

על חיבת ציון

סיפורם של רחל ומשה ברדה
שהתחיל בטוניסיה והמשיך בארץ ישראל -
מתוך אהבה וציונות שורשית,
מתגשם במשפחה אותה בנו יחד

פרקי הספר

-4-	ילדות	
-20-	תהפוכות מלחמה	
-37-	ההעפלה	
-44-	ארצה עלינו	
-50-	כאן יהיה ביתנו	
-75-	העבודה היא חיינו	
-94-	נפרדים מהכפר טירה	
-98-	סבא וסבתא ודור ההמשך	
-112-	עץ המשפחה	
-115-	נספחים	

פתח דבר

כאשר נישאו רחל-ארמונד לבית טייב מהעיר סוס ומשה-מוריס בְּרָדָה מהעיר טוניס ב-1947, זוג צעיר ויפה, כבר היתה דרכם המשותפת ברורה: עלייה לארץ ישראל.

הבחירה בדרך זו היתה נועזת אך התקבלה כמובנת מאליה כפי שמסבירה רחל: "היינו אנשים צעירים כבני 18 והיינו ציונים. זה התחיל בבית, במשפחה, ההורים שלנו התפללו תמיד 'לשנה הבאה בירושלים' ותפילה זו נכנסה לנו עמוק בלב! ירושלים, הלא היא ארץ ישראל, תפסה מקום חם בליבנו ובמחשבותינו".

"מלחמת העולם השנייה הביאה את הקהילה הפגועה שלנו לחשבון נפש שבעקבותיו קמו תנועות הגשמה ציוניות כמו 'צעירי ציון'. גם אנחנו הצטרפנו לתנועה ושמענו הרצאות שהלהיבו אותנו לעזוב את הגלות, לעלות לארץ המובטחת ולממש את החלום הציוני".

בספר נספר על חיי משפחותיהם של רחל ומשה בקהילה היהודית העתיקה והמפוארת בטוניסיה, ועל סופה העצוב. נספר על בחור צעיר שלא יכול להסיר מבטו מצעירה יפהפיה בכנס תנועות הנוער עד אשר כבש את לבבה. נמשיך ונפרט את דרכם רבת התלאות של בני הזוג לארץ האבות, ובהמשך עדויותיהם על נחישות, אומץ, חכמה, חריצות והתמדה בעבודה, השקעה בבניית חייהם ובגידול משפחתם.

בעיקר נגלה מבעד לדברים אנשים אוהבי אדם ואופטימים.

רחל ומשה ברדה אשר חוגגים השנה **69 שנות נישואים**, מעלים את זכרונותיהם ביושבם בביתם הנעים בטירת הכרמל, בית שלכל פרט ופרט בו דאג משה בכשרון רב ורחל מלווה בעירונות ובחדות את כל ענייני הבריאות והמשפחה, אשה שבעלה לא מפסיק להחמיא לה כי היא "אשת חיל"...

ילדות

Sousse

העיר סוס

ההורים של רחל, סולטנה ונסים טייב

רחל ארמונד טייב - בילדות

ערב שבת

זכרונות רחל: "ערב שבת. העיר סוס. הארץ תוניסיה. משפחת טייב יושבת סביב השולחן. אבא אוחז בכוס היין, נעמד ביראת כבוד ממקומו בראש השולחן והוא מחכה בשקט לתחילת תפילת יום השישי. אמא, עטופה במטפחת לראשה, יושבת לצידו.

מאוד אהבתי את הרגעים האלה. היה משהו חשוב במפגש של כל המשפחה סביב אותה קבלת שבת. ברגעים אלו יכולתי להסתכל על כל אחד ואחת מבני משפחתי ולרקום חלומות תוך כדי הקשבה לקולו הערב של אבי מזמר את מזמורי התפילה. עם תום התפילה והברכה על היין, היה אבא לוגם ראשון מהכוס ואחר כך מעביר אותה לבנים. ארבעת הבנים. הכוס עברה מבן לבן לפי סדר המיקום שלהם במשפחה. הבכור לגם ראשון, אחריו האח הצעיר יותר ואחר כך שני האחים הקטנים, רק אז עברה הכוס לאמי ואחרי שהיא לגמה ממנו, העבירה אותה לבת הגדולה ביותר, וזו העבירה לאחותה הצעירה ממנה, וכך הלאה, שבע בנות. אני הייתי האחרונה כי הייתי הכי קטנה. אחרי הטקס, אבי היה בוצע את הלחם, טובל אותו במלח ומפזר שלוש עשרה חתיכות לחם טבולות במלח עבור כל אחד ואחת מבני המשפחה. ללחם הזה קראו 'מוצי' על שם התפילה 'המוציא לחם מן הארץ'. כולנו היינו חייבים לאכול מהלחם במלח שהיה למעשה החלה של השבת. ואז היו מתחילים הנישוקים. על כולם היה לנשק את כולם תוך שהם מברכים: 'שבת שלום'.

כשהורים לא שמו לב זו הייתה ההזדמנות שלנו הילדים לפלוט יחד עם המלים 'שבת שלום' איזו קללה עסיסית, דבר עלבון או התחשבות. לי תמיד היה מה להגיד לכולם. אבל עלי כעסו והיו צובטים אותי בשקט על שאני הקטנה מעיזה להתחצף לאחיי ולאחיותיי. מזל שהיו לי שתי אחיות קרובות לגילי, שאתן יכולתי לרכל על כל השאר".

* טייב Tayyeb,
משמעותו בערבית-
טוב. השם נישא ע"י
מוסלמים ויהודים כאחד.
(השם אותר במסמכים
מתוניסיה שמקורם
במאה ה 19).

רחל ארמונד טייב, נערה צעירה כבת 15

"עם תום התפילה אמי הייתה קמה לאיטה אל המטבח כדי להגיש את האוכל. אבא היה מקבל ראשון, ואחריו הבנים. אנחנו, הבנות, היינו צריכות לחכות. אני שוב הייתי מקבלת אחרונה, ואילו אמי הייתה מגישה לעצמה רק אחרי שהגישה לי.

לראות את אמי מגישה בסבלנות מנה אחר מנה, מתעלמת מההערות של הבנים החצופים או של הבנות הגדולות, עושה עצמה כלא שומעת ושומרת על שלוה, הדהים אותי והרגיז אותי בו זמנית. יכול להיות שאנחנו הילדים לא עניינו אותה מספיק, וכל תשומת ליבה היתה נתונה לאבי, בחיר ליבה אותו אהבה כל חייה. למענו הייתה מוכנה לעשות כל דבר, והוא נהנה מהפינוק שידעה להעניק לו. גם אחרי שאמי השתדלה להגיש שווה בשווה את גודל המנה לכל הבנים וכך גם לבנות, היו נשמעות הערות כמו: 'אמא, היא קיבלה מנה יותר יפה, או יותר גדולה' ואמי הייתה עונה בשקט: 'יש לך עיניים גדולות, תסתכלי טוב בצלחת שלך ותראי שזה אותו הדבר'. ואז הייתה שוב מתפנה לאבי ולבקשותיו.

אבי אהב במיוחד את הלחם השחור מיום אתמול. בטקס מיוחד הייתה אמי מגישה לו ממנו שתי פרוסות אותן הניחה על קרש עץ קטן וסכין חדה. אבי היה לוקח כל פרוסה וחותר אותה, לאט, לריבועים מדויקים. הטקס הזה לקח זמן ונדמה שזו הייתה דרכו להתנתק מהסביבה הרועשת ולהתרכז בעשיית האומנות, מעשה ידי חייט מיומן היטב, עם הרבה סבלנות ושליטה עצמית".

הנשים בתוניסיה לא הלכו לבית הכנסת, בערב שבת הן חיכו שאבא והבנים יחזרו מהתפילה, ואז התישבו סביב השולחן לסעודת שבת המסורתית עליה עמלו והכינו מהבוקר - קוסקוס בתוספת מרק וקציצות בשר וירקות מבושלים, "כל יהודי תוניסיה אכלו את זה בשישי בערב, ככה כתוב בתורה" צוחקת רחל. "אבא אהב לשמוע איך כולם שרים סביב השולחן - 'המבדיל בין קודש לחול...' פיוט המסתיים במשפט - 'ככוכבים בלילה'".

חטאתינו ימחול
וכפוכבים בלילה

המבדיל בין קדש לחול
זרענו וכספנו ירבה כחול

קהילת יהודי העיר סוס

מכובד. הוא גם היה ציוני נלהב וככזה תמך בכל הפעילות הציונית המקומית. הקהילה בסוס היתה מודרנית ותרבות צרפת נתנה בה אותותיה.

בית כנסת "כתר תורה", אותו ייסד הרב יוסף גז. בסוס היו מספר בתי כנסת, הגדול ביניהם 'סלא כבירה'

ראשיתה של סוס בעיר עתיקה מוקפת חומה וצופה אל חוף הים באמצעות מגדלי שמירה עתיקים. לידה, במרחק לא גדול, העיר האירופאית שנבנתה מחוץ לחומות העיר העתיקה. שמה הראשון של סוס היה הדראמאטום. היא הוקמה על ידי הפיניקים כ-800 שנה לפני הספירה בימי ממלכת קרתגו.

הקהילה היהודית בסוס הועמדה בשנת 1159 בפני בחירה באיסלם או במוות, כך נהרס חלק גדול מאוד ממנה והיא מוזכרת בקינתו של אברהם אבן עזרא כקהילה שהושמדה.

בסוף המאה ה-19, לאחר הכיבוש הצרפתי ב-1881, החלה תוניסיה להתפתח מהבחינה התעשייתית והעיר סוס לא טמנה את ידה בצלחת כשבין ראשי התעשיינים משפחות יהודיות אמידות.

הקהילה של סוס הולידה מנהיגים בתחום התורני והרוח ובתחום המנהיגותי הפוליטי. הרב יוסף גז שהיה לרבה הראשי של תוניסיה עד למותו ב-1934, היה פוסק הלכה

אביה של ארמונד, ניסים טייב, נולד בשנת 1881, השנה שבה כבשה צרפת את תוניסיה. ארוע הסטורי זה השפיע על חיי התושבים, יהודים ולא יהודים, וניסים שנולד לתוך תקופה זו כבר למד צרפתית וספג תרבות מערבית, אם זה במוסיקה, ריקודים, בחופש ללמוד וגם בגישה ליברלית לדת ולחינוך. לימים הוא נהנה לספר לילדיו על המסיבות שהשתתף בהן כשהיה רווק, ובהן רקדו "ריקודי רביעיות" צרפתיים. כמו רוב היהודים בעיר הוא לבש בגדים מודרניים ללא סממנים דתיים, ללא זקן, ולראשו חבש כובע קל בהיר ואופנתי בסגנון מוריס שבלייה. יחד עם זאת היה דתי במנהגיו ובאמונתו, יום הלך לבית הכנסת, גם בבוקר וגם ל"מנחה" ו"ערבית".

רחל: "אבא שלי היה גבר יפה תואר, 'חתיך', ובצעירותו היה קצת 'דון ז'ואן'. כשעבד בתור סוכן (מי שמרכז קניות לאנשים ומקבל מהם קומיסיון, עמלה) הוא הגיע לערים קטנות בסביבה ו'על הדרך' כבש לבבות... אשה שפגשתי בכנס יוצאי טוניסיה, כששמעה שאני הבת של ניסים טייב הגיבה בחיך: 'הוא היה ממזר'. בסופו של דבר הוא נישא לאמי, סולטנה, שהיתה בת דודתו (האמהות שלהם היו אחיות), וצעירה ממנו ב-15 שנה. אמי לא הסתירה את אהבתה הרבה לאבי, אהבה שנמשכה לאורך כל השנים".

סולטנה נולדה בעיר סוס בשנת 1896 ובגיל צעיר משפחה עברה לגור בעיר קרוואן. היא נולדה בת רביעית אחרי שלושה בנים ולכן הכריזו עליה "מלכה". סולטנה היה שמה הספרדי שמקורו בגירוש ספרד, אך היו דודות שנהגו לקרוא לה "רג'ינה", שם שמקורו איטלקי, ויש שקראו לה "ריין" בצרפתית. כשנישאה עברה סולטנה לעיר סוס. בעלה נהנה להציג אותה לאנשים בתור: "תכירו, זאת המלכה שלי...". ילדיה שדיברו בעיקר צרפתית, קראו לה "ממה" (Maman). ריבוי השמות מאפיין את קהילת טוניס אשר היתה רב תרבותית. סולטנה, כמו רבים מבני דורה, נשים בעיקר, לא למדה בבית ספר ולא דברה צרפתית, שפתה היתה ערבית-טוניסאית.

רחל: "אמי היתה אישה יפה, לאבי היא נישאה בהיותה בת 15, גיל מקובל בזמנו לחתן בנות. היה מדהים לראות את ההתאהבות הממושכת ההדדית ששררה ביניהם, בעיקר של אמי באבי. נראה היה לי שאבי ניצל זאת מדי פעם. למשל כשהיה ישוב ליד מכונת התפירה שלו, ובמקרה המחט נפלה לו על הרצפה, היה קורא לה מהחדר: 'רג'ינה יקירתי, בואי בבקשה ותרימי את המחט'. ואמי הייתה עוזבת את כל עבודות המטבח, מגיעה לחדר העבודה שלו, מחפשת את המחט, ומגישה לו אותה באהבה. 'הנה, מצאתי לך את המחט, אתה צריך עוד משהו?' 'לא, תודה יקירתי', היה עונה בעדינות".

"על אמא נאמר: 'כל כבודה בת מלך פנימה'. חיייה סבבו תוך דאגה ומסירות לבית, למשפחה, לבעלה אהוב לבה, ולילדיה. היא חיה בצניעות וידעה לנתב עצמה בתוך מציאות משתנה".

ארמונד בילדותה, החינוך בבית הספר

משפחת טייב התגוררה בעיר החוף המקסימה סוס שבטוניס. למשפחה היו 11 ילדים, מתוכם ארבעה בנים ושבע בנות. רחל-ארמונד נולדה ב- 2.3.1928, והייתה התשיעית, אחריה נולדו עוד שני בנים. לא מעט הערות עוקצניות קיבלו ההורים בקשר לשבע בנותיהם, "שבע הגזרות" שיהיה עליהם לחתן. רחל: "מדי בוקר בדרכו לבית הכנסת היה אבי פוגש שכן שנהג להקניט אותו באומרו: 'יא רבי טייב, איזה מסכן אתה, יש לך שבע בנות, זה שבע משקולות. איך תשיג נדוניה כדי לחתן את כולן?' ואבי נהג לענות: 'רבי כביר' כלומר, 'אלוהים גדול'. הוא האמין באלוהים והאמין בניסים. שמו הרי היה - ניסים". אביה אהב את כל בנותיו ולמתחכמים השיב: "כל אחד והמזל שלו" והאמא אמרה: "יש לי אמונה".

כשהיתה ילדה עזרה ארמונד בגידול אחיה הצעירים בדיוק כפי שאחיותיה הגדולות עזרו בגידולה. חינוך הבנים בקהילה היהודית החל בגיל רך ב"פּוֹתָאב" (ה"חדר"), אליו נשלחו ללמוד תורה, עברית ותפילות אצל הרב. היא היתה מלווה את אחיה ללימודים, מחכה שיסיימו ומחזירה אותם הביתה.

היא עצמה נשלחה בכתה א' לבית ספר כללי אליו הגיעו תלמידים ערבים, נוצרים ויהודים ('לַאִיק'). "קינאתי באחיותי הגדולות, שכבר למדו בבית הספר. סיקרן אותי ללמוד לקרוא ולכתוב והייתי כל כך מוכנה ללימודים שכאשר הגעתי לכתה הראשונה, מיד קלטתי את הקריאה והכתיבה והן הפכו לאהבת חיי".

בבית הספר הציבורי היו הכיתות דחוסות בילדים רבים ולא היתה חלוקה מסודרת על פי גילאים או יכולות. פה חוותה ארמונד לראשונה שנאת יהודים. אחת המורות, צרפתייה ששמה חקוק בזכרונה 'מאדאם ז'אָלָה', נטתה להתרגז על התלמידים. אם קרה והתלמיד היה במקרה יהודי, לא התאפקה ובלשון נוטפת שנאה היתה מקללת: "שֶהֶדְבֵר יאכל אתכם"... ארמונד חזרה הביתה וסיפרה על כך בזעזוע להוריה אשר ניסו להסביר לילדתם: "יש אנשים כאלה, הם אנטישמים", "ידעתי שאני יהודיה, אבל לא יכולתי להבין את השנאה הבוטה שהתפרצה מהמורה, ועד היום לא שכחתי את הקללה האיומה. אני עדיין שואלת את עצמי, איך אותה מורה לא התביישה להתנהג כך מול ילדים רכים?".

בכל זאת החליטו ההורים לעשות מעשה. אביה שמע מאנשי הקהילה המלצה על בית ספר טוב יותר מהציבורי והמיועד ליהודים בלבד - "אליאנס". הוא קיבל את עצתם, והעביר לשם את כל ילדיו. המהפך היה עצום, סוף סוף הגיעה ארמונד לכיתה המתאימה ליכולותיה וגם לסביבה בטוחה. "בשטח בית הספר הרגשנו מוגנים. בהפסקות היו תמיד מורים ומורות מסתובבים בחצר,

בית ספר אליאנס בטוניסיה (אתר טוניסיה)

דואגים לסדר ולהתנהגות. כל המורים היו רציניים וברמה גבוהה, למדנו מגוון מקצועות: שפה, דקדוק (הכל בצרפתית), מתמטיקה, הסטוריה וגיאוגרפיה (של צרפת), ועוד. כל החומר, כולל הספרים וחומרי הלימוד היו בצרפתית וזהים למה שלמדו התלמידים בצרפת. המטרה היתה שנוכל להיבחן בסוף לימודינו בבחינות של הממשל".

"בנוסף, השתתפנו בשיעורי תורה של שעה בשבוע עם רב שלימד תורה ועברית וסיפר לנו על יהדות.

הצטיינתי בלימודים והתחבבתי על המורים, ובכל שנה קפצתי כיתה. זה מאוד הצחיק אותי, כי בכל שנה מצאתי את עצמי לומדת בכיתה עם אחות בוגרת אחרת, עד שבתוך כמה שנים השגתי את כולן. הייתי הצעירה בכיתה ח' אליה הקפיצו אותי, וכך היו איתי בפיתה עוד שלוש מאחיותיי הבוגרות ממני".

"בית הספר היה יוקרתי ולמדו בו ילדים יהודים מכל שכבות האוכלוסייה, ביניהם לא מעט אמידים. לי לא היו בגדים חדשים, תמיד לבשתי את הבגדים המשומשים של אחיותיי הגדולות ונעלתי את נעליהן. קבלתי זאת כמובן מאליו שרק הן זכו ללבוש ולנעול בגדים חדשים. נראיתי מוזר עם הבגדים שאף פעם לא התאימו לי כי היו איזו התמרה של בגד שלבשה קודם אחות גדולה, שהייתה כבר 'מגונדרת' אבל נמוכה ממני...".

"הכיתות אצלנו היו מעורבות בנים ובנות. כשהגעתי, ניהלו את בית הספר זוג צרפתים, יהודים אשכנזים בשם לוי (הוא גם היה סופר) באופן נינוח ונעים, אך לאחר תקופה מסוימת החליף אותם מנהל חדש, מיסייה טאג'ורי (אולי מוצאו תורכי) ומייד הרגשנו בהבדל - מניהול רך עברנו לניהול קשוח. למנהל היו דרישות גבוהות והוא דחף את כולם לעלות ברמה. מיסייה טאג'ורי לא השלים עם טעויות של תלמידיו, הוא דרש שכל דבר שאנחנו עושים עלינו לוודא שנעשה בצורה הטובה ביותר, על כל שאלה שלו היה עלינו לענות מהר ובמדויק, ואם טעית - צא החוצה! 'LA PORT'. כשלומדים משהו בעל פה יש להגיד אותו בשטף ולא לגמגם! הוא תבע מאתנו מאמץ ללא פשרות, לא נתן לנו מנוחה, וההישגים בלימודים באמת עלו; הדבר הוכח בתוצאות המבחנים הכלליים של המדינה, אחוז המצליחים בבחינות אלו שהיה קודם נמוך, עלה כמעט למאה אחוז!".

"בסוף השנה נהגו בבית הספר להעלות מחזה לפני קהל המשפחות של התלמידים באולם קולנוע על במה גדולה. לכל תפקיד היינו צריכים ללמוד בעל פה את הטקסט. עד היום אני זוכרת ומדקלמת בצרפתית קטעים ארוכים מספרות קלאסית וממחזות. פעם אחת אח שלי קיבל תפקיד רציני במחזה והיה אמור להופיע בו עם הבת של המנהל. פתאום המסכן חלה, ואני, ששמעתי אותו לומד ומשנן, התייצבתי ואמרתי שאוכל להחליף אותו. צ"ק צ"ק הלבישו אותי במכנסיים של ילד ושיחקתי בהצלחה תפקיד של בחור!".

רשת בתי ספר "אליאנס"

בית הספר שייך לעמותת "כל ישראל חברים", שאחת ממטרותיה היתה שליחות חינוכית. החינוך נתפס בעיני חברי העמותה ככלי להפיכת היהודים לאזרחים מודרניים נאורים ומועילים בכל קצוות תבל ומיד החלו בהקמת בתי ספר. בית הספר אליאנס בתוניס, הנהלתו, צוות מוריו, וכמובן הנהלה המרכזית בצרפת הצליחו תוך שנות דור להביא למהפך בחברה היהודית ולפתיחת השערים לעולם המודרני. זאת מבלי לפגוע כהוא זה בתרבות היהודית ובאהבה לעם ישראל ולארץ ישראל.

בבית הספר היה נהוג יום לימודים ארוך. ארמונד היתה יוצאת מהבית בבוקר ומייד עם הגיעה נעמדה בתור כמו כל התלמידים, לקבל כוס חלב טרי. היה זה מפעל התנדבות של יהודי עשיר מהקהילה, ששאף להעניק הזנה בריאה לכלל התלמידים ללא אפלייה בין המעמדות. הלימודים נמשכו ברצף עד הצהריים. בהפסקת הצהריים הגישו להם ארוחה טובה כשהם יושבים ואוכלים בשקט ובנימוס סביב שולחנות ארוכים וצרים, בנוכחות מורה בכל שולחן. הלימודים נמשכו עד 4 אחרי הצהריים ואז חזרו הביתה. בנות לא נהגו לצאת לשחק ברחוב, הן נשארו בבית להכין שיעורים, לעזור לאמא, ולעשות כל מה שצריך בבית.

"כל משפחה היתה קונה את הספרים לילד הראשון ואחר כך היה הספר עובר לאחים אחריו, כך גם עם התיק (לא כמו הבזבזנות הקיימת היום, כשמייצרים ספרים חדשים בכל שנה רק כדי להרוויח עוד ועוד על גב ההורים..)".

את חברותיה הכירה בבית הספר. חברתה הקרובה ביותר היתה ראָשֶׁל מְרוֹזֶק, נערה יפה עם עיניים ירוקות שבתחילה חשבה אותה לאיטלקייה.

מחלה מרה עם סוף מתוק

"יום אחד בהיותי בגיל ההתבגרות התעלפתי. זו הייתה הפעם הראשונה שחוויתי מהורי דאגה אמיתית כלפיי. למרות המצב הכלכלי הקשה, אמא הזמינה את הרופא הטוב ביותר בעיר לביקור בית, והוא קבע שאני סובלת מחולשה, אנמיה ודלקת ריאות קשה".

"ימים רבים שכבתי בבית ללא אפשרות לצאת לרחוב או לבית הספר. אמא קנתה לי את האוכל המיוחד ביותר כדי לחזק אותי – חלקים פנימיים של הפרה כמו כבד, מוח, ריאות וכן תרופות מיוחדות. רק אני קיבלתי את המאכלים הללו.

רחל בת 16 בקרוואן עם חברה מנָל, 1944

אינני יודעת מניין השיגה אמא את הכסף שנדרש לזה. יכול להיות שהיא מכרה תכשיטים שהיו לה, יכול להיות שהיא ביקשה כסף משני אחיה האמידים, בכל אופן, ראיתי את אמי נלחמת על חיי כמו לביאה, ועושה הכול להבראתי. עד אז נראתה לי כמו צל של כולם ובמיוחד של אבי ושל הבנים שלה. כשאחיותיי ריננו ואמרו משהו על היחס המיוחד שזכיתי בו לפתע, אמרה להם אמי בפסקנות – ארמונד גבוהה וגדולה יותר, לכן היא זקוקה למאכלים אחרים".

"החלמתי וחזרתי לספסל הלימודים. החברות לכיתה התגעגעו אלי כי תמיד נתתי להן להעתיק ממני במבחנים. בתקופת היעדרותי הממושכת היו בחינות קשות והציונים שלהן ירדו פלאים. התחלתי לפחד שמא אתפס כמי שמסייעת לבנות הכיתה להעתיק ממני, אחת הבנות שישבה מאחוריי ונשארה כיתה כבר פעם שנייה, התחננה בפניי ואמרה לי: 'ארמונד, אני מבטיחה לך שלא יתפסו אותנו, עלייך רק להזיז את המחברת יותר ימינה כדי שאוכל להעתיק את התשובות ואני אתן לך שוקולד מצרפתי".

"זו היתה הצעה שלא יכולתי לעמוד בפניה - שוקולד היה מצרך נדיר באותם ימים. לא הייתה לי ברירה, ממילא הייתי עושה זאת אלא שהפעם ידעתי שאקבל תמורה לא מבוטלת. עד היום אני זוכרת את טעם השוקולד הזה, הוא כל כך ערב לחיכי. בשמחה כיבדתי גם את אחיותיי".

משפחות ההורים

"בני משפחתה של אמי המשיכו להתגורר בקרוואן. הספקתי עוד להכיר את סבי 'באבא קילוי', אבא של אמא, שהתאלמן בגיל צעיר מאשתו גמרה (סבתא), וזכה לחיות עד גיל 101 שנים. שלושת האחים שלה הצליחו מאוד מבחינה כלכלית, אחד היה עורך דין והשניים האחרים צורפים. הם התגוררו בשכונה מכובדת בעיר, בבתים יפים אשר תפסו רחוב שלם. זכור לי מפגש משפחתי מורחב כשהייתי קטנה כבת 7. האירוע היה בר מצווה של בן דודי קנה, לקראתו הלבישו אותנו יפה ונסענו אליהם באוטובוס. המשפחה ערכה חגיגה גדולה, שחטו כבש והכינו כיבוד עשיר".

סבתה של רחל, אסתר, אמו של אביה, חקוקה בזכרונה כדמות בלתי נשכחת. על אף גילה המתקדם נשארה אשה יפה, שיערה הלבן היה פזור ולא קשור במטפחת, והיא ירבה בביתה כמו מלכה. כיוון שהתגוררה בקומה הרביעית של הבית, לא יכלה לטפס במדרגות ומיעטה לצאת ממנו. בנוסף היתה לה בעיית ראייה, קטרקט כנראה, שלא ידעו אז לטפל בו. אבל חייה היו טובים, בנותיה טיפלו בכל צרכיה והיתה מוקפת בנכדים.

"אני זוכרת כמה נקייה ויפה היתה, אשה אצילית. לבושה בבגד אוריינטלי בצבע לבן צהור, מעליו ווסט ומכנסיים מבריקים מקושטים באימרתם בדנקל (תחרה). משום מה נשאר לי בזכרון המראה שלה כשהיא אוכלת תפוז - כיוון שלא היו לה שיניים היתה מוצצת את המיץ וזורקת את הקליפה לצלחת. כשהגעתי שאלה אותי: 'מי את?' 'ארמונד', 'אה, הבת של ניסים'... לא התפתחה ביננו שיחה, נשארתי איתה לשם הנימוס עוד עשר דקות ויצאתי. סבתא נפטרה בגיל 100".

פונסה

ניסים טייב שלט במספר שפות ביניהן ערבית, איטלקית, צרפתית, וידע היטב להתנסח בכל אחת מהן. מקצועו העיקרי היה חייט, מומחה ל'ג'יליקו', נוסט, בגד עליון ללא שרוולים. בנוסף הוא ניסה את כוחו בכל מיני מלאכות ועסקים שאחת מהן היתה מסחר בתבואה שהגיעה מחו"ל. לשם כך החזיק מחסנים של חיטה ושעורה. בתקופות של שגשוג התגוררה המשפחה בבית יפה וגדול, אך לא כל עסקיו נשאו פרי. למרות שארמונד היתה צעירה היא הבינה את הקושי בפרנסה, את העלויות והמורדות, את חוסר היציבות.

"כשגדלתי, חוויתי זמנים של מצב כלכלי קשה בבית. אני לא זוכרת מה אכלנו, אני רק זוכרת שלא ראיתי את אמי אוכלת אתנו וכנראה שהייתה פוסחת על ארוחות לטובת הילדים. באותה תקופה נאלצנו לוותר על הבית הגדול שהיה לנו והצטמצמנו בבית קטן ופשוט יותר".

אחיו של ניסים שעבד בעסקי יבוא-יצוא מטעם הממשלה טיפס בתפקידו להיות מנהל והציע לו: "בוא תעבוד אצלי, כדאי לך". אך הוא דחה את ההצעה: "לא, אני דתי, אני לא עובד בשבת!", היו גבולות אותם לא היה מוכן לעבור. בזמן מלחמת העולם חזר לחייטות, ועבד בתור קבלן משנה לחייט שקיבל עבודות גדולות מאוד עבור הצבא. ארמונד גויסה לפעמים לעזור לו, היא נענתה ברצון לבקשת אביה, התיישבה ליד מכונת התפירה (מכנית כמובן) ותפרה במימונות לפי סימון שעשה עם סיכות.

רחל: "הורי היו פדנטים, הקפידו איתנו והנחילו לנו הרגלים לחיים שאימצנו עד היום. כילדים היינו ממושמעים עם כבוד גדול להורים, כמו שאומרים 'ברוך הוא וברוך שמו', לא התמרדתי אף פעם!" "אבא היה איש חם, שהעניק אהבה ונתן כבוד לאמא ולילדים, אז למה שנמרוד? נגד מי, נגד ההורים? לכבד אותם היה חלק מהתרבות שלנו, ככה נהגו כולם".

נערות ונעורים

בנות משפחת טייב גדלו להיות נערות יפות, מושכות, מחוזרות. לארמונד היתה רעמת שיער שחור ועיניים יוקדות. הן התלבשו בסגנון אירופאי של אותה תקופה עם שמלות וחצאיות.

"הבילוי העיקרי שלנו היה חוף הים, כולנו ידענו לשחות ולא נדרש כלל תשלום כדי להכנס למים. היות והחמסין בטוניס מגיע ממדבר סהרה, הוא חזק ויבש במיוחד, ומה יותר מרענן מטבילה בים? בנוסף, אפשר היה לשחות מרחק רב והמים נשאו רדודים".

בילוי עממי שכולם אהבו מאוד היה ללכת לקולנוע לראות סרט. אביה של ארמונד שהיה איש פתוח ומודרני, לא התנגד שהן תלכנה לבלות בקולנוע.

"הייתי הקטנה מכל אחיותיי ומספרי ברשימה "תשע", למרות זאת הרגשתי שאני מיוחדת ושונה מכולם. זה בא לידי ביטוי בהבנת דברים שאחיותיי לא הבינו, ביכולת ההתבטאות שלי בכתב ובעל פה, ואפילו בהופעתי החיצונית - הייתי גבוהה מכולן. אומנם תמיד הצטיינתי בלשון חדה, אבל במשפחתי לא יכולתי לבטא את עצמי, כי היה מנהג שכזה בבית לומר לי 'כשהגדולים מדברים, הקטנים שותקים' ואם לא התאפקתי היה עלי לעזוב את החדר".

עוד בהיותה נערה כבר יצאו אחיותיה הבוגרות של ארמונד לעבודה ובכך עזרו לפרנסת המשפחה. בחגים הן נהגו לקנות מתנות לאחיהם הצעירים, במיוחד בחג המולד ה"נואל", שאמנם לא היה חג יהודי, אך כיוון שהחנויות שפעו מתנות, הן לא התאפקו והביאו צעצועים קטנים וכל מיני בובות לשים "כאלו" על יד האח (אבא הזדעק: זו עבודה זרה...). ארמונד זוכרת שקיבלה בובה שפתחה וסגרה עיניים וזה הצעצוע היחיד כמעט שהיה לה בילדותה. בחופשות הקיץ הארוכות היו הבנות הצעירות לומדות מעט תפירה, היתה פעם בה הלכה ארמונד לעזור לבת דודתה שהיתה בהריון, אחות אחרת, אָדִית, זכתה לנסוע לחודש לקיטנה קרובה לגבול אלג'יריה (עין דרהאם), כנראה כדי לחזק את בריאותה וארמונד, החסונה והבריאה, התאכזבה ואמרה לה: "כדאי לך שאת קטנה (בגובה, רחל היתה גבוהה מכל אחיותיה)..".

סוס שוכנת ברצועת חוף יפיפיה, הרבה צרפתים שעברו לטוניסיה, קנו בתים ליד החוף. רחל:

העיר סוס

"את כיתה ח' סיימתי בהצטיינות ואף קיבלתי סטיפנדיה להמשך לימודים בתיכון. זו הייתה סטיפנדיה מלאה אך היא לא כללה ביגוד ותזונה. המצב בבית הלך ונעשה קשה יותר. חיינו בצמצום. הייתי אמורה לצאת לעבוד כמו אחיותיי לפניי כדי לעזור לפרנסת הבית, כך היה נהוג. אולם מנהל בית הספר שכנע את הוריי שאמשיך בלימודים והם נענו לו".

"יום אחד התעוררתי לבוקר חורפי סוער. לבשתי בגדים לא מוגדרים ונעלתי סנדלים לא שלי שהועמדו לרשותי. יצאתי מהבית והגשם שטף אותי וקרע את מה שנשאר מהסנדלים האלו. זהו, די! אמרתי לעצמי. עשיתי פניית פרסה וחזרתי הביתה. מאז לא חבשתי יותר את ספסל הלימודים. רציתי לעבוד. הוריי לא הבינו מה קרה, אך הדבר נראה להם רגיל לחלוטין".

"אמרתי לעצמי 'אני גדולה וכשאמצא עבודה אעזור להורים'. היה לי ביטחון מלא בהצלחתי ובאמת מצאתי עבודה כמזכירה. הייתי גאה בתרומה שאני מביאה להוריי. מבחינת האחים שלי, תמיד נחשבתי לקטנה. הם לא הרשו לי להתאפר, והיו בולשים אחריי בעיר כשיצאתי לבלות, מפריעים לי בכל פעם שגברים חיזרו אחריי. הם היו יותר קיצוניים מאבי והקפידו על כל צעד ושעל שעשיתי. הרגשתי מחנק. הלוואי ולא אראה אותם יותר, ייחלתי לעצמי. בבית היה צפוף. הבנות רבו כל הזמן אחת עם השנייה על בגדים, איפור, נעליים וניקיון הבית".

"נמצאתי במלכוד, בחוץ הייתי נתונה להשגחתם הקנאית של אחיי ובבית במריבות. היכן מקומי, חשבתי לעצמי, ומה הסיכויים שלי לחיים טובים יותר? מהם סיכויי לאהבה אמיתית בכלל? ידעתי שמותר לי להיענות לחיזורים של גבר יהודי בלבד. אבל שום גבר יהודי לא ישא אשה ללא נדוניה, ולי יש שש אחיות בוגרות ממני וכולן רווקות וללא נדוניה".

"היו ימים טובים בהם לא חסר לנו דבר בבית. אבי עבד כחייט ואמי הייתה עקרת בית. אחיותיי הגדולות עבדו והביאו את משכורתן להורים ואילו האחים הגדולים עבדו ולקחו את המשכורת לעצמם. זה נראה לי לא צודק. היה לי קשה להתמודד עם האפליה לטובת הבנים. קומם אותי שעצם היותם גברים, העניק להם סמכויות והטבות שלא היו נחלת הבנות".

כמו לרבים מהיהודים בטוניסיה היתה לבני המשפחה אזרחות צרפתית. היהודים ברובם העדיפו אזרחות זו על פני תוניסאית, כיוון שהקנתה להם זכויות שונות. אך היו גם חובות כמו שירות של שנתיים בצבא לגברים. אחיה ויקטור היה הראשון להתגייס ובהתלהבות של צעירים התנדב לשרת 3 שנים, בהמשך כאשר התחרט על החלטתו החפזה, ניחם אותו אחיו הצעיר: "רק תסגור את העיניים ותפתח אותן וכבר יעברו לך שלוש שנים...". גם אחיה ז'וז'ו התגייס וציפה לחוויה מעניינת בצבא מעבר לים ולתנאי שחרור טובים. אולם זמן קצר לאחר גיוסו פרצה המלחמה הנוראה ושיבשה את התכניות שלו ושל עוד רבים...

האחיות לבית טייב

מימין: לוסיאן וארלט בחוף הים בסוס

מימין: ארלט ולוסיאן סורגות...

מימין: ארלט, ז'ורז'ט, אדית, ולוסיאן מבקרות בפארק ניקול, טוניס

משה מוריס ברדה - ילדות ומשפחה

משה – מוריס בְּרָדָה נולד וגדל בעיר הבירה טוניס להוריו אנרייט-קוויקה (ילידת 1895), ושלמה-סלומון ברדה (יליד 1885).

לזוג נולדו חמישה ילדים, הבן הבכור ויקטור נולד ב-1913, הבן השני קלמון נולד ב-1916, הבת רשל נולדה ב-1921, הבן פרנסואה נולד ב-1924, והבן משה-מוריס נולד ב-5.6.1927, ערב שבועות.

משה: "כש'פתחתי את העיניים' והתחלתי להבין דברים, נודע לי שאמי אנרייט נפטרה בדרכה ללדת. הייתי אז בן שנתיים ולכן לא זכרתי אותה, גם התמונה שלה שהיתה בבית נעלמה באופן מסתורי, כך שאינני יודע איך נראתה, אני יכול רק לנחש. מבין ארבעת האחים, אחי ואני דומים לאבא, מכאן שהשניים האחרים דמו כנראה לאמא. סיפרו לי שהיתה אשה טובה ושקטה. שמה היה אנרייט קוקה לבית פיטוסי, היא נפטרה ב-1929 בלידת תינוק מת והייתה בת 34 במותה".

טרגדיה נוספת פקדה את המשפחה כאשר שנה לאחר מות האם חלתה אחותו של משה, רָשֶׁל, באדמת. האם כבר לא היתה שם לטפל בה ובהיותה בת 9 בלבד (ב-1930) - נפטרה. משה: "על אחד הקירות בבית היתה תלויה תמונה גדולה ויפה במסגרת אובלית עם צילום של אחותי, נהגתי להתבונן בה הרבה. עקב כל מאורעות המלחמה הלכה התמונה לאיבוד, קיוויתי שאחד האחים שמר עליה, אולם לצערי היא לא נמצאה. אני נזכר באחותי מדי פעם, מעלה את דמותה מן התמונה בזכרון שלי ושם אני רואה אותה מולי בבירור". כשהתבגר, נהג לפקוד עם אביו את קבריהן של אמו ואחותו מדי תשעה באב, בבית הקברות הישן. (נשארה תעלומה של קבר נוסף קטן עם השם ברדה שהיה ליד קבר אמו, אולי של הולד). הפצע על היתמות מאמו ומות אחותו לא הגליד אף פעם, משה נושא איתו את כאב ההחמצה והאובדן כחלק מחייו.

הם נשארו ארבעה אחים, כאשר פרנסואה היה הקרוב אליו ביותר הן בגיל והן בטמפרמנט. אביהם נישא שנית, והאם החורגת (טייטה) היתה אישה קשה שלא הקלה על חייהם של הבנים.

מוריס הלך בילדותו המוקדמת ל"כּוּתָאב" ללמוד תורה ועברית. "הדגש היה על קריאת השפה ולכן רק קראנו בלי להבין, כך למדנו להתפלל תפילות שלמות". בגיל 6 נשלח ללמוד בבית ספר צרפתי כללי. אחרי כמה זמן החליט על דעת עצמו שהוא לא מרוצה שם ובקש לעבור ל"אליאנס". בעיר טוניס היו בתי הספר של "אליאנס" נפרדים לבנים ולבנות. יום הלימודים נחלק לשניים, בצהריים הלכו הביתה לאכול וחזרו להמשך הלימודים מ-2 עד 4. התלבושת האחידה של הבנים היתה "טבֶּלֶיָה" (גלימה) שחורה וצוארון לבן. המורה לימד פרונטלית כשהוא עומד לפני הכתה, התלמידים ישבו בזוגות ליד שולחנות עץ שמחובר להם ספסל, ובאמצע השולחן היה מתקן לֶדְיוּ בו טובלים את העטים כדי לכתוב.

כתה בבי"ס
"אליאנס" בטוניס
(ארכיון)

"אחרי הצהריים אהבתי לצאת לרחוב ולשחק עם חברים כדורגל או כדורעף. בטוניסיה נערכו משחקי כדורגל מלהיבים בין הקבוצה של היהודים U.S.T = UNION SPORTIVE TUNISIENNE, לבין קבוצת הערבים "אספרנס". למשחקים הגיע קהל גדול שעודד את הקבוצות, לא פעם הרוחות התלהטו והחבר'ה החליפו מכות..."

"הבית שלנו היה מאוד קטן, וכילדים יִשְׁנו ארבעה בחדר. (כתובתנו היתה: שוק אל גרנה - shuk el grana, ברחוב אֶמְפָּס דֶּה מְדִקֶן מס' 6 Impasse de medecin).".

"בניגוד לשני אחינו הבוגרים והרציניים, פרנסואה ואני היינו השובבים שבחבורה, תמיד מחפשים 'אקשן'. בשבת מוקדם בבוקר קמנו במרץ, קודם כל התפללנו בבית הכנסת בבניין שלנו שהיה שייך לשכן עשיר (אותו שכן תרם רבות לצדקה), ואחרי התפילה רצנו לחוף הים והשתכשכנו במים".

"היות ושנינו הצטרפנו לתנועת בית"ר, הלכנו יחד לפעולות השונות בסופי השבוע, נלהבים ומוכנים לכל משימה. התלבושת כללה עניבה וכובע ישר עם משולש למעלה, כיוון שלא היה לי כסף לקנות כובע הכנתי בעצמי כובע דומה מצמר. בקיץ היו פעילויות שהתחילו ביום שישי והסתיימו במוצאי שבת, סוף שבוע שלם ליד הים או בהרים. למדנו על הארץ, על ירושלים, על אישים כמו טרומפלדור (בית"ר נקראת על שמו), על כוכבי השמיים ועוד. פרנסואה ניגן בתזמורת בית"ר על טמבור. פעם הופענו במסגרת התנועה בתיאטרון הגדול והיפה בטוניס, אני חושב שהשתתפתי בתפקיד 'נער שמטאטא' (גליבוי)".

תזמורת בית"ר,
פרנסואה
אחיו של משה,
מתופף

"משפחת אחותה של אמי החורגת כמו הרבה יהודים, שכרה בכל קיץ בית נופש בחוף לָה גוֹלְט'. היה שם אזור יפה של בתי קפה על עמודים מעל המים. יחד עם אבי ואשתו היינו כולנו מבליים ונהנים מהים והחוף הנהדר".

"בלב העיר טוניס נמצא ארמון הַבֵּי, ואני עברתי לידו בכל פעם שהלכתי לבקר את אחי הגדול. אהבתי לתפוס פינה ולהתבונן מהצד בשומרים הלבושים בתלבושת מעניינת עם חגורת בד שאורכה 20 מ', מלופפת סביב המתניים ובתוכה חרב. הם צעדו בקצב הלוח ושוב. בערבים נערכו הצגות עם שירים וזיקוקי דינור, הכל כדי לפאר את שמו של הַבֵּי".

***על אף שהייתה חלק מהאימפריה העות'מנית, החל משנת 1574 נשלטה טוניסיה בפועל על ידי ביי מקומי. גם כשנכבשה על ידי צרפת בשנת 1881 נשאר הביי השליט להלכה, בעוד צרפת נוטלת אחריות לענייני הצבא, הפיננסים ומדיניות החוץ.

רחוב פריז בטוניס, למרגלותיו של הבניין עם השעון ניפגשו הקבוצות הציוניות וממנו יצאו ל"פעולה", שם הכירו מוריס וארמונד.

La Goulette

מקצועו של האב שלמה היה תופר פרנזים (גדילים) לוילונות, לשם כך היתה לו בבית מכונה מיוחדת. "כאשר אבא קיבל הזמנה עבור דוגמא מסוימת, הוא קודם כל ארגן את החוטים בצבעים המתאימים ואני עזרתי לו למלא את הבובין, גלגלת שעליה מלפפים את החוט מלמטה. כשסיים, גלגל את הפרנזים שהיו מגיעים לאורך של כמה מטרים לחבילה, נתן לי ואני הייתי לוקח את החבילה לבעל הבית אשר שילם לי בכסף עבור העבודה, הייתי חוזר הביתה ומוסר את הכסף בשמחה לאבא".

"אבא היה איש שקט. לבית הכנסת הלך רק בחגים אבל היה דתי ומסורתי. רוב היום עבד בבית בחריצות ובערב אהב לשבת בבית הקפה הגדול החביב עליו "קֶהְנוּה אֶל בְּאַחְרִי" (קפה של הים). הוא לא הלך כדי לשחק (שש בש..). אלא כדי ללגום קפה ולהפגש עם חברים. האזור שימש בבוקר שוק ענק שמכרו בו דגים, בשר, ירקות, ובשעות הצהריים נסגר ועבר נקיון יסודי. בית הקפה נמצא מול השוק, מעבר לכביש. מיד אחרי שניקו, סידרו שולחנות ברחבה בחוף וברקע השמיעו מוסיקה נעימה. גם אמי החורגת באה אתו. הייתי ילד קטן, ואני זוכר את עצמי יושב אתם עד שאני נרדם והראש צונח... אז היה אבא קם ואומר 'אללה הביתה!'."

ליבה של טוניס היא ה"מדינה", העיר העתיקה הבנויה בצפיפות רבה ובה סמטאות צרות ומפותלות, שווקים ומסגדים. מן המסגד הראשי מסתעפות סמטאות שכל אחת משרתת גילדה של בעלי מלאכה מסורתיים: צורפים, כובענים, בשמים ותבלינים, רצענים, קולעי סלים ומחצלות, רוקעים בנחושת ועוד.

לאחר שעזב את בית הספר, הלך מוריס לעבוד כשוליה אצל דודו הצורף (מצד האם החורגת) במטרה ללמוד את המקצוע. "כל הצורפים היו יהודים, הם עסקו בכך דורות על גבי דורות. לכל חנות היתה המומחיות שלה. למדתי להלחים, לעשות יציקות. לצורך היציקה היו מכינים תבנית משני חלקים, ממלאים את חציה בחול, דוחפים פנימה את הצורה, מכסים עם התבנית השנייה, תוך שמשאירים פתח ודרכו שפכו את הזהב או הכסף. כשהבאתי לאבא את המשכורת הראשונה, זלגו לו דמעות..."

"התקדמתי במקצוע, עברתי לחנות אחרת, 'עקו' קראו לבעל הבית, אצלו עשינו בעיקר תיקונים והכנו שרשרות וצמידים על פי תבנית מיוחדת. הוא מאוד חיבב אותי, ולקח אותי פעמיים לחופשה בחוף הים של 'לה גולט'".

"אחרי המלחמה שבה היתה לי הפסקה, חזרתי ועבדתי בפליג'ן. זו עבודה עדינה מאוד. מכינים חוטים דקים מזהב או כסף, לוקחים כמה חוטים יחד ומייצרים שרשרות, טבעות ופריטים באינסוף צורות".

"היה לי שולחן עבודה בתוך חדר גדול עם עוד ארבעה עובדים. הלחמנו את המתכות על פלטה גדולה מאזבסט. זכורים לי במיוחד המדליות של המלך 'ביי', מדליות מיוחדות, בתוכן המסנו אמאייל בצבע כחול או אדום. עבודות נחמדות מאוד!".

מנהגים בקהילה

רחל: "בפורים היו עקרות הבית אופות עוגות מטוגנות טבולות בדבש: המאקרוד, עוגת סולת ממולאת תמרים, ו'דְבָלָה' – רצועות מגולגלות על עצמן דומות לשושנה. לא התעסקנו יותר מדי עם התחפושות (כמו היום), הכל היה פשוט יותר. שלחו אותנו לתת משלוח מנות לדודות ולסבתא והיינו עוברים מבית לבית. הדוד שלנו, ציון 'ציו ללו' (כך כינינו אותו באיטלקית), ביקש מאבא שיישלח אותנו אליו למשרד, ואנחנו הלכנו לברך אותו ב'חג שמח'. הוא היה מבסוט שהגענו וכבר הכין מראש מתנה על השולחן – 20 פרנק לכל ילד, סכום גדול ומכובד בזמנו: Voila pour toi – 'זה בשבילך', היה אומר לי. 'אללה תודה', נשיקה קטנה ואני הולכת מרוצה הביתה. זה זכרון ילדות נעים שמלווה אותי כל החיים".

משה: "ההכנות לקראת הפסח היו אצלנו יסודיות וקפדניות ביותר. הוצאנו מהבית אפילו את מיטות הברזל כדי להכשיר אותן... פתחנו ארונות, האמהות כיבסו הכל וסידרו מחדש. בליל הסדר היו מניחים מזרונים על הרצפה והשכנים היו מתאספים יושבים וקוראים את ההגדה. הקריאו משפט בעברית ומשפט הסבר בערבית. צורת הישיבה הזאת היתה נעימה, נוחה ואיפשרה להמשיך ולקרוא את ההגדה עד סופה, כשכולם נשארים עד השעות המאוחרות".

"בסוף חג הפסח, ברובע היהודי של טוניס ערכו ארוע המוני של 'ציאת מצרים'. בנו במה שעליה עמד מישהו מחופש למשה רבנו עם זקן מפואר ומחזיק את לוחות הברית. חבורת אנשים נשאה את הבמה על הכתפיים וצעדה כשהמוני קהל יהודי נאספים והולכים אחריה בשירה, ריקודים ותפילות. כשעברנו ברחובות, אנשים ובעיקר הבנות, זרקו עלינו מתוך הבתים בונבונים, התיזו בושם וכל השיירה צעדה לכיוון חוף הים. היו צועדים עם שלושה דגלים: ישראלי, טוניסאי וצרפתי. כשהגיעו לחוף, קיימו טכס 'תשליך' ברוב עם".

רחל: "ביום כיפור כבר הכינו כל מה שצריך לסוכות, לולב, אתרוג, הכל ובכמויות רציניות. איך שיצאו האנשים מבית הכנסת במוצאי יום כיפור, כבר היו עורכים קניות לחג הבא. הערבים הכירו את מנהגי שכניהם וחיכו לנו בחוץ עם דוכנים שופעים בארבעת המינים. אבא היה מיד באותו הערב מכין יסודות לסוכה וקולות הפטיש נשמעו באוויר. בעזרת ענפי הדס עיצבנו כניסה יפה לסוכה בצורת קשת, פרסנו שטיחים וכל השכנים היו יושבים יחד. היה נחמד לחגוג מדי ערב עם כולם".

תהפוכות מלחמה

גורל יהודי תוניסיה בזמן מלחמת העולם השנייה

ביום ראשון 8 נובמבר 1942, במסגרת מבצע "לפיד" [Torch], נחתו כוחות בנות הברית בחופי אלג'יריה ומרוקו. ליהודי תוניסיה הייתה זו שעת תקווה לגאולה. אבל התקווה נמוגה במהירות. ב-9 בנובמבר 1942 נכנסו הכוחות הגרמנים והאיטלקים לתוניסיה בתגובה על פלישת כוחות בעלות-הברית.

כבר ב-23 בנובמבר עשו הגרמנים את צעדם האנטי יהודי הראשון כאשר עצרו ארבעה מראשי הקהילה, ביניהם נשיא הקהילה, משה בורג'ל אך שחררו אותם לאחר מספר ימים. ב-6 בדצמבר הטילו על משה בורג'ל להקים ועד בן תשעה חברים אשר אמור היה לגייס בתוך יממה אחת 2,000 יהודים לעבודת כפייה. לאחר שגויסו רק 120 איש, תפסו הגרמנים עשרות בני-ערובה מבין ראשי הקהילה, והמשיכו במאסר המוני ברובע היהודי. הם איימו לפוצץ את בית-הכנסת המרכזי של תוניס. לנוכח כל זה ביקש הוועד ארכה להתארגן טוב יותר.

כ-5000 יהודים נלקחו לעבודת כפייה. הם פוזרו בכ-30 אתרים ומחנות לאורך החזית. רוב מחנות העבודה שבהם הוחזקו יהודים היו בחוות מבודדות ואף בשדה הפתוח, על-פי רוב בלי מיתקנים נאותים. הגרמנים גם החרימו רכוש יהודי רב ומדי פעם הטילו עליהם קנסות כבדים.

הסבל נמשך עד אשר ביום ו', 7 במאי 1943, בשעות אחר הצהריים, שיחררו בעלות-הברית את תוניסיה ואת בירתה, תוניס.

בשבועות הראשונים של המלחמה, וכן אחרי כניעת צרפת ביוני 1940, גברה גם בתוניסיה במידה רבה ההסתה נגד היהודים שהשתתפה בה בעיקר האוכלוסייה המוסלמית. בתוניס, בחמאם ל'ף, בנאבל (Nabeul), בגאפסה (Gafsa) ובמקומות רבים אחרים הותקפו בתי יהודים וחנויותיהם. המצב החדש נוצר עקב תבוסת צרפת, ועד שמשטר וישי התארגן, נראתה צרפת בעיני המוסלמים כענק שעוצמתו נופצה לרסיסים בידי הנאצים. התבוסה הגבירה בקרב התושבים המקומיים את השאיפה לעצמאות, והם הנחיתו את מכותיהם הראשונות על החוליה החלשה ביותר של ה"סדר הקולוניאלי", היהודים, שקידומם נתפס כאחד ההיבטים השנואים ביותר של המשטר הקולוניאלי.

בדומה ליהודי אלג'יריה ומרוקו עוררה כניסת צרפת למלחמה בליבם של יהודי תוניסיה תחושה אמיתית של פטריטיזם צרפתי. ה"סולידריות עם צרפת הליברלית ושחרת השלום המגינה על החלשים והנדכאים" – כדברי הרב הראשי של תוניס, הרב חיים בלעייש – "הייתה כנה ומוחלטת".

אך גם בתוניסיה ציפתה אכזבה מרה ליהודים, אשר, כשאר יהודי צפון-אפריקה תחת שלטון וישי, מצאו עצמם כבולים בסדרה ארוכה של חוקי גזע. התמזל מזלם של יהודי תוניסיה וחוקי הגזע הללו הוצאו לפועל באופן חלקי בלבד. כאשר ב-1942 רצו שלטונות וישי להפקיע את הרכוש שהיה בידי היהודים דרשו הנציגים האיטלקים מהצרפתים שלא לבצע זאת ל-5,000 היהודים בעלי אזרחות איטלקית.

המלחמה מגיעה לפתח הבית בטוניס

משה: "כשהתחילו ארועי המלחמה נזכרתי שעוד ביום חמישי, יום לפני הכיבוש, ראינו פתאום הרבה חיילים ואזרחים בורחים ברכבות לאלג'יריה. הם כנראה כבר ידעו שכדאי להם להתרחק. הכובשים השתלטו על בית הכנסת הגדול ואסרו עלינו להתפלל בו. באיזשהו שלב קבלנו הוראה שיש להביא לבית הכנסת כל דבר בבית שיש לו ערך עבור הצבא והשלטונות כמו נחושת, ברזל, מכונות, מכשירים וכד'. כמו כולם העמסנו מהרכוש שלנו על עגלות, ודחפנו אותן בהליכה עד בית הכנסת שם מסרנו להם. הצטערנו במיוחד להפרד מהרדיו ודוקא אותו הם דרשו בתוקף".

"מהרגע שבאו הגרמנים היינו בסכנה מתמדת. אבא שלי דאג לשלומי ואמר: 'אתה לא תלך לשוק!', זאת כיוון שכדי להגיע למקום העבודה שלי בשוק, הייתי צריך לעבור באזור החנויות של הערבים אשר היו באותו זמן נגדנו".

"במקום צורפות הלכתי לעבוד בתור ספר אצל בן דוד שלי שהמספרה שלו היתה ברובע היהודי. הוא לא לימד אותי את מקצוע הספרות, אלא מינה אותי אחראי על הגילוח. כל מי שנכנס לחנות להסתפר היה קודם עובר דרכי להתגלח וכך נהייתי מומחה לגילוח, ממש אלוף! עבדו אז עם תער, סכין מיוחדת, לא כמו היום בסכין גילוח. אולם השכר שקבלתי מהבן דוד היה דל ביותר".

יום אחד (שהיה יום חמישי בשבוע, וזה נתון משמעותי), פגש משה מכר צורף, האיש שמח לראות אותו ושאל: "איפה אתה, לאן נעלמת? אנשים מרוויחים עכשיו המון מצורפות, בוא אלי מחר". מסתבר שהגרמנים היו להוטים לקנות תכשיטים, מדליונים, מדליות וכל מיני מזכרות, וכך יצא שהצורפים, למרות המלחמה, קיבלו הרבה הזמנות.

משה החליט שהוא לא מחמיץ את ההזדמנות. למחרת, יום שישי, הלך הישר לחנות הצורפים. הוא לא אמר לאף אחד שהוא לא יגיע למספרה. כשסיים את יום העבודה קיבל את שכרו כיאות והלך מרוצה הביתה. בדרך, והוא זוכר עדיין את המקום המדויק ב-'אָנוֹנְיוֹ דֶּה לֹוֹנְדֶּר' (שדרות לונדון) ליד בית הקברות הישן, פגש לפתע את אביו, שבא מולו והנה הוא כועס וצועק עליו: "איך עזבת את בן דוד שלך ביום שישי לעבוד לבד במספרה? פחדנו שקרה לך משהו", יום שישי היה היום העמוס ביותר בלקוחות. משה לא השיב מייד אלא הכניס ידו לכיס המכנסיים, חפן אותה במטבעות שהרוויח והושיט לאבא כשהוא אומר: "קח". אביו התרגש עד דמעות, כשנרגעו הוא הסביר את עמדתו: "למה בכלל אני צריך להגיד לדוד שאני לא מגיע, הוא הרי מעסיק אותי תמורת גרושים! הוא מנצל אותי! תראה בעצמך כמה הרווחתי ביום אחד אצל הצורף".

משה כבר לא חזר למספרה אלא המשיך בצורפות וכל משכורת שקיבל, מסר את כולה לאביו. הכסף הזה היה נחוץ ביותר באותה תקופה כיוון שלאבא לא היתה כמעט עבודה ובריאותו נחלשה.

בית כנסת בטוניס

עבודות כפייה

הגרמנים דרשו יהודים לעבודות כפייה. כל הגברים מגיל 18-50 שהיו במצב גופני כשיר נדרשו לעבודה. הם הופנו לתחנות רכבת, למסילות הברזל, למחצבות ועוד. הם עבדו בכל העבודות הפיזיות האפשריות ולא פעם שימשו בשר תותחים לתותחי בעלות הברית שרצו לפגוע בתשתיות הגרמניות. עובדי הכפייה זכו ליחס משפיל ומענה. הגרמנים לא חסכו מהם את שיבטם, תוך מכות, הצלפות הרעבה ואיכסון בתנאים בלתי אנושיים. הם עבדו שבעה ימים בשבוע כשהם ישנים על ריצפות בטון או ללא ריצפה כלל – עוטים טלאי צהוב על חזם וכפופים לרודנותם של השומרים הצרפתים אשר לעיתים הותירו אותם על דרכים מדבריות ללא מים וללא מקום לינה במשך ימים.

משה היה בין האנשים שנלקחו למחנה עבודה בכפייה: "אותי לקחו בגלל טעות בשם, בכוח לקחו! באו אלינו בבוקר שוטרים צרפתים ושאלו: 'אתה ברדה מוריס?' - 'כן', 'באנו לקחת אותך'. לא עזר שהסברתי להם שאכן גר כאן מישהו עם אותו שם אך הוא עזב לפני 3 שנים, חוץ מזה הוא היה איש מבוגר ואילו אני רק בן 16. 'זה לא אני!' התעקשתי. אבל השוטר אמר לי: 'לא מעניין אותי, אתה ברדה מוריס'. הם זרקו אותי על האוטו שלהם ונלקחתי למחנה עבודה על גבול אלג'יריה וטוניס. כדי להגיע למחנה עצמו הלכנו מרחק גדול ברגל, מי שלא יכל ללכת השאירו אותו שם, ירו בו".

"עבדתי קשה, לא היה יום ולא היה לילה. אוכל קבלנו במשורה. פחדנו גם מהחיילים וגם מהשוטרים הצרפתים. הכל נעשה בכפייה והפחדה. חששתי ממה שמחכה לנו בהמשך והחלטתי לברוח".

"לעת ערב בשעה שהשומרים היו פחות עירניים והחושך ירד, התחלתי להתרחק עד שיצאתי מגבולות המחנה. צעדתי דרך ההרים לכוון טוניס. בגלל גילי הצעיר לא עוררתי חשד אבל התפללתי שלא אפגוש אף שוטר בדרך. כאשר ראיתי את הים נשמתי לרווחה, ידעתי שאני בכוון הנכון ולא נחתי. כוכב הצפון בלילה והשמש בבוקר עזרו לי לנווט (מזל שלמדתי ניווט בפעולות בבית"ר). כך צעדתי מספר ימים והגעתי בשלום הביתה".

"מסתבר שגם אחי קלמון הגיע לאותה החלטה, עשה מעשה וברח מהמחנה בו עבד. מכיוון שכבר היה בעל משפחה עם כתובת ידועה, הוא נאלץ להסתתר אצלנו מחשש שיחפשו אותו שוב בביתו. בשעות היום התחבא בבוידם שלנו שהיה גדול יחסית".

"לויקטור אחי הבכור, היתה חנות לתיקון פאנצ'רים, הגרמנים החרימו לו את החנות והוא בעצם עבד בה עבורם. אח אחר שלי, פרנסואה, עבד עבור הצבא כחייט בבסיס בנמל בִּיזְרֶט, קיבל אפילו חופשת סופשבוע, הגיע הביתה בשישי וחזר לבסיס בראשון".

"בבית הספר המקומי היתה תלויה רשימה של שמות אנשים מהקהילה שנהרגו, כל יום היינו באים לשם עם חשש להתעדכן בנורא מכל".

"היה מחסור עצום באוכל, קבלנו רק לחם במנות של 250 גר' לבן אדם. מוקדם בבוקר התייצבתי בתור, הייתי זכאי ל-750 גר' עבורי ועבור ההורים. לערבים לא היתה הגבלה והם מכרו לחמניות מיוחדות הנאפות ברחוב. האופה היה יושב עם מחבת מלא שמן רותח, לידו עוזר שהוסיף מדי פעם עצים להבערת האש. כשהיו הקונים מזמינים לחמניות, מייד היה קולע את הבצק שהכין מראש, למן צמה כזו, ושם בשמן החם. הריח המשגע עורר תיאבון אך בגלל החיפזון והלחץ של כולם לקנות ממנו, הלחם לא היה עשוי עד הסוף ולכן לא יצא טעים..."

המלחמה התגברה, היו הרבה הפצצות, האנגלים הפציצו מהאוויר את כל הרחוב הראשי. בית הכנסת הגדול השוכן ברחוב לא נפגע באורח נס, הבתים שלפניו ואחריו ספגו פצצות ורק הוא נותר שלם. בשלב הכמעט סופי של המלחמה ערכו הגרמנים אסיפה בתוך אולם קולנוע, אך כשהתחילה ההפצצה הכבדה הם ברחו משם מייד.

"באמצע העיר נמצא בית הקברות היהודי הישן ובגלל המיקום שלו חפרו בו הגרמנים הרבה תעלות להגנה מפני הפצצות. עם הזמן הבחנו בשני אנשים במדי חיילים גרמנים, בכל פעם שהיתה אזעקה הם היו 'מטיילים' בין החפירות. לא הבנו למה הם באים דוקא לכאן, והתעלומה נפתרה כשהאמריקאים והאנגלים כבשו את טוניס. בין כל הגרמנים שנתפסו ושהעמידו אותם עם ידיים מורמות ליד אולם הקולנוע, ראינו גם את שני 'המטיילים'. לפתע הגיעה בריצה בחורה יהודיה, פנתה לחייל האנגלי והראתה לו ניירות שונים. הוא אז קרא לאותם השניים ושחרר אותם משאר הקבוצה לחופשי... מסתבר שהיו אלו מרגלים בריטים שאספו מידע על תנועות הגרמנים, והיהודים המקומיים עזרו להם!"

יהודים בטוניס מובלים לעבודות כפייה (מתוך האתר)

המלחמה בעיר סוס

רחל: "עוד לפני שהמלחמה הגיעה לשערי תוניסיה אבא שלי הביא לי עיתונים וביקש שאקריא לו את החדשות. הייתי עדיין ילדה וההבנה שלי על מה שקורה היתה חלקית, כילדים סמכנו על ההורים. הוא היה מודאג וניסה לתכנן קדימה מה כדאי לעשות, ממה להזהר. כיוון שקבלנו בזמנו כל מיני עלונים של קומוניסטים, הוא חשש שמא יאשימו אותנו בפעילות זו, והחליט להשמיד את כולם. אני זוכרת איך קרע אותם לגזרים וזרק לבָּאָר".

רבים מאוד מיהודי העיר סוס סבלו סבל ממשי רב כתוצאה מהכיבוש. ראשית נכנסו לעיר האיטלקים שערכו מצעד ראווה צבאי ברחובה הראשי למען יראו וייראו. הצבא הגרמני, בן בריתם, נכנס לעיר דרך הים כשלושה ארבעה ימים אחריהם. הגרמנים השתלטו מיד על הבניינים המרכזיים ביניהם המלון הגדול ביותר בסוס שהיה שייך למשפחה יהודית ידועה.

"לאחר שהגרמנים נכנסו לטוניס, אחיותיי הגדולות פוטרו מעבודתן. מקורות המחיה שלנו נדלדלו. לפתע נעלם גם הקשר עם שני אחיי הגדולים, וימים רבים לא ידענו מה עלה בגורלם. כתבתי מכתבים לכל המוסדות כדי לברר פרטים על היעלמותם. רק אחרי ימים רבים נודע לנו כי אח אחד נתפס בשבי הגרמנים והועבר לעבודות פרך באזור סוס, ואח שני נמצא במחנה שבויים בצרפת".

"זכור לי יום השישי לאחר שנודע לנו דבר השבי. כולנו ישבנו סביב השולחן, שניים היו חסרים. על השולחן מצרכים דלים ביותר. נוכחות הבנות סביבו בלטה יותר מאי פעם. אבי פתח בתפילה: 'יום השישי, ויכלו השמיים והארץ וכל צבאם...'. קולו היה ערב, עמוק, החלטי ונחוש מתמיד. הרגשתי רעד, מצוקה חילחלה בכל גופי. לא צבטנו אחת את השנייה בנשיקות של 'שבת שלום', ולא זרקנו הערות ועלבונות. רק אחות אחת, שהצטיינה בחוש הומור פרצה בצחוק. 'הם בטח עושים חיים במקום אחר כי נמאס להם מהצפיפות בבית ומהעוני'. זה מצא חן בעיני ומיד נתפסתי לצחוק יחד אתה: 'הם עשו בשכל, אמרתי, גם אני הייתי רוצה ללכת מכאן'. עיניי הצטלבו עם מבטו החודר של אבא 'מכאן הולכים רק לירושלים הבנויה ולא לשום מקום אחר', אמר בפסקנות".

לאחר כיבושה על ידי הגרמנים, הופצצה העיר סוס קשות על ידי בנות הברית. ביום ה- 13 לדצמבר 1942 היא הופצצה באופן קשה כל כך עד שמרבית תושביה נאלצו לעזוב אותה ולנדוד ממנה, בעיקר לעיירות שכנות כמוקנין, קלעת פֶּבֶּירָא, וג'אמל.

בעקבות הנטישה המסיבית באו, כמקובל, הביזה והשוד של הרכוש היהודי על ידי הגרמנים וגם על ידי השכנים הערבים שלא חמלו על רכושם של שכניהם והוציאו מתוכם את התכולה, לעיתים מדובר היה במפעלים שקודם העסיקו אותם, או בחנויות ובבתים על ריהוטם, מטלטליהם והיודאיקה שבהם.

גם משפחתה של רחל עזבה את ביתה: "המצב הלך והתדרדר. הכל היה חסר ורק בשוק השחור אפשר היה לקנות משהו. אמא נאלצה למכור חלק מהתכשיטים (אותם החביאה בכלי של הקוסקוס) כדי לממן לנו את המחיה. לא היו מקלטים, הסתתרנו מתחת למדרגות, היו משפחות שלמות שנפגעו והושמדו. לבסוף לא יכולנו יותר לשאת את ההפצצות וברחנו מהעיר".

"בהתחלה הלכתי לחברים אבל אח"כ אבא קיבל עבודה כמנהל של בית בד אצל גיסו בכפר קלעת
בְּבִיָּה. רצינו לחיות, עזבנו הכל ועברנו לכפר. אבא שכר עגלה וסוס, לקח כמה חפצים, מזרונים
ומעט בגדים, אמא ואחי הצעיר ז'קו שהיה בן 7 ישבו על העגלה ואנחנו הצעירים הלכנו ברגל.
כך, בשיירה קטנה הגענו לכפר. נכנסנו לגור בצפיפות עם עוד משפחה בבית הבד. קנינו שמן
זית וחיטה לבישול. אבא עבד ואנחנו הבנות הצעירות השתדלנו לא לצאת כלל מהבית, פחדנו
מהערבים. אחיותי הגדולות, הלכו בלית ברירה לעבוד בעיר כדי להתפרנס; ז'ורז'ט ולוסיאן עבדו
בבית חרושת לדגים, סוזן ואיבון עבדו בתפירה עבור הגרמנים".

"לבית בד אחר בכפר הגיעו עוד קרובים שאבא שלהם ואבא שלנו בני דודים. משפחה זו היתה מאוד
מבוססת כלכלית, הם לא ויתרו על רכושם והביאו אתם את פסנתר הכנף (!), רהיטים ו'סְקוֹרְיָסִים'
(כלים) יקרים מביתם. מצב זה נמשך עד שברוך השם, בפסח, הגיעו 'המושיעים', צבאות בנות
הברית, והמלחמה פסקה".

ז'וז' טייב היה שבוי בסטאלאג C4
בגרמניה במשך 5 שנים

האח בשבי

אחיה של ארמונד, ז'וז', שהתגייס לצבא הצרפתי מצא עצמו
חייל צעיר וכבר בלב סערת המלחמה. תוך זמן קצר נכנע הצבא
והחיילים נלקחו בשבי הגרמנים. קרוב ל-5 שנים היה שבוי!
לעתים רחוקות הגיע עליו מידע כלשהו. בן דוד אחר שלהם נפל
גם הוא בשבי, ואביו היה מדבר מדי פעם עם ניסים ומתעניין:
"שמעת עליו משהו?..."

לאחר מספר שנים בשבי בגרמניה, העבירו אותו כשבוי למפעל
תפירה בצרפת לעבוד בחייטות. הוא הכיר שם עובדת צרפתייה,
אשה עדינה, נחמדה והגונה. לאחר השחרור נשאר ז'וז' בצרפת
והיה נחוש לשקם את חייו במהירות. הוא התחתן עם אותה
צרפתייה, ונולדו להם שני ילדים מוצלחים.

ז'וז' כמעט ולא חשף מה עבר עליו בשבי, גם לא לאשתו, שמר
הכל בלבו. הוא רק סיפר שפעם שבוי ערבי הלך להלשין עליו
לגרמנים שהוא יהודי. ז'וז' אמר להם: "מה פתאום, אני יהודי?
הרי השם שלי ערבי, טייב!", הוא ניצל בזכות השם והמשיך
לקבל תנאים של שבוי צרפתי. כאשר פעם אחד הבנים שלו אמר
שלדעתו להיות בשבי זה סוג של הרפתקה, ענה לו אביו: "שלא
תהיה לך טעות, להיות בשבי הגרמנים כצרפתי ועוד יהודי, זו
חוויה קשה מאוד".

סיום המלחמה והשחרור

ביום ה- 12 לאפריל 1943 שוחררה העיר סוס. שמחת היהודים היתה רבה. "אבא אמר לנו: 'בנות, תתלבשו יפה, אנחנו יוצאים החוצה לברך את החיילים'. יצאנו, שמנו את הטלאי הצהוב על הבגד כהפגנה של זהותנו אותה רצו הגרמנים למחוק, ותזכורת על הסבל שעברנו. יחד עם אבא התקרבונו למכוניות של הקצינים והצהרנו: 'We are Jews', מסרנו להם פרחים שקטפנו בדרך ובירכנו: 'אנחנו שמחים שבאתם ומודים לכם ששחררתם אותנו'. פגשנו חיילים מהבריגדה היהודית, זיהינו את התג שכתוב עליו: Palestine, א". היינו עדיין בכפר, הזמנו אותם אלינו לחגוג ובת דודה שלי ניגנה בפסנתר".

"כאשר חזרנו הביתה לסוס מצאנו את הבית הרוס, הערבים בזזו ממנו הכל... רוב העיר נחרבה מההפצצות. אמא פנתה לאחים שלה בקרוואן ובקשה עזרה זמנית במגורים. הם אמרו שמצאו לה דירה פנויה ושם תפנה לעירייה היא בטוח תקבל אישור לגור שם משום שהבן שלה חייל צרפתי. כך היה, גרנו בקרוואן קרוב לשנה. ארבע מאחיותי המשיכו בעבודתן, ובערבים הלכנו ל 'Balls' (מסיבות) שארגנו חיילי בנות הברית. הייתי בת 16, 'פרח', גם אחיותי היו צעירות ויפות. בכל פעם שערכו נשף לקצינים, לחיילים ולחיילות - הזמינו את בנות הקהילה היהודית של העיר להשתתף. היתה תזמורת וריקודים עם כיבוד על השולחנות, ומוסיקה סלונית יפה נשמעה ברקע. הכל נערך באווירה של כבוד הדדי. אני זוכרת שהופתענו לפגוש חיילים אמריקאים שחורים".

"פה ושם פרחו להם רומנים בין בנות יהודיות וחיילים. איבון אחותי היתה בחורה מושכת ורבים חיזרו אחריה. אחד הקצינים הצרפתים התאהב בה והציע לה להתחתן איתו. היא דרשה ממנו שיתגייר אבל כיוון שלא רצה, היא לא התחתנה איתו..."

כעבור שנה חזרה המשפחה לעירם. אביה של רחל תלה שלט: "TAILOR", וקיבל עבודות חייטות בתיקון מדים של חיילים אמריקאים. החיילים התוודעו לבית שמתגוררות בו - Seven sisters, ולא פעם קרעו את המכנסיים כדי להגיע לביתו של החייט... כשנוכחה רחל שהם אינם מצליחים לבטא את שמה, היא הציגה עצמה בתור "לינדה".

בנות הברית התקדמו מטריפולי, עברו דרך סוס ואחר כך הגיעו לטוניס הבירה, משה מספר על השחרור: "האנגלים נכנסו לעיר הראשונים. הגרמנים ממש ברחו משם עם הטנקים שלהם והתחיל מרדף של האנגלים אחריהם. אני עצמי רצתי ברחובות והצבעתי לאנגלים על הכיוון אליו נמלטו הגרמנים... עזרנו להם. ביום שהעיר שוחררה כל היהודים וכל הצרפתים יצאו ומילאו את הרחובות, היתה שמחה והתלהבות. אולם אפילו ערבי אחד לא מצאת ברחוב, כולם התחבאו! פחדו שמא נתנקם בהם".

החיים ממשיכים - התכנסות משפחתית בבר מצווה של ז'קו טייב,
בבית ברחוב קולונל מולן 13 בעיר סוס שבטוניסיה, 1948

9	ארלט טייב (קורשייה),	סבא של איבון אח של אבא של נונה	1 פורטונה טייב, אחות של נונו, ניסים טייב
10	איבון טייב (יורמן),	שכינור, באבא חילו),	2 גסטון סילאם הבן של ליאון סילאם (ליאון אח של נונה, שמה היה סולטנה סילאם-טייב),
11	ז'קו טייב,	4 לוסיאן טייב (בן-יוסף),	3 איבון סילאם, (בת-דודה שנייה של ארמנד, אבא של איבון בן-דוד של נונה,
12	ויקטור טייב	5 ז'ורז'ט טייב (שלייפר),	
		6 אדית טייב (סוכמן),	
		7 סוזן טייב (בוקובזה),	
		8 אלכסנדר סילאם, (אח של 2),	

7	אדית טייב (סוכמן),	1 גסטון סילאם,
8	פורטונה סילאם (אמא של איבון),	2 אלכסנדר סילאם,
9	לוסיאן טייב (בן-יוסף),	3 סוזן טייב (בוקובזה),
10	אלגרין (אלין) טייב, אחות של נונו,	4 ז'ורז'ט טייב (שלייפר),
11	ויקטור טייב	5 איבון טייב (יורמן),
		6 איבון סילאם,

ההכשרה לציון מתחילה באלג'יריה

בשנת 1943 הוחלט על הקמתה של תנועה ציונית בתוניסיה בשם "צעירי ציון". הפעם בני הנוער שהקימו אותה התחייבו (בחתימה) לציונות של הגשמה במטרה להביא לעלייתם לארץ. הם התחייבו לקיים עלייה תוך שנתיים. תנועות נוער נוספות קמו עם רעיונות דומים. באופן טבעי המשיך משה גם אחרי המלחמה להיות חבר בית"ר, עד שנחשף למידע ששינה את מסלול חייו.

"שכן פנה אלי: "אתה מעוניין ללכת להכשרה?" הסתקרנתי: "מה יש שם?" הוא סיפר לי על הפעילות ומטרותיה והוסיף: "להכשרה מגיעות אוניות שלוקחות את האנשים לירושלים", הכוונה היתה כמובן לארץ ישראל, וזה שכנע אותי. באותו זמן כבר הבנתי שהעתיד שלי כיהודי לא יהיה בתוניסיה. כשסיפרתי לאבא שלי על התכנית, תגובתו הראשונה היתה סירוב, הוא לא רצה שאעזוב פתאום הכל, את המשפחה, העבודה ואלך. נאלצתי לבקש מאחי הגדול לדבר על לבו ובסופו של דבר הוא הצליח לקבל את הסכמתו. כיוון שרציתי מאוד לעלות לארץ הצטרפתי להכשרה של תנועת "צעירי ציון" שהבטיחה עלייה, ובצער עזבתי את בית"ר".

חברי תנועה ציונית באלג'יר, משה במרכז

יחד עם קבוצת בחורים צעירים תוניסאים עבר משה לאלג'יריה לגור בעיר קטנה בשם RIVET, בביתו של יהודי בעל אדמות, אשר הסכים לארח אותם בבית ולאפשר להם לעבוד בחווה, מתוך כוונה להכשיר עצמם לעלות לישראל על ידי התנסות בעבודת אדמה.

הם השתלבו בכל העבודות החקלאיות, קיימו קשרים טובים עם הערבים של המקום, עבדו איתם יחד וסיפרו להם שבאו רק ללמוד חקלאות... הערבים גרו בקומה הראשונה והם בקומה השנייה.

חברי הקבוצה לא קיבלו שכר על העבודה, אלא רק עבור אוכל, ולכל השאר דאגו בכוחות עצמם;

בישלו, התארגנו, תיחזקו, משה לדוגמא צבע את המדרגות בבית ועוד. הם אימצו את העקרונות של עבודה עצמית ושוויון כהכנה לחיי התיישבות שיתופית. הקבוצה היתה צעירה, תוססת והקשרים החברתיים שנרקמו בין כולם היו טובים. היה להם מדריך והעבודה נחלקה ביניהם בצורה שווה כולל המדריך.

תנועת "צעירי ציון" קמה זמן קצר לאחר ששוחררה טוניסיה (7.5.1943), מתוך פעילות שהחלה בזמן המלחמה וקבלת החלטה על שלילת הגולה. התנועה גיבשה קבוצות צעירים שנפגשו פעם בשבוע ולמדו את תולדות עם ישראל, תולדות הציונות, ועוד. הם היו חייבים ללמוד עברית ולנהל שיחות בעברית בלבד. זו הייתה תנועה מגשימה, דהיינו חבר תנועה התחייב לעלות ארצה. לא מייד הגדירו מה תהיה דרכם בארץ, ורק בשלב מאוחר יותר נבחר הקיבוץ כמטרה. ב-1947 הם הצטרפו לתנועת "דרור" העולמית (של הקיבוץ המאוחד).

אופייה הסוּחף והמרשים של התנועה הצעירה הוביל לעשייה רבת תחומים. לתנועה הייתה הרגשת אחריות כלפי הנוער היהודי. בין מפעליה היה מפעל ההכשרות, ומפעל ההעפלה.

משה עם חברי ההכשרה ברִינֶוּה, שנים 1946-1947

הקבוצה בדרך להכשרה, משה שלישי משמאל

בזמן ההכשרה, משה עומד מימין

החברים באלג'יר, משה משמאל

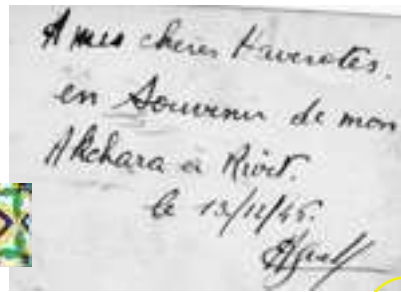

החברים באלג'יר, משה מימין

בהכשרה, משה עומד משמאל מאחורה, מסייד

A mes cherès
Haverotes en
Souvenir de mon
Akchara à Rivet
le 13/12/45

משה יושב מימין, משמאל עומד אנדריי (מי
שכתב את המכתב לארמונד בשם משה)

משה מימין

משה משמאל, וחבר בשם הקטור טייב

משה מנגן ושר

"לאחר כשנה התבשרנו בפתאומיות שנוצרה הזדמנות לצאת היות ואוניית משא עם צוות אירי החלה להפליג בין מספר נמלים בים התיכון והיא תעבור באלג'יר, תוניסיה וחיפה. אמרו לנו: 'נסו לעלות עליה, תחשבו על תחבולה, במידה ותצליחו תזכו ותגיעו לחיפה..', וזה מה שעשינו."

"נעלנו את ההכשרה וסיפרנו שאנחנו יוצאים לחופשת מולדת (בטוניסיה). הגענו לנמל וקנינו כרטיסי הפלגה לטוניסיה. עלינו ללא בעיות וכשירד הלילה החבר'ה הסתתרו בבטן האוניה. מכיוון שהיו בה בעיקר מטענים זה לא היה קשה, רק חבר אחד ואני נשארנו גלויים וכיסינו בברזנטים את המקומות בהם הסתתרו החברים. למחרת בבוקר, בהיותנו קרובים לטוניסיה פנה אלינו אחד הקצינים האירים ושאל: 'Where are your comrades?' הוא שם לב שרוב הקבוצה איננה. 'We don't know', ענינו לו בתמימות, 'בלילה נרדמנו ואנחנו לא יודעים איפה הם'. הם לא 'קנו' את הסיפור, והחלו בחיפושים מדוקדקים ברחבי האוניה. הם הגיעו עד לסירות ולמחסנים, ובמחסן האחרון שהיה מחסן של הצוות, אחד המחפשים שירד למטה וכבר עמד לעלות, שם את ידו על משהו ומיד אמר: 'זה לא שלנו, תביאו פרוז'קטור!' – ואכן כל החבר'ה נמצאו והועלו אחר כבוד לסיפון...".

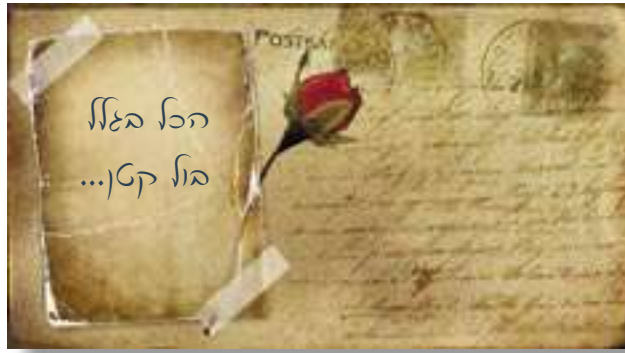
"האוניה הגיעה לטוניסיה וחששנו ממה שיקרה איתנו, בקלות יכלו להכניס את כולנו לבית הסוהר. אבל להפתעתנו העמיד אותנו רב החובל האירי בשורה ואמר: 'אני מבין אתכם שאתם רוצים להגיע לישראל, אני מצטער שלא יכולתי לעזור לכם, ואני מקווה שבפעם הבאה תצליחו', לחץ לנו ידיים והוריד אותנו מהאוניה. נשארנו עוד יום בטוניסיה וחזרנו ברכבת לאלג'יר, לחווה בקינ'וה, מחכים להזדמנות חדשה".

החברים באלג'יר

קבוצה של חברי הכשרה מוזמנים יחד עם חברים מהתנועה באלג'יר

במשך שנה לאחר סיום המלחמה, גרה משפחתה של רחל בקרוואן. קצין צבא הציע לרחל לעבוד אצלו במשרד, אבל אביה התנגד: "הבת שלי נשארת בבית" הודיע נחרצות. המשפחה התארגנה מחדש. רחל בינתיים הצטרפה לתנועת "חובבי ציון" והרעיון להגשים את הציונות התחיל להבשיל בה. תחילה לימדו אותם שירים בעברית, ואחר כך גם לקרוא ולכתוב עברית. הלימודים נערכו במבנה שהיה בעבר בית ספר איטלקי והם 'השתלטו' עליו לצרכיהם (האיטלקים כזכור היו אויב שהובס במלחמה).

כאשר כל התנועות הציוניות ארגנו כנס פעילים גדול בבִּיזָאָרְט הגיעה ארמונד לכנס. גם משה וחבריו שהיו בהכשרה באו במיוחד מאלג'יריה להשתתף בארוע.

כך הם נפגשו, במקרה, והבחורה היפהפיה עשתה מיד רושם חזק על משה, הוא הבין שיש פה מישהי מיוחדת. הם שוחחו והכירו, הוא התלהב ורצה להמשיך בקשר, אפילו הציע לה באומץ: "נתחתן עכשיו!", אבל היא סירבה להתחייב, "לא בראש שלי כרגע להתחתן". מוריס חזר מאוכזב להכשרה כשבידו רק תמונה שלה, אותה תלה על הקיר לידו.

[שמה השני של ארמונד היה רחל, כשם אחותו של משה, רשל]

כעבור זמן הצטרף להכשרה בחור בשם אנדריי גיטה.

כשראה את התמונה של ארמונד תלויה שם, התעניין מאיפה מוריס מכיר אותה. הסתבר שאנדריי וארמונד למדו יחד באותה כיתה בבית הספר! הוא שאל: "תגיד, אתה עדיין חושב עליה?", מוריס הצביע על התמונה ללא מלים ובמבט כִּמְהָ. "אז למה שלא תשלח לה מכתב ותבדוק מה קורה?" הציע לו החבר. מוריס קיבל את הרעיון ונעזר בכתיבה באנדריי אשר הצרפתית שלו היתה משובחת. במכתב הוא העז להביע את אהבתו והציע לארמונד להנשא ("demande au mariage") ולנסוע איתו לארץ ישראל. הוא הוסיף "עכשיו זו הזדמנות, בקרוב מגיעה אניה ואני עוזב את אלג'יריה".

בתמונה: רחל בת 18 (יושבת משמאל) עם חברים, במחנה קיץ בבִּיזָאָרְט

רחל קראה את המכתב והדחף הראשוני שלה היה לדחות אותו על המקום. היא התיישרה וענתה לו כמו שהיא יודעת, בלשון חדה, וכשסיימה הכניסה את המכתב למעטפה, אבל בול היא לא מצאה, איך תשלח אותו? – ביקשה את אחת מאחיותיה לעזור לה; "למה את צריכה בול?" התעניינה אחותה אדית, "יש פה איזה בחור חצוף ששלח לי מכתב, המטומטם הזה רוצה להתחתן. אני עכשיו מלמדת אותו לקח...".

אחותה לא שוכנעה שזה המעשה הנכון לעשות והיא קודם כל עצרה אותה מלשלוח את התשובה השלילית. מייד אחר כך הזעיקה את אמה וכל המשפחה החלה להפעיל על רחל לחץ שתחשוב שוב ושלא תסרב לבחור, עליו הם שמעו רק טובות.

רחל: "אמא שלי היתה אשה דתייה ומאמינה. כיוון שאחיותי הגדולות ממני עדיין לא התחתנו היא היתה מודאגת והאמינה שאם אני אתחתן זה 'פתח דלת' גם לבנות האחרות... בנוסף, לא היתה דרישה מהחתן לכסף, אלא רק שאבוא אתו" ('ככה מזמינים סחורה? בלי כסף?!', היא שואלת היום בחיוך). המנהג היה שהכלה מביאה אתה נדוניה לנישואים וככל שהנדוניה גבוהה היא יותר מבוקשת והנה יש חתן שאיננו מבקש דבר.

הלחץ והשכנוע עשו את שלהם ורחל הסכימה. אדית התנדבה, ליתר בטחון, לשלוח למשה את המכתב עם התשובה החיובית.

ברית עולם ב-15 יום

מוריס קרא באושר את המכתב, נפרד שמח מחבריו בהכשרה, והבטיח שיחזור עם אשתו הטרייה תוך שבועיים. את הדרך מאלג'יר לסוס עשה ברכבת כשהוא נרגש לקראת הפגישה עם הבחורה עליה חלם זמן רב, ומתכנן את ארוע הנישואים המורכב.

ביום 24.3.1947 הזוג הצעיר נישא בעיר סוס. הרב נִיזָר הכין את הכתובה וערך את החתונה. ניזר היה רב מכובד עם גישה מודרנית וזה התבטא גם בלבושו האירופאי. רחל: "עשו לי טכס חינה, והחתונה עצמה היתה בבית. כל דבר עשינו בקיצור... שנינו רצינו ארוע מצומצם וצנוע, בהתאם לזמן ולמצב הכלכלי".

בהתבוננות בתמונת החתן והכלה היפים נזכרת רחל: "חברה שלי שמעה שאני מתחתנת והציעה לי את שמלת הכלה שלה כולל תוספות של כפפות לבנות והינומה, הסכמתי בשמחה. את חליפת החתן תפר אבא ניסים בזריזות. הלכנו לצלם מקומי ידוע מטאיס (ממוצא יווני) להנציח את הרגע".

"כשמוריס הופיע לראשונה בשכונה אמרו 'הלשונות המרכלות' על אבא שלי: 'אה, הבת שלו הולכת להתחתן עם אחד איטלקי'. מוריס היה בהיר והשיער שלו שנשרף בשמש כשעבד בחקלאות הפך כמעט לבלונד, עד שהיה דומה לבחור איטלקי אחר מהשכונה. לכל ה'לשונות' אמר אבא בגאווה: 'הבת שלי נוסעת לירושלים!' זה היה באופנה וככה הוא סתם להם את הפה".

24.3.1947

הכתובה של רחל ומשה ברדה

רחל ומשה, שבת חתן בנג'ל

אחרי החתונה נסעו לנאָפּל, שם גר אחיו הגדול של מוריס, ויקטור, ושם ערכו טכס "שבע ברכות". כמנהג המקום הלכו כולם לבית הכנסת עם ספר תורה ונתנו לחתן לקרוא פסוק מיוחד. בתמונות מצולמת המשפחה בנאבל שמחה ומחייכת, ארמונד בבגדים אלגנטיים, חצאית וז'קט (של אמא), נעלי עקב. ויקטור הביא את אביהם לטכס ברכה השחור שלו. האב לא יכול היה להגיע לחתונה מפאת המרחק והיותו חלש ממחלתו. הוא נפטר באותה שנה, כשהיו בקפריסין.

כמו כן השתתף באירוע בנם של ויקטור ונינט, שלמה (זילו) שהיה כבן 11.

מימין: ויקטור ברדה, משה, ויקטור טייב (אח של רחל),
פרנסואה. יושב שלמה (הבן של ויקטור ברדה)

משפחות טייב וברדה בטכס "שבע ברכות" בנג'ל
אצל ויקטור, אחיו של משה

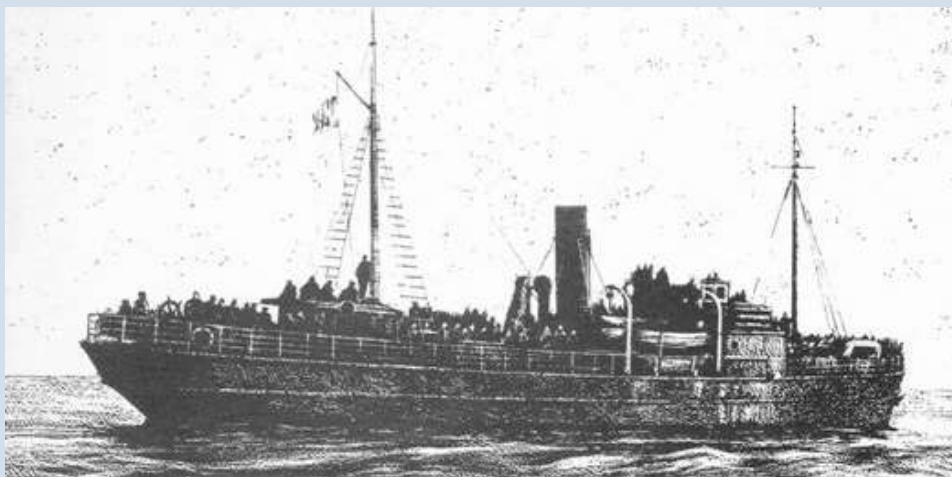
משה ורחל וביניהם נינט עם בעלה ויקטור מאחוריה, למטה - בנם שלמה

לאחר 15 יום, נפרד הזוג הטרי מהמשפחה ונסע לאלג'יריה להכשרה. מטרם: עלייה לא"י.
ההורים לא יכלו לשנות את דעתם של הצעירים שהצהירו: אנחנו עולים לישראל!

ההעפלה

ההעפלה היתה עלייה לא חוקית לארץ ישראל בתקופת המנדט הבריטי, היא החלה בשנת 1934 ונמשכה עד להקמת מדינת ישראל. ההעפלה נעשתה בחשאי בעיקר דרך הים, על ידי ספינות משא קטנות, ישנות ורעועות, שניסו להגיע לחופי הארץ ולהביא אליה פליטים יהודים.

האוניה "יהודה הלוי" היתה בת 69 כאשר נרכשה לצורך העפלה. ב-1877 הושקה הספינה באחד מנמלי איי שטלנד. במשך שנות פעילותה הפליגה בין האיים בים הצפוני, בכללן גם במהלך שנות מלחמת העולם השנייה. ב-1946 הוצאה משימוש ונקשרה למזח צדדי בנמל אברדין, בסקוטלנד.

המוסד לעלייה ב' (שארגנו את ההעפלה) רכשו אותה באמצעות סוכן אשר רשם אותה כספינה פנמית, ושמה הוסב ל- Annal. בדצמבר 1946, יצאה הספינה מנמל אברדין לנמל מרסיי, שם הכינו אותה אנשי המוסד לקליטת מעפילים. היא נקראה "יהודה הלוי" ע"ש גדול המשוררים והפילוסופים העבריים בימי הביניים שחיו בספרד. הספינה צוידה בסירות עץ ל- 17 איש כל אחת, נבנו דרגשי עץ בגודל 180*40 ס"מ ללינה במספר קומות, והועמסו ציוד ומזון. רב החובל ורוב אנשי הצוות היו ספרדים. מפקד הספינה היה ישראל חורב הרקובסקי מהפלי"ם.

בנתיבי ההעפלה

משה: "עברו רק 15 יום מאז שנפרדתי מחבריי בהכשרה וכשחזרתי מצאתי מקום ריק! טילפנתי ושאלתי: מה קרה? - הסתבר שבדיוק אז סיימו להכשיר את האוניה והיא החלה בהפלגה לכוון אלג'יריה. אמרתי לאחראי: "ביום שהאוניה מגיעה תודיע לי, עד אז אני פה". הבנתי שאני צריך להמשיך בהסוואה שלנו, הערבים בחווה לא ידעו כלום, לקחתי טרקטור והתחלתי לחרוש. אספתי עוד מעפילים בעיקר מרוקאים, הבטחתי להם: 'לא נשאר אתכם כאן, אבל עכשיו צריך לארגן את המקום מחדש לעבודה כדי לא לעורר חשד'".

חלק מההכנות המוקדמות שלהם להפלגה היו הכנת תעודות לידה מזויפות בעיקר עבור היהודים המרוקאים, שלא היתה להם אזרחות צרפתית. הם זייפו עם פלסטלינה, מעבירים חותמת מתמונה לתמונה.

לבסוף הגיע היום המיוחל, משה ורחל נפרדו מחברי ההכשרה. הם נסעו באוטובוס לִטְנֶס (TENES) שבאלג'יר על גבול מרוקו, מקום ששימש מחנה קיץ לתנועת הצופים ושבנו התכנסו המעפילים בכיסוי של מחנה נופש. הבלגן ששרר שם היה גדול, 800 אנשים הגיעו וזה היה מעל ומעבר למתוכנן ולקיבולת של האוניה "יהודה הלוי". כדי לא להעמיס יותר מדי וגם כדי שלא יהיו עליהם פרטים מזהים, השאירו האנשים את כל חפציהם האישיים בידי קבוצה שהתכוננה לעלות לאוניה הבאה. רחל ומשה השאירו את בגדי החתונה, צילומים יקרים ועוד, בדיעבד הם לא ראו את חפציהם שוב.

תחילה המשטרה הצרפתית לא הבינה מה קורה ובזמן הזה זרזו את האנשים, ועם סירות קטנות מעץ ומגומי העבירו אותם מהחוף לספינה. לאחר שכבר עלו 400 איש דיווח להם איש המוסד כי סיור של הז'נדרמריה הצרפתית הבחין בתנועה גדולה באזור ההעמסה ועצר את שאר האנשים שטרם עלו. המצב נהיה מסוכן. האוניה הרימה עוגן.

רחל ומשה: "קודם כל התרחקנו עם האוניה לנמל סמוך לתפוס מחסה מהמשטרה. אבל אז הסתבר לנו שאין על האוניה מספיק מים מתוקים, אין אוכל והצפיפות איומה. אנשים, ילדים ותינוקות ישבו וישנו דחוסים על דרגשים בקומות. מזל שלא עלו כל ה-800. חלק התחילו להתמרמר: מה זה, איזה תנאים, רוצים הביתה. האניה המשיכה בהפלגה ואחרי שעברה את אלג'יריה הצייע האחראי לקהל: 'בואו נעשה הצבעה. אנחנו יכולים לעצור בטוניס ולרדת מהאוניה ואז כנראה יעצרו אותנו ונלך לבית הסוהר וגם האניה תוחרם, אפשרות אחרת היא שנמשיך הלאה לפלרמו. מי בעד ומי נגד?'. המשכנו לפלרמו (Palermo) שבסיציליה, מקווים להצטייד שם במזון ושתייה".

הנוסעים לא דמיינו את המכשולים הבאים הצפויים להם. האוניה עגנה בפלרמו כשהיא אמורה להצטייד ב-60 טון פחם נוספים, שיספיקו ל-25 ימי הפלגה. "הביאו את הפחם קרוב לאוניה ואנחנו בכוחות עצמנו העלינו אותו לספינה. יום שלם העמסנו ואז אמרו לנו מהשלטונות להפסיק כי הגיעה הוראה להחזיר את הפחם. התחלנו להחזיר ושוב הפסיקו אותנו. כך עיכבו אותנו שלושה ימים. בטוח היה מישהו מהאיטלקים שהעביר מידע לאנגלים, כי לנמל הגיעו בינתיים שלוש ספינות מלחמה בריטיות".

”סוף סוף יצאנו לדרך כשהאוניות הבריטיות עוקבות אחרינו. באיזשהו אופן שמחנו שהם בקרבנו כדי שאם יקרה משהו לאוניה הרעועה שלנו, תהיה עזרה כלשהי... היה ים סוער וההפלגה התארכה, אם האניה לא טבעה זה ממש נס מאלוהים”.

במהלך ההפלגה חלתה ילדה מקרב המעפילים ונפטרה. ביום הרביעי לאחר ההפלגה מפלרמו נתגלתה הספינה ע”י שני מטוסים. למחרת התקרבה המשחתת הבריטית שליוותה את האניה מפלרמו, עד 200 מטר מהם. לשאלה לאן פניהם מועדות השיבו שהם מפליגים לאלכסנדריה. הבריטים הציעו להם להפליג לביירות אך הם ענו בשלילה. במהלך ההפלגה הקפידו כולם להשאר בפנים ורק כשהבריטים התרחקו הם יצאו להתאוורר מעט על הסיפון.

כמעט בארץ ישראל

כוונת הבריטים היתה להוריד אותם מהאניה בחופי הארץ ולהעביר אותם מידית לאוניות גירוש לקפריסין. במרחק 30 מיל מהחוף הוחלט להתנגד בכוח לפינוי לספינות הגירוש. הם עשו הכנות: פירקו את הדרגשים, אספו פחמים, מוטות ובקבוקים. ב-31 במאי בבוקר, הקיפו 5 משחתות את הספינה, וחיילים בריטים התפרצו לסיפון תוך התזת גז מדמיע. התפתח מאבק מול המעפילים שזרקו עליהם כל מה שאספו. משה דאג לרחל: ”תתרחקי, יש למעלה חדרון של עזרה ראשונה, תחכי שם”. היא אמרה לו: ”בסדר”, ובעצם לא התרחקה... המזל היה שאותו חדרון נפגע והתפרק מייד בהתחלת המאבק. משה נבהל כשראה מה קרה, ואז שמע קול מאחורי הגב שלו: ”Je suis ici” ”אני פה אחריך, למה אמרת לי ללכת, גם אני רוצה להלחם, מה אני, זקנה?!” לא ויתרה רחל על חלקה.

על סמך ארועים קודמים הם ציפו שהאנגלים יקשרו לאניה חבלים כדי לגרור אותה, אבל האנגלים הפתיעו אותם. שתי אוניות שלהם הגיחו משני צידי האניה וריסקו אותה. בזאת הסתיים מאבקם. שליחי המוסד שהפליגו איתם פוצצו חור בתחתית האניה וחמקו דרכו החוצה. הבריטים הורידו את כולם בחוף חיפה, אנשים נשים וילדים שיצאו למסע ללא רכוש, רק בגדיהם עליהם, עייפים ומותשים מההפלגה הקשה ומהקרב. במצב זה ריססו אותם על פי הנוהלים בדידיטי על הבגדים ועל הפנים.

בכל זאת לא נשברו ברוחם - כאשר העלו אותם על אונית הגירוש הם סירבו למסור את שמותיהם, עשו עצמם שהם מדברים עברית תוך מלמול תפילות, לא היו מוכנים לשום שיתוף פעולה כדי להקשות על האנגלים בביצוע הגירוש. רחל הגדילה והמציאה שם מיצירה קלאסית שלמדה בזמנו בע”פ.

”רצינו להראות להם שאנחנו שולטים על חיינו ויודעים מה אנחנו רוצים, וגם אם יש להם מנדט על הארץ, אנחנו נילחם לשחרור שלה. לא פחדנו, אחרי המלחמה וההפצצות שעברנו, לא יכלו להפחיד אותנו”. ב-1 ביוני הם הפליגו על ’אושן ויגור’ לקפריסין, רק שם מסרו את שמותיהם האמיתיים.

***חלק מהמידע נלקח מהספר ”ספינות מעפילים” מאת הלל ירקוני

האונייה "יהודה הלוי" מותקפת בזרנוקי מים על ידי אוניות בריטיות

חמש אוניות בריטיות 'סוגרות' על האוניה "יהודה הלוי"

חיילים בריטים עם נשק חם השתלטו על "יהודה הלוי" והובילו אותה לחיפה, שם העלו את המעפילים לאוניה בריטית שהביאה אותם לקפריסין

מסעה של האונייה "יהודה הלוי"

במחנה המעצר בקפריסין

מתוך אתר הפלמ"ח

רחל ומשה החלו למעשה את חייהם המשותפים במחנה קיץ מס' 55 בפמגוסטה שבקפריסין. יחד עם חבריהם להעפלה המשיכו בחיי שיתוף במסגרת הקיבוץ אליו היו מיועדים להגיע – קיבוץ "רגבים" של תנועת "דרור". המחנה איכלס מעפילים רבים, פליטים ניצולים של המלחמה.

התנאים לא היו משופרים בלשון המעטה, מגורים באוהלים ובפחונים. בוקר גשום אחד התעוררו וראו שיתד של האוהל נתלשה והאוהל התחיל ליפול. משה קם מהמיטה וגילה שרגליו טובלות במים עד גובה המיטה...

היו עוד התארגנויות של "קיבוצים", אחד מהם היה קיבוץ בורוכוב. בתאריך 1 למאי הלא הוא ח'ג הפועלים' יזמו חברי אותו קיבוץ תהלוכה עם סיסמאות, שירים ודגלים. קבוצת העולים ממרוקו הזדעזעה כשהבחינה שאת הדגל האדום הם הניפו מעל לדגל ישראל: "אנחנו פה בשביל לעלות ולבנות את ישראל, מה פתאום אתם שמים ככה את הדגלים?!" הויכוח התלהט, התחילו מכות והחבר'ה המרוקאים לקחו סכין אותו נעצו בראש מקל ורצו אחריהם. לדעתו של משה, מאותה תקרית דבק בהם הכינוי "מרוקו סכין"... בסוף התפשרו והסכימו לשאת את שני הדגלים באותו הגובה.

אנשי המחנה היו מעודכנים בחדשות וב-כ"ט בנובמבר 1947 שמעו על ההצבעה באו"ם שבה הוחלט על חלוקת ארץ ישראל לשתי מדינות. האנשים במחנה יצאו בריקודי הורה בהתלהבות ושמחה אדירה, חלום דורות התגשם לנוכח עיניהם.

צילום זה של קבוצת "דרור" במחנה המעצר בקפריסין, התפרסם בארכיון מוזיאון לוחמי הגטאות. משה במרכז, רחל עומדת מימין, נושאת את אורית ברחמה...

רחל נכנסה במזל טוב להריון. באחד הימים חלה משה ואושפז בבית חולים מקומי שהיה מגודר. רחל ההרה באה לבקר אותו: "אמרו לי: אשתך פה, היא קוראת לך. יצאתי החוצה ואני רואה אותה ליד הגדר ופתאום היא מתעלפת ונופלת על גדר התיל. מזל שלא נפלה על הפנים". עוד התעלפויות פקדו אותה במהלך ההריון.

עם הזמן הבחינה רחל שהקבוצה שלהם, קבוצת "דרור-רגבים", מקצינה את האידיאולוגיה השיתופית שלה. הגיע חורף, היה לה קר מאוד, והיא בקשה מהמזכירות מעיל. למרות שהיו מעילים במחסן ענו לה שרק כאשר יהיו מספיק מעילים לכל הקבוצה, יחלקו לה יחד עם כולם.

ערב אחד הגיע לביקור שליח מישראל, טוניסאי במוצאו, ורחל החליטה לעשות מעשה. "כינסו את כולנו כדי לשמוע ממנו מה קורה בארץ. הגעתי לאסיפה עטופה בשמיכה. היות והייתי גבוהה, יפה, עם בטן ענקית – בלטתי בהופעתי. השליח שאל אותי: 'למה את לבושה ככה, אין לך בגדים?' עניתי לו בעברית עם מבטא צרפתי מצלצל: 'קר פה ואין לי מעיל'. 'למה אין לך?' 'מהמזכירות אמרו ש'אם אין לכולם, לא יהיה לאף אחד'. הוא נשאר המום, התרגז: 'תפתחו את המחסן! מי שצריך משהו תתנו לו!'".

רחל היתה מרוצה: "למרות שהייתי צעירה מאוד, עשיתי להם 'פדיחה' ועוד באלגנטיות... הם הסתכלו עלי ככה במבט חדש, אמרתי להם: 'זו אני!' הם הכירו אותי רק בתור האשה של ברדה משה, עכשיו הגיע הזמן שיכירו את ברדה רחל!".

זה סימן את סוף הקשר שלהם עם הקבוצה. משה שאהב את הקיבוץ הבין שהמסגרת הפכה להיות נוקשה מדי. הם עברו להתגורר באוהל של בודדים המיועד לשני זוגות כשאחד החברים מצטרף בתור זוג שני ורק שמיכה מפרידה ביניהם. משה לא נח: "הפכתי את האוהל לארמון! חפרתי את האדמה שהיתה מאוד טובה ונוחה, הורדתי לגובה של 50 ס"מ. בצורה כזו הגג של האוהל נפתח, והיה יותר מקום לעמוד ולזוז. בניתי תנור אפייה ליד האוהל, טבון. היו כאלה שדרשו תשלום עבור שימוש בתנור שבנו אבל אני הזמנתי בשמחה את השכנים שישתמשו בו. הדתיים למשל שמו עליו את הסירים לצ'ולנט של השבת. לפעמים קיבלנו בוטנים ואז טחנתי אותם והכנתי מהם עוגיות מקושטות בסוכר".

שרידים ממחנות המעצר בקפריסין, רצפת בטון, וטבון חפור באדמה, ששימשו את הצריפים, וכל זה עמד להיעלם עם בנייתו של כביש גדול. צולם ע"י יעל במסגרת קורס באוניברסיטה בו ערכה סיור לימודי באי של מספר ימים בשנת 2000

בבית החולים במחנה קפריסין שבפמגוסטה, בחדר אפור ללא חלונות, עברה רחל לבדה לידה קשה והביאה לעולם ב- 27.3.1948 את בתם הבכורה אשר קיבלה את השם: אורית אורה, על שם סבתה אוריית, אמו של משה.

התינוקת אורית אורה
בת שבועיים,
במחנה 13.4.1948,
המעצר בקפריסין

מאחוריהם מצולם
אדמונד עטיה, אתו
ועם אשתו הם חלקו
אוהל אחד, כאשר
שמיכה מפרידה
ביניהם

בתעודת הלידה הבריטים שאלו מה שם התינוקת, ולמרות שהורים ענו אוריית, הם כתבו באנגלית, אורית אורה, ובכך מבלי שידעו, עברתו את שמה. על פי חוקי הבריטים אין להחזיק תינוק מתחת לגיל שנתיים במחנה, ולכן כעבור שבועיים קיבלה המשפחה הקטנה סרטיפיקט מהסוכנות ושחררה מהמחנה לעלייה לארץ ישראל. וכך העניקה התינוקת להוריה מתנה - כרטיסי כניסה לארץ... את אורית אורה הניחו בתוך מזוודה, ריפדו היטב והפליגו לישראל. (על פי ההגדרה כל מי שהגיע לארץ לפני קום המדינה הוא 'מעפיל', ואחרי קום המדינה 'עולה' - אורית היתה 'מעפילה').

באוניה היו עוד נשים עם תינוקות ואחת מהן בכתה כי לא היה לה מספיק חלב. רחל הציעה: "תני לי את התינוקת שלך, ואני אניק אותה", וכך היה...

ההורים המאושרים עם התינוקת אורית אורה בת כמה ימים, בקפריסין

ארצה עלינו

עולים חדשים

פענוח התעודות ע"י יעל מלכה ברדה:

כתוב כי הגיעו באונייה יהודה הלוי (אנדראה) בתאריך 30 אפריל 48.

ישנה החתמה של "בית עולים" של הסוכנות היהודית לא"י חדרה נווה חיים 29.4.1948 (יכול להיות שנעשתה בטרם יציאתם).

במקצוע של מזה כתוב "צורף".

משה ורחל ברדה (וכנראה גם התינוקת) נבדקו בקופ"ח בקפריסין ועל כך יש אישור בחותמת ענקית "נבדק בקפריסין", מאותו זמן הם צורפו לקופת חולים כללית.

(בצד שמאל) ישנה חותמת חשובה שדהתה עם השנים ובה מצויין כי: "אינו סובל ממחלה מדבקת". מבחינת המדינה, היה חשוב ביותר לקבל אנשים בריאים וצעירים כדי שיוכלו להסתפח מיידית לשרות בצבא, וגם: "מסוגל לכל עבודה גופנית".

עוד פרטים מתוך התעודות:

- יציאה מקפריסין 12.4.48
- קיבל הלוואה לסידור ראשוני בבית עולים חדרה ביום 2.6.48, ובאותו יום יצא את בית העולים
- קיבל שיוכו בטירה 16.2.49

תאריך	שם	מספר
1948		
19		
20		
21		
22		
23		
24		
25		
26		

מסמך מס: 062137

שם: משה ורחל ברדה

תאריך: 27/3/1948

מקום: חדרה

במלחמת השחרור

מהאוניה הביאו את המשפחה הקטנה ל"בית עולים" בנוה חיים ליד חדרה. כבר בלילה בו הגיעו, לקחו את משה לבדיקה רפואית כדי לוודא שהוא כשיר להיות לוחם, ולאחר שנמצא בריא הפך לחייל. את מדי החאקי שלו כחייל קנה בעצמו בחנות "כיתן". מלחמת השחרור כבר החלה וכמאמר השיר "כל בחור וטוב - לנשק \ כל בחור על המשמר!" - הוא גוייס.

משה - בחור צעיר כבן 20, נפרד מאשתו הצעירה ומבתו התינוקת, ויצא להלחם על המדינה אשר שכניה איימו עליה לכלותה, הוא ידע שעליו להיאבק למען העתיד של כולם.

משה גוייס לצבא ב-1948 לפני שהבריטים עזבו את המדינה

משה ברדה, מספר אישי 53620, הצטרף לחטיבת אלכסנדרוני בגזרת המשולש. תחילה עבר אימונים ואח"כ שירת באזור בינימינה, זכרון יעקב, שם התחוללה לחימה ממושכת במטרה להגן על מקומות אסטרטגיים, וכן שמירות וסיוורים. אחד הקרבות הזכורים של החטיבה היה "מבצע שוטר".

***הערבים, בעזרת הלוחמים המקומיים ובהדרכת בריטים עריקי משטרת המנדט, ביססו מערך הגנה ברכסים המערביים של הכרמל, כשהם נשענים על שלושת הכפרים: עין-ע'זאל (עין איילה ועופר) - איג'זים (כרם מהר"ל) - ג'בע (גבע-כרמל). כפרים אלה היו חולשים על כביש החוף בקטע שבין זיכרון יעקב לחיפה. בנצלם את השטח ההררי הנוח להגנה התבצרו הערבים בגזרה זו שכונתה בשם "המשולש הקטן" - והחלו מטרידים את התחבורה בכביש החיוני.

בימי ההפוגה הראשונים חסמו הערבים כליל את דרך המלך על ידי שורה של מחסומים וחציבת תעלה עמוקה לרוחב הכביש, תוך מיקוש דרכי הגישה. כך נותק עורק תחבורה חיוני שהיה חשוב לפתוח אותו שוב ולכן הוחלט על חיסול המשולש הקטן.

לאחר קרבות מרים, ברחו הערבים דרך ואדי מילך. המשלט בו נמצאה היחידה של משה היתה בקניר, מול אום אל פאחם ושם עצרו את הנמלטים. הם נתפסו שבויים והבהמות שלהם, מעל אלף, הוחרמו לטובת הצבא. משה זוכר שבתור מתנה קיבל כל חייל חצי עז לקחת הביתה לחופשה... החיילים היו עוברים דרך ה"בוצ'ר" - הקצב, שהכין את החלקים הכשרים לכל אחד.

הערבים התכוונו ליצור מסדרון ממזרח למערב, ולנתק בכך את הארץ בין הדרום לצפון. משה זוכר את הקרב המכריע שמנע מהם להשיג את מטרתם. הקרב התרחש מול טנטורה ובשלב מסוים הוא עם אנשי היחידה שלו עמדו ברחוב הראשי מול פראדיס כדי למנוע תקיפה חוזרת.

משה עם היחידה בזמן המלחמה (התפרסם באתר "ביתמונה")

משה (מימין) וחברו וייס, במלחמת העצמאות

צבא הונג לישראל
אישור על שרות צבאי

0247955	ל-	-	53260
שם זולת	שם צבאי	שם משפחה	זרייה

שירות שירות מיליטרי - 101

relgkig	relgkig
שם שירות	שם שירות

תאריך: 26 מאי 1949

* שם של חלוצים בין ימין השמאל

טל. 421-2 44104596

חטיבת אלקטרוניקה

תעודה על אישור שירות צבאי של משה ברדה מ.א. 53260, כחייל בצה"ל בזמן מלחמת השחרור, שרותו נמשך למעלה משנה מ- 10.6.1948 ועד 16.9.1949

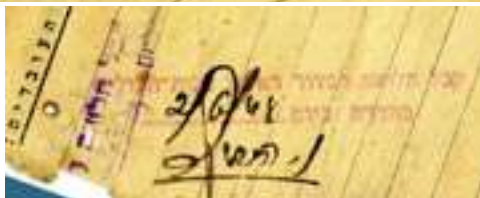
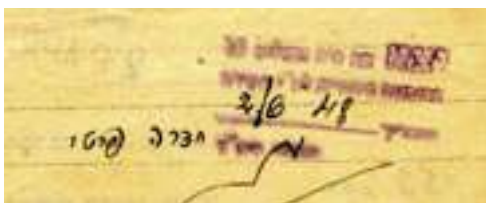
מחפשים בית

רחל משה ואורית הגיעו ל"נוה חיים", מחנה עולים של הסוכנות היהודית. משה נלקח לצבא ורחל חיפשה בכוחות עצמה מקום מגורים שיתאים להם לאחר שיצאו מהמחנה הזמני. הצעה ראשונה שקיבלה היתה דירה בגבעת אולגה, כשהגיעה לשם נוכחה לדעת שהצבא מיקם על גג הבית תותח, כנראה כחלק מההגנה האורית. היא נרתעה וסירבה לגור שם, הזכרונות מההפצצות שעברה במלחמת העולם השנייה היו טריים מדי.

עולות חדשות מחייכות, רחל מניפה את הבת אורית בבית עולים "נוה חיים"

לבסוף מצאו חדר בתוך דירה קטנה בחֲדָרָה עם שני חדרים ומטבח. בעלת הבית השכירה להם לעשרה חודשים בלבד והם חתמו על חוזה של 5 לירות לחודש. את המקום שהיה קטן ממילא הם חלקו עם בעלת הבית, כך יצא שהרגישו בו לא בנוח וגם לא יכלו לארח בני משפחה או אורחים.

אישור לתשלום השכירות שנעשה מול הסוכנות

חותמות מעבר לבית העולים בחדרה, וממנו למקום מגורים "פרטי" בחדרה

המלחמה נמשכה, עשרת חודשי השכירות חלפו, מה עושים? – רחל אמרה למשה: "תבקש מהמפקד שלך חופשה מהצבא כדי לחפש דירה!" משה ידע מי תצליח לשכנע טוב ממנו את המפקד ואמר לה: "בואי את לדבר איתו". רחל נענתה: "האכלתי את הילדה והשכבתי אותה לישון, ידעתי שיש לי 4 שעות עד שתתעורר, סגרת את הבית והגעתי לבסיס. לא אפשרו לי להכנס, הייתי צעירה מאוד וכל אחד שאל: 'למה את לא בצבא?' לא יכלו להאמין שאני כבר אישה נשואה".

לבסוף הגיע מישהו דובר צרפתית שזיהה את המבטא של רחל ושאל אותה "מדוע הגעת הנה?", רחל ענתה: "יש לי תינוקת בבית, בעלי בצבא, מה אתם רוצים ממני, למה אתם מעכבים אותי?" – "טוב", אמר, "תנו לה לעבור". כך הגיעה רחל לקצין וסיפרה לו על מצוקתם. "דברתי בנימוס בעברית טובה וביקשתי שישחרר את משה זמנית. הוא הקשיב לי ותשובתו היתה: 'ניתן לו חופשה כמה שהוא צריך כדי למצוא בית לך ולתינוקת'. אמרתי לו: 'אני מאוד מודה לך'".

אורית בלול בשמש הישראלית,
חדרה, 1948

משה החל במסע חיפוש נמרץ כשבכיסו אישור מ"הסוכנות" על התחייבותם לתת לו דירה. "נסעתי בטרמפים בכל רחבי הארץ. אכן היו בתים בחיפה, תל אביב, יפו, אבל בשנת 49 הכל כבר היה מאוכלס בעולים. חזרתי לאיש שנתן לי את האישור ואמרתי לו בתסכול: 'אין מקום במדינה שלא הגעתי אליו, הקצין שלי כבר צריך אותי חזרה בצבא, תמצא לי דחוף בית!' - 'טוב, טוב, הוא פתאום התרצה, יש בתים בטירה ליד חיפה. יש לזה ייתרון כי המקום קרוב לנמל ואחרי שתשתחרר תוכל למצוא שם עבודה'".

כשהגיע משה לכפר טירה הוא נדהם: "באתי לראות במה מדובר ואני רואה שכל טירה ריקה! חזרתי לסוכנות כועס: 'למה נתת לי להסתובב בכל המדינה ולא סיפרתם על המקום הזה?'". איש הסוכנות הגיש לי תעודה ואמר: 'רק תבחר איזה בית שאתה רוצה'. בחרתי, הוא החתים אותה ומאז אנחנו בטירה...".

כאן יהיה ביתנו

בתיו הריקים והדוממים של הכפר הנטוש טירה התמלאו טיפין טיפין במשפחות עולים שאכלסו אותו על טפם. "הסוכנות היהודית" הקצתה בתים לכל משפחה בהתאם למספר הנפשות, ואם המבנה היה גדול הושיבו בו יותר ממשפחה אחת. לאחד הבתים האלה הגיעו רחל ומשה עם בתם התינוקת אורית, מלאי ציפייה לפינה פרטית משלהם, וקיבלו "דירה" במבנה למרגלות ההר, בקומה השנייה.

הסוכנות ציידה אותם רק במיטות ברזל ומזרונים, ולכל השאר היה עליהם לדאוג בכוחות עצמם. מהר מאוד נוכחו לדעת עד כמה המבנים ישנים וחסרים תנאי מגורים בסיסיים. בבית הערבי לא היה שום ברז עם מים זורמים, הרצפה היתה עשויה בטון, הקירות והגג לא היו אטומים כלל וחלקם רקובים. כאשר החלו הגשמים, נכנסו המים דרך הסדקים המרובים, ונספגו בקירות אשר לא התייבשו עד הקיץ. מי שהיה רגיש חש בעצמותיו הכואבות את הלחות והקור. בחצר היתה מקלחת ושירותים ששירתו את כל המשפחות. באין ברז, הביאו את המים מהחצר עם דליים, ועלו אתם במדרגות אל הדירה. הנשים התלוננו על הקושי לעלות ולרדת מספר פעמים ביום, אך רחל עשתה זאת כשכרסה בין שיניה בלא טרזניה.

השכנים היו תערובת של בני כל העדות, שותפים לאותם קשיים ומצוקות וגם שמחות, ומהר מאוד התפתחו ביניהם יחסים חמים וטובים. הדלתות היו פתוחות ואנשים ביקרו האחד את שכנו בלי הכנות מיוחדות, בכל שעה, חגגו חגים יחד ועזרו אחד לשני. זכורה לטוב שכנה הונגריה נחמדה שנהגה להציע לרחל: "תביאי אלי את אורה'לה, יש לי היום מרק עוף בשבילה". רחל: "כיוון שהיינו צעירים, אם שמענו שמתקיימת מסיבה אצל אחד החברים - הלכנו לרקוד קצת והשארנו ללא חשש את הבית פתוח. גם כשהלכנו לקולנוע נשארנו הילדים עם דלת לא נעולה".

רוקדים בנשף של משמר הגבול, חדרה, 1959

חלקת אדמה בכניסה לטירה עמדה לזכותו של משה. נפש החקלאי שלו פיעמה בו עוד מימי ההכשרה והוא החליט ביוזמתו לעבד אותה: "הכנתי לנו גינה מדהימה. זרענו פולים ובכוחות עצמי סידרתי צינורות השקייה. בחורף הראשון בטיירה ב-1950 ירד שלג רב ברחבי הארץ, קמנו בבוקר ואי אפשר היה לפתוח את הדלת בגלל השלג שנערם מבחוץ, הכל נצבע לבן. סיפרו לנו שחמישים שנה לא היה מזג אוויר כזה. ודוקא אז, אחרי הקור, צמחו לנו פולים ענקיים!". (מאוחר יותר קנו ממשה את חלקת האדמה ב"גרושים" והפכו אותה לגן ציבורי. איזו תמימות!!).

כשהגיעו העולים הראשונים לכפר להתמקם בו, הם הרגישו כאילו שכחו אותם שם, איש לא התעניין במצבם ולא היה אף אחראי על היישוב. עבר זמן עד שנבחר ועד והוקמה מועצה. אחר כך קמו עסקים קטנים ואנשים קיבלו זיכיון לחנות, בעיקר אלה שלא היו מסוגלים לעבוד, כמו נכי מלחמה. פה ושם הגיע מישהו שהיו לו מספיק אמצעים לפתוח חנות משלו. החנויות הראשונות היו מכולת, חנות לקרח, חנות בשר וכדומה, ואילו כדי לקנות בגדים ונעליים נסעו לעיר הגדולה חיפה.

בתקופה זו שאחרי קום המדינה התמודדו האנשים ובמיוחד העולים עם קשיי קיום ופרנסה. הרוב עבדו כפועלים עם מעט אמצעים, חיו בצניעות והסתפקו במועט. לא נוצר עדיין פער בין עשירים ועניים, לכולם היה אותו דבר, הווה אומר מעט מאוד...

מאחר והכנסות המדינה היו נמוכות והחקלאות סיפקה רק כמחצית מצריכת המזון של תושבי המדינה, הוכרז בארץ מצב "צנע" על פיו המדינה הנהיגה קיצוב חמור בהספקת מזון ומוצרים חיוניים. כל אזרח היה זכאי לקבל מצרכים בסיסיים מאותה המכולת, על פי הקצבה קבועה תמורת נקודות אותן קבל בפנקס אישי. רחל: "קנינו אוכל בכרטיסי מזון, למשל סוכר, שמן או בשר, רק חלב וְלִפְנֵיהֶּ היו ללא תלושים. הקצבה חמורה היתה בביצים וכל משפחה היתה זכאית ל- 10 ביצים בערך בחודש, כדי למלא את המחסור הביאו לארץ אבקת ביצים. במקביל התפתח שוק שחור. משה נסע לאום-אל-פחם בטרמפים לקנות סוכר בשוק השחור, וכשלא היה חלב היו הולכים לרפת וקונים ישירות אצל הולצמן או אצל העגלון שטיינפלד".

לאיש אחד בלבד היה אוטו פרטי בכפר, ליאון שמו, עולה מצרפת. אם אירע משהו דחוף בלילה, כמו יולדת שצריכה להגיע לבית החולים, היו דופקים על הדלת של ליאון והוא שימש בתור ה"אמבולנס". תחבורה ציבורית כללה רק את אוטובוס קו 45, שרות מוניות לטירה כלל לא היה.

תחילה לא הגיע לכפר חשמל ובהיעדרו השתמשו בנורות נפט להארה. הזכוכיות שלהן התפוצצו בקצב גבוה והיה צריך לקנות חדשות לעתים קרובות מדי. למשה נמאס המצב והוא החליט לארגן את השכנים - הוא גבה מכולם כסף ויחד הזמינו את חברת חשמל שהיתה אז חברה פרטית, על מנת שיבואו ויחברו אותם לרשת. הם באו וחיברו ובשעה טובה הגיע האור.

המשפחה התרחבה, נולדה מלכה יעל, ורחל ומשה החליטו לשנות את מגוריהם. מהבית המשותף עברו לבית יחיד מוקף ב- 2 דונם אדמה. פנים הבית היה חדר אחד גדול בו בישלו, ישנו, אירחו וניהלו את חייהם. לא עבר זמן רב ומשה הכשיר בשטח האדמה הנרחב ערוגות, והחל לגדל ירקות ותבלינים, הוא בנה לול ורחל גידלה תרנגולות, פעם אף הביאה ברבור אך מישוהו חמד אותו והוא נעלם. המשק הקטן וחיי הכפר מילאו אותם סיפוק.

אולם ארוע טרגי קרה במשפחה וקטע את שלווה המקום. אחיה הצעיר של רחל, רמון, נפטר ממחלה בביתם, ורחל התקשתה להמשיך להתגורר בו. בדחיפות חיפשו בית אחר ונענו להצעה של מכר להתחלף אתו בביתם, ללא תהליך של מכירה וקנייה.

תמורת בית ושני הדונם שהיו להם בכפר, הם קיבלו דירת חדר והול ללא מקלחת ושירותים וללא מעקה במעלה המדרגות לקומה שנייה. בדירה שהיתה בבית ברחוב סמטת הפלמ"ח התגוררה בקומה הראשונה משפחה ממוצא כורדי, והם היו חייבים לעבור דרכה, ברחבת הכניסה, על מנת לטפס במדרגות אל הדירה שלהם בקומה השנייה. כיוון שמשה דאג לבנותיו הקטנות, הוא החליט שחשוב שיהיה למדרגות מעקה חזק שיגן עליהן. המחלוקת לא איחרה לבוא. כשהתחיל לבנות הזדעקה השכנה וטענה שהמעקה העשוי לבנים חוסם לה את זרימת האוויר מלמעלה. לא עזרו הטיעונים לבטיחות, בכל פעם שמשה החל לבנות, היא באה והרסה.

השירותים המשותפים לשתי המשפחות נמצאו בקומת הכניסה, והריח הנורא שנדף מהם לא הפריע לשכנה להכין בכל יום שישי את הקופה המסורתית כשהיא יושבת על הרצפה ברחבה מול השירותים... לימים, עם בוא הסולחה, הביאה השכנה קובה מעשה ידיה - כיבוד לשבת, אך בידיעה היכן הכינה אותם, הם התקשו לטעום ממנו.

משה חיפש פתרון ל'שותפות' בשירותים, והיות והיה בעל יכולת מופלאה בכל הנוגע לפטנטים מקוריים ושימושיים, הוא בנה מתקן שירותים חיצוני על הגג, עם צינור שהתנקז לבור גדול אותו חפר וכיסה בקרשים. שוב התלוננה השכנה ופתחה במלחמת עולם - "מה פתאום, מי צריך שני שירותים בבית אחד?", היא ניסתה בכל כוחה להפריע ולמנוע ממנו את הבנייה, אך הוא יכל לה. אחד היתרונות של דירה זו היה הגג הגדול. הם זכו ליהנות מ"טרסה" ענקית שהיוותה מרחב לפעילויות של ילדים ומבוגרים. על הגג שמו את הגיגית לכביסה, ומתחו חבלים לייבוש, הילדים התרוצצו עליה, קפצו ושיחקו. בבית זה נולדו הבנים ובו עברה ילדותם.

אורית מספרת

כאשר גרנו בכפר בבית הערבי, זאת היתה למעשה ה"וילה" של פעם - בית פרטי, טרסה ענקית שהתנדנדה בכל פעם שקפצנו בחבל או שיחקנו קלאס, ובין חבלי הכביסה מצאנו מסתור. בבית הזה היה קר בחורף וחם בקיץ. על מנת להתגבר על חום הקיץ היה אבא לוקח סדינים לבנים, טובל אותם במים ופורש על החלונות והדלתות כדי לצנן במעט את האויר. על מנת לחסוך בחשמל הוא היה ממלא גיגית גדולה במים ומשאיר אותה חשופה לשמש על הטרסה, המים התחממו ואנחנו היינו טובלים בגיגית להנאתנו במים חמים ונעימים.

המקרר הראשון שלנו קירר עם קרח, בתא העליון שלו הכנסנו בלוק קרח והוא שמר על הקור מספר ימים עד שנמס. ואיך קנינו אותו? - בכל יום היה עובר איש הקרח עם עגלה וסוס ומוכר. אפשר היה לקנות רבע בלוק, שלישי או חצי. התפקיד שלי היה להביא את הבלוק הביתה. על מנת לשאת את הקרח הייתי פורשת שק יוטה על זרועותי הפשוטות קדימה, והמוכר היה מניח עליהן את הבלוק, כבר בדרך הביתה חשתי איך ידעי קופאות. כשהסתיימה עונת העגלונים, נפתחה חנות למכירת קרח, ואנשים עמדו בתור מהלילה כיוון שאחרת היה עליהם לקנות אותו בחיפה, ועד שחזרו לטירה חלק ממנו נמס.

עגלון אחר הביא נפט, והוא נהג לצלצל בפעמון. כששמעה אמא את צליל הפעמון, היא ציידה אותי בכסף ובפחית נפט ריקה ובקשה שארד ואקנה ממנו מספר מסוים של ליטרים. הנפט שימש לתנורי חימום ולבישול בפתיליה. אני גם עזרתי לאמא בכביסה, ושפשפתי את הבגדים על קרש עץ מחוספס מעל הגיגית, עם מים וסבון.

ברחוב שלנו נפתחו כמה חנויות, איש לא חשב לתת להן שם מיוחד וכל אחת נקראה פשוט על שם בעליה. היתה חנות לירקות - ונטורה, חנות לכלי כתיבה - בן דויד, מכולת, בית חרושת לסודה-פרייפלד, סנדלר שכונתי - גוטמן ובית כנסת תורכי. במכולת קנינו חצי כיכר לחם שחור כי זה היה הכי זול ובעל המכולת היה רושם בפנקס שלנו ובפנקס שלו את הסכום, לנוהג זה שהיה מקובל אז קראו - לקנות בהקפה. בסוף החודש אבא היה משלם את החוב שהצטבר.

אני זוכרת שכאשר הייתי בת שבע אמא השאירה אותי לשמור על מלכי ועל שמעון וההורים הלכו לסרט. בירידה מהמדרגות הם מצאו חתול קטן וחשבו שאשמח לקבל אותו, על כן חזרו ומסרו לי אותו. אני מאוד התלהבתי וכאשר ההורים שוב עזבו את הבית, החלטתי שצריך לרוחץ את החתול, זו היתה הפעם הראשונה שקיבלתי חתול. לקחתי קערה, מילאתי אותה במים והכנסתי את החתול לתוך המים ואז פתאום הוא שרט אותי בידיים ובפנים ואני לא הבנתי מה רע עשיתי לו.

אורית יוצאת ל"שופינג" בכפר

אורית בגיגית על הגג בבית הראשון בטירה

אורית מחבקת באושר ברווז כחול שאבא הביא מתנה

הולדת מלכה יעל

כשהיתה אורית בת שנה וחמישה חודשים נולדה לשמחת ההורים אחותה, מלכה-יעל. יעל הגיחה לעולם לאחר לידה ארוכה וקשה. באותו חורף קר ומושלג של 1950 נדבקה התינוקת בדיזנטריה. טיטולים חד פעמיים עוד לא הומצאו, ולדאוג לחיתולים נקיים ויבשים במזג האוויר הקפוא הזה, היה משימה בלתי אפשרית. רחל הלכה לרופא ואמרה לו: "או שאתם עוזרים לי או שאני נכנסת לבית משוגעים! אני לא יכולה לטפל בשתי תינוקות כשאחת מהן כל כך חולה". הרופא השתכנע שהמצב רציני והסכים לאשפז את יעל, ובזאת שם קץ לסבלן של האם ובתה.

רחל ויעל

הילדות גדלו לתפארת, ומדי קיץ נסעה אתן רחל לבקר את הדודות וסבא וסבתא בבת ים. היא הלבישה אותן במיטב הבגדים, וכשהן מטלטלות שעות רבות מאוטובוס אחד לשני ולשלישי, הגיעו בשלום, ושמחו לבלות כמה ימים בחיק המשפחה המחבקת. כאן היתה אוזן כרויה לשמוע את אמא מדברת צרפתית עם אחיותיה ועם סבתא אשר היתה עונה להם בערבית-טוניסאית. שם הן קלטו את השיחות, אולי גם רכילויות, את הצחוקים, התרבות וההווי של בני המשפחה.

אורית ויעל

מלכה יעל מספרת

אנחנו הילדים אהבנו להסתובב בכל אזור הכפר, חוקרים ומגלים את כל הפינות הגלויות והחבויות שלו. גילינו שבזכות הבנייה הצפופה אפשר לעבור מבית לבית דרך הגגות, ודילגנו באומץ מטרסה לטרסה. היו בכפר חורבות של מגדל צלבני (הכפר טירה הוקם על חורבות ישוב מהתקופה הביזאנטית) ואהבנו מאוד לשחק שם. המבנה הגבוה סיפק תפאורה מרתקת למשחקי מחבואים, ובשאר 'החדרים' קפצנו חבל וקלאס.

הרבה מאוד עצי זית היו נטועים בכפר ואינסוף שיחי סברס. קטפנו את פירות הצֶבֶר בעזרת קופסת פח מחוברת למקל, ניקינו אותם מהקוצים עם ידינו ואצבעותינו, ואם גם זכינו לבסוף לאכול ממנו, היה טעמו מתוק וטעים פי כמה...

טיילנו ב-11 המערות ובמעייין שהיה שופע מים בטרם היטו אותו לצינורות. אחותי ואני טיפסנו במאמץ במעלה ההר עד שראינו את הגג האדום הראשון של שכונת דניה, זה היה סימן עבורנו לרדת.

נהגנו לטייל בהרים לקטוף כלניות ורקפות הרבה לפני שהיתה מודעות לפרחים מוגנים. קטפנו איצטרובלים ובבית היינו דופקים עליהם ומוציאים את הצנוברים הטעימים, שִׁיפּנו גלעינים של מישיש והכנו מהם משרוקיות, מקנה שחתכנו עם סכין הכנו חליל, גרדנו את השרף של העצים וטְוִינוּ אותנו שתי וערב על פקקים של בקבוקי שתיה וכך יצרנו יצירות אומנות. לא היה סוף לדמיון וליצירתיות שהטבע והסביבה זימנו לנו.

יעל ואורית בכפר

רחל ומשה עם הבנות בטירה

רחל ומשה עם הבנות בחוף החותרים

חוויות ילדות של אורית ויעל עם אמא

יעל: "אמא התמסרה לנו והייתה משתתפת איתנו בהרבה מהמשחקים שלנו - שיחקה קלאס, 'חמש אבנים' מאבנים אמיתיות שהיינו אוספים מהרחוב, קפיצות על חבל, עמידת ידיים, התהפכות לקשת - עשינו איתה תחרות מי גמיש ועושה 'גשר' יותר טוב, היתה זורקת אתנו כדור לקיר, כל זאת בליווי שירי ילדים בעברית ובצרפתית".

אורית: "היא סיפרה לנו את כל סיפורי הילדות- כיפה אדומה, שלגיה ועוד, בעברית ובתיאטרליות מרתקת. היא אהבה להקריא ולספר סיפורים שקראה בספרים ובחבורות בצרפתית וזה נשמע תמיד כמו סיפורי אלף לילה ולילה".

"אמא אהבה לשיר וכל הרחוב בסמטת הפלמ"ח שמע אותה, נראה כאילו המטבח היה במה עם חלון פתוח לרחוב, ואמא שרה בקול רם לא מודאגת מכך שכולם שומעים אותה. בנוסף היא היתה מקור מידע חשוב בשכונה. כיוון ששלטה בעברית הייתה מאזינה לחדשות ברדיו, אחר כך יוצאת למרפסת הפונה לכביש, ומספרת לכל השכנים מה קורה בארץ. במיוחד זכורה לי תקופת מלחמת סיני (או מלחמת קדש), כאשר שידרו ברדיו כל שלב ושלב במלחמה. כולם היו מחכים למטה מתחת למרפסת של רחל, והיא הייתה יוצאת ומעדכנת באקטואליה".

"היתה לאמא אוזן קשבת לכולם ותמיד הצדיקה את הילדים מול העולם החיצוני. תיאטרלית, דרמטית, תמיד צודקת, דומיננטית וחד משמעית. גם ספונטנית, לפעמים קפריזית, מלאת שמחת חיים וראש טוב עם הרבה קומן סנס (היגיון בריא)".

אמא ויעל בטירה

אמא עם אורית, יעל והשכנה ג'לברט

"בכיפור, אמא הייתה קונה תרנגולת לכפרות ולאחר טכס ההנפה של השוחט, הייתי מורטת לה את הנוצות, אחר כך שרפה אמא על האש את מה שנותר מהנוצות. עד היום אני זוכרת את הריח הזה".

"הייתה לנו בשכונה תופרת - דורה. אמא היתה קונה בדים ולוקחת אותי ואת אחותי לדורה שתתפור לנו מהבד שקנתה שמלות וחצאיות, בדיוק כפי שרצינו. היה אז מאוד חשוב שהמכפלת תהיה מדוייקת ונסתרת ואני זוכרת שהיו מעמידים אותי על שולחן ודורה היתה מודדת את אורך הבגד מכל כוון ותופרת את המכפלת בתך נסתר. אני לא זוכרת שקנינו בגד מוכן. בנוסף, אמא סרגה סוודרים וזכור לי סוודר אחד מקסים במיוחד שכל שתי שורות היו בצבע אחר, לא שיערתי שזה סוודר שנוצר בעצם משאריות צמר של סוודרים שנפרמו לפני כן. אמא הייתה מומחית בסריגה וכאשר הייתי מביטה בה סורגת, העיניים שלי היו מתבלבלות מרוב מהירות, מה גם שסרגה בשיטה עיוורת בלי להסתכל על המסרגות המרקדות".

יעל ואורית

מימין: אורית, רחל, לוסיאן ובתה אולגה

מלכה יעל

יעל בתחפושת פורים

אורית

אורית בתחפושת (על הטרסה הגדולה)

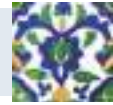

אורית

את תחפושות פורים היתה אמא תופרת ומאלתרת כיד הדמיון כל שנה כשהיא משתמשת באותם הצעיפים הצבעוניים, מטפחות, וחצאיות, ליצירת תחפושת חדשה.

חוויות ילדות של אורית עם אבא

אורית: "אבא הצטיין בחוכמת כפיים, בהמצאת כלים וביצירה של כל מיני דברים כמו מיטות לבובות שלנו, קורקינט, ארגז לכלי עבודה, שובך יונים, עפיפונים ומה לא. ממנו למדתי עבודות בניין, ריצוף, נגרות, אינסטלציה, חשמל, תיקונים למיניהם ואילתורים אינסופיים למצבים שונים. הוא מעולם לא הכניס איש מקצוע הביתה, ולמד את כל מלאכות התחזוקה הביתית בעצמו.

אבא הוא מורה מלידה, אוהב להסביר כל דבר לפרטיו. ההורים טענו שכפעוטה נהגתי לשאול שאלות בלי סוף. לאמא זה גרם כאב ראש ולאבא זו הייתה הזדמנות לפרוש את הסבריו. לפעמים האריך בהם יותר מדי ואפילו היום כאשר אני רוצה ממנו תיאור של תבשיל או מתכון (והוא כידוע בשלן ברמה גבוהה) אני חושבת פעמיים אם לשאול אותו כי הוא מתחיל בהסברים מדוקדקים ואילו אני אוהבת שהדברים יימסרו לי בקצרה.

הוא הכין לי משחקים שהיו חומרי למידה לדוגמא שעון, קובייה, תיבה ופירמידה והכל מקרטון להמחשת הזמן והנפח. כשלימד אותי שברים, מכנה משותף, כפל וחילוק, הוא הכין לי טבלה ללימוד לוח הכפל על קרטון משורטט היטב ומדויק להפליא ואמר לי שעלי ללמוד את הלוח בע"פ ואכן למדתי אותו.

אבא לקח אותי יד ביד לכתה א' בבית ספר 'הגבעה', אחרי שלושה חודשים בהם ישבתי בבית. צעדנו כשכף ידו הגדולה חובקת את כף ידי הקטנה ומעניקה לי חום, בטחון ואהבה לאורך כל הדרך, מהכפר, במעלה הכביש עד להר שבו נמצא ביה"ס. אבא קיבל פתק מרופא המשפחה, ד"ר שפילמן שבדק אותי פיזית וקבע שאני יכולה ללכת ללמוד בכיתה א', למרות שלא הייתי בגן חובה והייתי רק בת חמש. אני זוכרת שהוא הוביל אותי עד לפתח הכיתה, דפק בדלת, הראה למורה מכתב, היא הורתה לי לשבת בסוף הכיתה ואבא נעלם. מאז אינני זוכרת דבר מכיתה א' ו-ב'.

לבית הכנסת הטורקי הייתי הולכת אתו ושם ספגתי את האהבה שלי לניגונים בלדינו. הוא גם צירף אותי אליו כשהלך למשחקי כדורגל בטירה, אבל חוץ מלדעת מה זה פנדל, גול, פאול ואופסייד לא נשארה לי אהבה לכדורגל, רק זיכרון מתוק של התפוח המסוכר והאדום על מקל...

"מי שהיה מנוי לעיתון שבועי קיבל אחת לשבוע מפה של ארץ מסויימת בעולם. אבא נהג לרכוש בכל שישי את העתון 'ידיעות אחרונות' לאו דוקא כדי לקרוא אותו, אלא בעיקר כדי לאסוף עבורנו את מפות העולם המצורפות. לאט לאט, נבנה בבית אטלס רב ממדים עם מידע אדיר על כל ארץ בעולם. עם תום המבצע הוא כרך את כל המפות ויצר אטלס גיאוגרפי כדי שנוכל ללמוד ממנו ואוגדן זה ליווה אותנו שנים רבות.

כך היה גם כשההורים קנו כרך מהאנציקלופדיה העברית הגדולה ואנציקלופדיות אחרות, המתח והסקרנות היו אופייניים מאוד בציפייה לכרך הבא, לעטיפה של הספר, לציורים, לריח ולמגע. היה מאוד חשוב למלא את הבית בידע ובתרבות למרות שהפרנסה והאמצעים היו מצומצמים מאוד".

"ההורים נטעו בנו גאווה משפחתית, כבוד עצמי ובחירה ביושר ואמת כדרך חיים. תמיד עודדו חריצות והתמדה כשהם משמשים דוגמא. הם אהבו בני אדם, לבם היה רחום וביתם חם ופתוח".

נבחרת הבנים מצטרפת לבנות

הבנות נולדו בהפרש של שנה ורבע בלבד, ולטפל בהן נדרש מההורים ובמיוחד מאמא, להשקיע כוחות רבים. סוף סוף הן גדלו להיות ילדות בנות 6-5, ועדיין רחל לא תכננה להגדיל את המשפחה: "אמרתי 'דיינו', מספיקות לנו שתי בנות טובות, הפרנסה עוד לא יציבה ויש לנו שאיפות לשפר את חיינו", אולם ארוע טרגי משפחתי השפיע עליה ושינה את דעתה. אחיה הצעיר והאהוב שהיה חייל בשרות סדיר ב"גולני", חלה ונפטר תוך זמן קצר, "הייתי קשורה אליו מאוד, ואחרי שהלך לעולמו החלטתי להביא לעולם עוד ילד".

במהלך ההריון פקדו אותה חלומות על אחיה, באחד מהם היא חשה את ידו דוחפת אותה לקום מהמיטה ולהזדרז ללידה, ובאמת באותו היום היא ילדה במזל טוב בן. ב- 13.3.1955 נולד תינוק יפהפה, ונקרא שמו: שמעון, רֶמוֹ (Remon), על שם דודו. השמחה על הולדת הבן היתה גדולה, והוא התקבל באהבה על ידי אחיותיו.

רופא הכפר, ד"ר שפילמן, הציע להורים למסור את התינוק היפה והבריא למשפחה באמריקה תמורת סכום כסף נכבד. רחל הזדעזעה מהצעתו ומעצם הרעיון המעוות: "רק אם אי פעם הייתי נמצאת במצב בו לא היה ביכולתי, חס וחלילה, לגדל את ילדי בכוחותי, הייתי מוסרת אותו לאימוץ, אבל בשום אופן לא מוכרת! איך אפשר למכור בשר מבשרך עבור כסף? האם כדי לקנות מקרר??". לרופא היא השיבה בצורה נחרצת: "מה שיש לי, נשאר אצלי!". מי יודע כמה מקרים היו בהם התקבלה הצעתו של הרופא.

לאחר הולדת שמעון חש משה חובה להנציח את שם אביו עם בן נוסף, הוא התייעץ עם רחל והיא התרצתה - "יאללה בסדר..", וכעבור שנה, ב-17.6.1956, נולד שלומי (רֶנֶה Rene).

רעמת שיער בלונדינית לשערותיו ותסרוקתו של צילמו אותו, שלחו את הממשלה וקיבלו חזרה

לשמעון הפעוט גדלה שהיתה דומה מאוד דוד בן גוריון. ההורים התמונה למשרד ראש מכתב ברכה.

ההורים עם שלומי (בעגלה) ושמעון

שלומי ושמעון

שני הבנים גדלו להיות ילדים שובבים ואהבו לשחק כדורגל וכל מיני 'משחקי בנים'. באופן קבוע היו חבושים בגבס בידיים או ברגליים עד שבמרפאת "לין" כבר הכירו אותם ואמרו בחיוך: "ברדה אחד יוצא, ברדה שני מגיע"...

שמעון ושלומי ירשו את כשרוננו הטכני של אבא, וידעו לפרק, להרכיב ולבנות חפצים שונים. בצעירותו חיבר שמעון גלגלים לכל דבר שבנה, וזה היה כנראה הבסיס לאהבתו מאוחר יותר למכונות ולנהיגה. תחביב עקרי נוסף שלו היתה המוסיקה, הוא יכל להקשיב שעות ברדיו או בטייפ הסלילים לשירים שהקליט.

שלומי היה ילד עירני ופיקח, וגם כאשר לא הכין שיעורי בית, המורים בדרך כלל סלחו לו בשל אופיו הנעים.

שמעון על הטרסה,
רוכב על הקורקינט
שאבא בנה, כמו את
הלול ושאר המבנים

שמעון ושלומי בילדותם

שמעון ושלומי בפורים

אמא שמעון ושלומי

שלומי ושמעון בטיול בהרים בטירה

בר-מצוה

שמעון ושלמה

חוגגים יחד בר מצוה

עלייה לתורה בבית הכנסת הטוניסאי שהיה אז באמצע בנייתו

נשיקה לאמא

ההורים וחתני השמחה

רגעים של תמונה משפחתית משותפת בעזרת 'פוטו דויד'

כולנו יחד

אבא עם כל הילדים

כאשר משה היה חוזר מההפלגות זו היתה הזדמנות ללכת להצטלם יחד... בתקופות הארוכות בהן היה נמצא בהפלגה, נשאר בידי רחל עול ניהול משק הבית, כמו גם ההשגחה על הילדים, החינוך, וטיפול בכל דבר ועניין. לדעתו של משה מגיעה לה "מדליה" על עמידתה בשלל המשימות בכבוד. הוא מלא הערכה על יכולתה לנהל את הכל, ובעיקר - לגדל ילדים שאינם מרדנים או מפונקים, המסתפקים במה שיש ולא באים סתם כך בדרישות מההורים, משה: "לדעתי היה להם שפע בלב ולכן לא נזקקו לדברים חיצוניים, הם היו כולם ילדים טובים".

רחל מצידה העריכה את המאמץ שהשקיע משה בפרנסה ואת יחסו למשפחה: "כשהיינו יושבים לשולחן שאלתי את משה למי להגיש ראשון את האוכל - והוא ביקש: לילדים. זה לא היה נהוג בבית הורי, שם הגישו קודם לאבא, אח"כ לבנים ובסוף לבנות. הגישה שלו מצאה חן בעיני, הסכמתי אתו שככה עדיף. אני מאחלת לו שיהיה בריא שנים רבות!".

ימי בית הספר והנעורים, אורית ויעל

כל אחת מהבנות ספגה בבית הספר היסודי חוויות שונות לחלוטין. אורית אהבה ללמוד, והסקרנות לדעת עם שילוב של הסבלנות לקרוא ולהבין הביא לה הישגים. אמא היתה מרוצה כאשר המורים שבחו אותה בכל פגישת יום הורים. ללא מאמץ מרובה היא קבלה ציונים טובים, ולכן שמחה ללכת לבית הספר. היא השתלבה בחברת הילדים וביססה מעמדה כתלמידה טובה מוקפת חברות.

חוק חינוך חובה לא חל אז בתיכון ורק הורים בעלי אמצעים מימנו המשך לימודים לילדיהם. בסיום כתה ח' ומאחר שהצליחה במבחן "הסקר", קבלה אורית סטיפנדיה (מלגה) אשר זיכתה אותה באישור ובמימון לימודים בכל בי"ס תיכון שתבחר. היא רצתה ללמוד בבי"ס 'תיכון חדש' בחיפה, אולם מנהל בית הספר המקומי, מר פינצ'וק, שפתח בי"ס פקידותי דו-שנתי בטירת הכרמל, רצה לאכלס את כיתה ט', וחיפש דרך לצרף אותה לבית הספר שלו. הוא הגיע באופן מיוחד להורים ושכנע אותם שהדבר המתאים ביותר לאורית זה ללמוד בבית ספר מקצועי, כיוון שבתום הלימודים יהיה לה מקצוע ותוכל לקבל עבודה ולעזור בפרנסה.

ההורים נתנו כבוד גדול למנהל שבא לביתם, השתכנעו מדבריו, ובתמימות רשמו אותה למסלול זה. אורית נאלצה ללמוד בכתה ט' בבית הספר הפקידותי בטירה, אולם במהלך אותה שנה היא לא שקטה, חשה שהמקום לא מתאים לכישוריה, וביוזמתה הלכה ורכשה מכספה ספרי לימוד והשלימה בכוחות עצמה את החומר שלמדו חברותיה ב"תיכון חדש". הנסיון שלה לעבור לתיכון עיוני בכתה י' היה כרוך בקשיים, רק בי"ס "אליאנס" התרשם עמוקות ממנה ומהתעודה שלה וסמך על ההבטחה של אמה שהיא תשלים את החסר בלימודי הצרפתית במהלך הקיץ בעזרת האם. ואכן היא עמדה בהבטחה, המשיכה ולמדה עד י"ב וסיימה את "אליאנס" בהצלחה. מעניין מה היה חושב המנהל שהועיד אותה להיות פקידה, אם היה שומע שהשלימה תואר שלישי?

יעל נערה

אורית נערה

רחל ואורית בשד' הרצל בחיפה, כתה י"ב

אורית החליטה להתגייס לצבא וההורים התנגדו מחשש "שתתקלקל ותפגע". הם העדיפו לרשום אותה לסמינר למורים ובזאת לדחות את השרות עם תקווה שתשנה את דעתה. אולם היא דבקה בהחלטתה, התגייסה כמורה חיילת והשתלבה בתכנית "ביעור הבערות". אמנם ההורים לא חפצו בגיוסה אבל היא הרגישה שבהיותה חיילת בצה"ל היא דוקא פועלת על פי ערכי הציונות אותם ספגה מהם בבית.

ההורים עם אורית החיילת בסיום הטירונות

אורית שירתה כמורה-חיילת, כאן בטיול לכותל אחרי מלחמת ששת הימים, עם תלמידות שלה שלמדו לקרוא ולכתוב, ואמא הצטרפה

ליעל זכרונות פחות נעימים מתקופת בית הספר היסודי. הילדים אָתם למדה בכתה יצרו קבוצות עוינות אחת לשנייה והיא מצאה עצמה בודדה בין החבורות. ילדים כידוע, אינם רחמנים וברגעים קשים במיוחד בקשה עזרה מאחותה הבוגרת. המורים חסרי הנסיון לא השכילו לאחד בין התלמידים, לעודד את המתקשים ולהרגיע את המפריעים. בית הספר היווה כור היתוך חברתי והפגיש ילדים מעדות שונות, מפגש שהגביר לעתים את הקיטוב והשוני. קרה שגם מורים לא חפו מיחס מפלה ובזאת חשה יעל היטב ברגישותה הרבה, ונפגעה.

בכל זאת היא צברה גם חוויות נעימות, חלקן בתנועות הנוער אליהן הצטרפה - "בני עקיבא" ו"הנוער העובד והלומד", היא זוכרת איך הלכו כולם להשתתף ב'מצעד המחולות' בחיפה, אירוע שהתרחש ביום העצמאות, וכיצד רקדו וריקודי עם לאורך רחוב הרצל. כמו כן השתתפה פעמיים בצעדת ארבעת הימים בירושלים, עם משלחת נוער מטירה.

כאמור, באותן שנים לא חל חוק חינוך חובה בתיכון. נערים ונערות רבים לא המשיכו בלימודים ופנו לשוק העבודה, אם כדי לעזור לפרנסת המשפחה, או כדי להיות עצמאים ולבנות את עתידם במקצוע שהשוק יציע. גם יעל פרשה ממסלול הלימודים (פקידות) עם סיום כיתה ט', והחלה

לעבוד בגיל 15 במשרד עורך דין ידוע בחיפה. אמא תמכה בהחלטה זו כיוון שכך נהגו הבנות בתקופתה במשפחתם, בדומה לה עצמה ולאחיותיה. תחילה מילאה יעל שליחויות, אך עם הזמן הוטלו עליה עוד ועוד תפקידים, והיא למדה במהירות והתקדמה. דוקא קפדנותו של עורך הדין ודרישותיו לדיוק הרשימו אותה והיוו עבודה שיעור לחיים.

בהיותה בת 16 עברה יעל קורס עזרה ראשונה במד"א. היא מצאה שהנושאים שנלמדו בו עניינו אותה, ובליבה התגבש רצון להיות אחות. הבקשה הראשונה שהגישה לבית חולים רמב"ם ללמוד בבית הספר לאחיות, נדחתה, כיוון שהיתה צעירה מדי. לאחר מספר שנים שמעה במקרה שנפתח קורס בבית ספר לאחיות בצפת, ובהתראה קצרה נרשמה. עם סיום לימודיה היא החלה את הפרק המקצועי בחייה בבית חולים "תל השומר".

לימים יעל סיימה גם תואר ראשון בגיאוגרפיה ולימודי ארץ ישראל ואף הכשירה עצמה לניהול בתי אבות.

יעל הקדישה את התמונה לאבא: "לאבא'לה היקר, תמונה במדים, הבת האוהבת מלכה (האחות לעתיד)"

רחל ובנותיה המתבגרות והפורחות, מאחור יושבת נירה ברדה, בת דודה

מראשית הגעתה לארץ עודדה רחל את בני משפחתה לעלות ארצה והם הגיעו אחד אחד. היות ואמצעי התקשורת היו מוגבלים, לא ניתן היה להודיע מראש מתי מגיעים, וכל הגעה היתה הפתעה משמחת. כך קרה שבאחד הימים הלכה רחל עם חברה לצפות בסרט שהקרינו בשכונה (בחדרה). כשהסתיים הסרט, אומרת לה החברה: תגידי רחל, הבחורה שיושבת שם מאחורה לא דומה לאחותך? המעניין הוא שאותה חברה כלל לא הכירה את האחות, אלא רק שמעה עליה הרבה סיפורים. להפתעתה של רחל היא ראתה שזאת אכן אחותה איבון, הן נפלו אחת לזרועות השנייה ורחל שאלה: "מתי הגעת? בואי עכשיו לבקר אצלי בבית!".

בזמן שגרו בטירה שמעה רחל מבחוץ את 'השריקה של הבית' - כפי שהיא מכנה אותה. היא הלכה מיד למרפסת והנה למטה מחכים לה אחיה רמון ואחותה לוסיאן. "איפה אתם?" - "בשער עלייה, עם ההורים". שמחה גדולה מלאה אותה והיא מספרת: "עטפתי את אורית התינוקת ואמרת לי לה: 'אללה, בואי נלך לסבא וסבתא, הגיע הזמן שהם יכירו אותך, ואת אותם'".

במהלך שנת 1949 הגיעה כל המשפחה מטוניסיה, למעט שני האחים שנותרו לגור בצרפת, ויקטור וז'וז'ו.

רחל עם נונה ונונו נהנים על הטרסה בטירה

סבתא נונה עם אורית במעברת בת-ים, 1950

מימין: אסתר (שכנה), לוסיאן, רחל
 מחזיקה את יעל, נווה, איבון, יושב:
 משה המחזיק את אורית

מימין: לוסיאן ומישל בן יוסף, רחל

מימין: ז'ורז'ט, אברהם יורמן (בעלה של איבון)
 מחזיק בזרועותיו את בנם הבכור יצחק, איבון,
 אורית עומדת לידו

בונת ובונו

נונה בחצר הבית עם אחת הנכדות

'פזזה' אופיינית לסבא ביושבו בגינתו בבת ים

נונה ונונו עלו לארץ ב-1949. הם שוכנו מספר ימים במעברת מחנה דוד שליד חיפה, ומיד אחר כך נשלחו למעברת פרדס חנה. את החורף הראשון בארץ שהיה מושלג וקר במיוחד, הם העבירו באוהלים. לאחר מספר חודשים עברה המשפחה לבת ים. תחילה גרו באוהל גדול ולאחר שבנו את השיכונים בעיר, הם עברו לדירת שיכון.

מימין: נונו, לוסיאן, נונה, אולגה, וג'ני, גב-ים, 1960

הציור של נונו מעטר את קיר
הבית של רחל ומשה

נונו ישב בגינה שלו בבת ים כאשר ניגש אליו גבר שהציג עצמו כצייר, ובקש ממנו רשות לצייר אותו. סבא הסכים ותוך זמן קצר שירבט הצייר את דמותו על הנייר. כאשר קם ורצה ללכת עם הציור, עצרה אותו נונה: "No, no, ces mon marie, la photo pour moi !" .. לא, לא, לא, זה בעלי ולכן התמונה שייכת לי"...

יעל מצאה במקרה את התמונות של נונו ונונה מתוך הסרט "פורטונה". היה אז מקובל לפרסם תמונות לסרטים שהוקרנו, בכניסה לאולם הקולנוע. התגלית ריגשה את יעל ובשכנועים גדולים הצליחה להשיג אותם.

נונו נבחר יחד עם נונה לשחק כניצבים בסרט, הלבישו אותם כמו מרוקאים והקטע המצולם בפוסטר הוא ממסיבה שבה הזמר הפופולארי אריס-סאן שר, להקה מנגנת וכולם רוקדים.

"השבט"

עומדים מימין: דליה ואחותה (הבנות של אדית), לילי סוכמן, אולגה בן יוסף (הבת של לוסיאן), לפנייה אתי (הבת של ז'קו) מאחור עם משקפיים נתן שליפר (הבן של ז'ורז'ט), מלכי, סרג'ו (הבן של סוזן) בוקובזה, אלי (אבא שלו), ז'קו (במשקפי שמש) יושבים מימין: ויקטור, סיגלית (הבת של ז'קו), נונו, אורית - מחזיקה את ניצן (הבן של ז'קו), נונה, מאחורי נונה: מישל סוכמן, צילם את "השבט": מישל בן יוסף

נונה בביקור אצל רחל ומשה, יחד אתה הגיעו דודה אדית ודודה איבון, וכן מרסל (חברה של רחל) - כולם נהנים...

העבודה היא חיינו

רחל ומשה היו תמיד אנשי עבודה

מתוך ברכה של אורית להורים לכבוד יום הנישואים השישים שלהם:

"אבא, לא בחלת בשום עבודה ובאף מאמץ על מנת להביא פרנסה הביתה', עבדת בקק"ל, במחנה 'שער עלייה', בהטענת משאות כבדים בנמל חיפה, היית גובה מסים במועצה, עבדת כאב הבית בבית ספר, עבדת במשמר הגבול כשהגבול היה מסוכן, עבדת כִּמְאִי והפכת לשף על אוניות פאר -ועוד הרשימה ארוכה. הידע שלך בכל כך הרבה תחומים לא ישווה לאיש, אין בעיה שאינך יודע לפתור, או תחום שאתה לא מתמצא בו, ואין שפה שאתה לא יודע להסתדר בה..."

לאורך הדרך הוכחת חריצות ומסירות לעבודה, ואחריות משפחתית ללא קץ.

אמא, את הציר המרכזי של הבית, זו שמשרה סביבה בטחון ומעניקה לילדיה אופטימיות ויכולת להתמודד.
גם את הפְּשֶׁלֶת שרוולים בעת הצורך ותרמת לפרנסת הבית. בעיקר אפשרת לאבא לצאת לעבודות רחוקות בלב שקט שהכל בשליטה. עם הכשרון והחכמה שלך ידעת לנווט את 'ספינת המשפחה'.

וכך ביחד, בזוגיות טובה, התקדמתם בחייכם, בחריצות ובצניעות, והענקתם לילדיכם חינוך ובסיס להמשך".

עבודותיו של משה בשנים הראשונות

נמל חיפה

נמל חיפה היה מקור תעסוקה עקרי באזור לדורשי עבודה יומית ומשה שזה עתה השתחרר מהצבא וחיפש בדחיפות פרנסה למשפחתו, פנה לנמל והציע עצמו לכל עבודה שהיא. הוא היה צעיר וחסון ולא נרתע מעבודה פיזית קשה, החל מסבלות ועד תחזוקה. משה מספר: "לא תמיד היה לי כסף אפילו לכרטיס אוטובוס שיביא אותי לנמל וכשהגעתי אף אחד לא הבטיח שיעסיקו אותי באותו יום. הייתי פשוט בא, מצפה ומקווה שתימצא לי עבודה. העדפתי לעבוד במשמרת לילה משום שאז היו לי סיכויים טובים יותר שהמנהל יציע לי להשאר למשמרת נוספת בבוקר, וממנה להמשיך למשמרת שלישית בלילה הבא. שמחתי על כל הזדמנות להגדיל את ההכנסה שהיתה מצומצמת ביותר, לא הייתי ברוך ועבדתי גם בחורף הקר והמושלג של 1950, חשוף למזג האויר הקפוא."

"מאוד רצינו רדיו, וחסכנו פרוטה לפרוטה כדי לרכוש אותו. בעבודה בנמל הרימו והורידו כל דבר על גב הפועלים מלוויים בצעקות: 'יִרְהָה', או 'מְיִינָה', כלומר – להרים, להוריד. בכל פעם שהעמיסו עלי משהו ידעתי שיהיו לי עוד כמה גרושים לקניית הרדיו. כאשר קנינו אותו קראתי לו 'זירה-מיינה'..."

עובדים בבטן האונייה בנמל חיפה,
בהטענת שקי מלט "נשר" (צלם: ערב)

"שער עלייה"

משה לא הפסיק בינתיים לחפש מקום עבודה מסודר שייתן לו בטחון. לאחר שנה מצא עבודה במחנה העולים "שער עלייה" בתור סדרן, פקיד ושומר, במשכורת חודשית קבועה. תפקידו היה לעזור לעולים בימיהם הראשונים בארץ. המפגש עם יהודים ממגוון ארצות ותרבויות שונות נגע לליבו והוא היה גאה על היותו מסוגל לעזור לעולים החדשים כאשר הוא עצמו היה במעמד זה שנים ספורות קודם לכן. משה לא נשאר אידיש, תמיד חשב צעד קדימה והחליט ללמוד אידיש, השפה שכל יוצאי אשכנז דיברו בה. ראשית, לא פעם קרה שפנו אליו באידיש, כנראה בשל צבע עורו והשיער הבהירים, והוא רצה לענות להם בשפתם, ושנית כדי שלא 'יעבדו' עליו.

תור לאוכל במחנה "שער עלייה" (אוסף מיתר)

לצערנו הוא פגש גם את הצדדים הפחות נעימים של "מיזוג הגלויות": "עבדתי במחלקה שקבעה לאיזו מעברה יעברו האנשים בסיום הקליטה במחנה, מהבוקר כבר עמדו כולם וחיכו בתור. יום אחד עקף אחד האנשים את התור, פנה אלי ושאל אותי: 'אתה מדבר אידיש?', 'כן, מה אתה רוצה?', 'תסדר לי משהו, אני לא יכול לעמוד פה עם כל ה'שְׁוֹרְצֵעִים' (השחורים, המזרחים)'. החלטתי ללמד אותו לקח, 'טוב, לך לאוהל ותבוא יותר מאוחר, ואני אעביר אותך'. הוא הלך מרוצה וחזר אחרי הצהריים, כשהבין שלא שמרתי לו שום דבר הוא כעס עלי: 'מה עשית לי?' – עניתי לו: 'אדוני, גם אני 'שווארצע', בפעם הבאה אל תדבר ככה על אנשים ואל תחפש פרוטקציה בתור אשכנזי, זאת התנהגות לא יפה!' בכל זאת ריחמתי עליו והבטחתי לו: 'אם תבוא מחר בבוקר ותחכה בסבלנות לתור שלך כמו כולם, תקבל מקום מגורים במעברה', וכך היה.

בשלב מסוים עבר משה לעבוד במרפאה של המחנה בתור עוזר לאחות ותירגם לרופא משפות זרות. הסבלנות שלו כלפי אנשים, והקשר החיובי והנעים שיצר אתם, עזרו לו למלא את תפקידו.

ברכת ישראל

משה המשיך לחפש עבודה ששכרה גבוה יותר ושמע שמחפשים פועלים לרכבת בתנאי תעסוקה טובים. להיות עובד מדינה היה מעמד נחשק, חברים המליצו עליו והוא התקבל. משה: "בימים הראשונים נתנו לנו לנקות את הפסים מהזפת, עבודה פיזית לא קלה, הרגשתי שהעבודה הזו לא מושכת אותי ושבעצם מעניין אותי יותר להבין את המכניקה של הרכבת. וכך בהפסקות, כשכולם היו יושבים עם הסנדוויצ'ים ומשוחחים, ניגשתי (עם הסנדוויץ'...) לנהג הקטר והתחלתי לחקור אותו. סיקרן אותי איך הגוף הגדול והחזק הזה פועל. שאלה גררה שאלה והוא הבחין שאני קולט את ההסברים שלו, והרחיב אותם. הוא הסביר לי על לוח השעונים, אח"כ על ההגה ועוד ועוד. עברו שבועיים והציעו לי להיות עוזר נהג, אמרו לי: 'אתה יודע ומבין הכל ויש לך רצון חזק! הסכמתי, ושיבצו אותי לעבוד ברכבת משא בקו חיפה-קריות'."

זו היתה קפיצת מדרגה רצינית במעמד, אך למרות שהתפקיד היה אחראי מאוד, המשכורת היתה נמוכה והתנאים קשים. שרות הרכבות היה אז בתחילת דרכו ולא אחת גם קרו תאונות. משה שקל את המצב והחליט לחזור לעבודתו במחנה העולים.

במועצה המקומית טירת הכרמל

כיצד הוא מתקן או בונה דברים. הוא היה להם דוגמא ומופת לחריצות, יצירתיות ותושיה. בכל פעם שמנהל בית הספר ביקש עזרה, משה היה מגיע ופותר את הבעייה, אם זה בחשמל, בבנייה, בנגרות ובכך היה חוסך הזמנת עבודה והוצאות לבעלי מקצוע רבים. המנהל לא ידע שובע והלחץ והדרישות ממנו רק הלכו והתרבו.

רחל החלה להבחין כי לאורך זמן משה לא מרגיש טוב וסובל כל יום מהקאות. היא חששה שהבריאות שלו תמשיך ותדרדר, וביררה את ביסודיות מה המצב שגורם לכל זה. כששמעה על הדרישות המוגזמות של המנהל, ועל העומס שהוא מטיל עליו, יעצה לו בפשטות: "תתפטר!". משה שמע לעצתה הנבונה והאמיצה והודיע על התפטרותו. ב'אורח פלא' הופיע המנהל בביתם בנסיון להניא אותו מהמהלך: "גברת ברדה, איך את נותנת לבעלך להתפטר, הרי יש לכם ארבעה ילדים לפרנס?" רחל השיבה באומץ: "אתה לא מבין מה אתה גורם לו? - אתה פוגע לו בבריאות. אני מכבדת אותך אבל אני אגיד לך שתי מלים מר יצחק פינצ'וק, אנחנו צעירים, מחר הוא עוזב ושנינו נמצא מקום עבודה אחר", היא הדגימה תנועה של הפשלת שרולים והמשיכה, "אנחנו לא מפונקים, אני אמצא מסגרת מתאימה לילדים בבוקר, ואלך לעבוד, שום דבר לא יפריע לנו. אל תדאג, הילדים שלנו לא יהיו רעבים". המנהל נותר ללא מלים.

כעבור שנה נקרתה למשה הזדמנות כאשר חבר מטירה עמד לעזוב את הארץ והציע לו לרשת את תפקידו במועצת טירה כגובה מסים. משה הגיש את מועמדותו והתקבל. היה עליו לעבור בין בתי התושבים ולגבות מהם את מס העירייה. משה אהב את האנשים ועשה את עבודתו במסירות, בנעימות, עם הזמן הכיר את כולם והם מכירים אותו ומארחים אותו בכבוד בכל פעם שבא אליהם לגבייה. המועצה העסיקה אז שני גובים שחילקו ביניהם את העבודה.

בחריצותו הרבה, וכדי להוסיף להכנסה, הלך משה לעבוד בלילות חמישי באפיית חלות לשבת במאפייה מקומית. גם פה הוא צבר מיומנות גבוהה, למד את הכמויות הנדרשות, ארגן והכין הכל ביעילות ובזריזות. ביום שישי מוקדם בבוקר, כבר היה חוזר הביתה עם כמה חלות בסל שקבל כבונוס.

עברו מספר שנים וראש העיר התחלף. אחת ההחלטות הראשונות שקיבל על מנת לצמצם עלויות, היתה להעסיק גובה אחד, נקבע כי על האחרון שהתקבל לתפקיד להיות הראשון שיעזוב, דהיינו משה. כתחליף הציע לו ראש העיר תפקיד בתור שמש בבית הספר ("אב הבית" בשפת ימינו), ומשה, בלית ברירה, הסכים. אף אחד לא הגדיר לו את גבולות התפקיד ולכן הוא עשה בעצם - הכל!. התלמידים בבית הספר אהבו אותו ונצמדו אליו בכל הזדמנות לראות

תקופת "מאסטר שף"

"משמר הגבול" ומי האכיל את הצורר

חבריו של משה למילואים גילו את כישורו הטבעי בבישול והיו הראשונים שהמליצו לו לעבוד במטבח, אבל משה החל את עבודתו ב"משמר הגבול" כשוטר. הוא הצטרף לסיורי לילה באזור טירה ובאום אל פאקם שנועדו לשמירה על הסדר. כאשר התגלו שוב יכולות הבישול והארגון שלו הוא קיבל לראשונה תפקיד של טבח בכלא מגידו. משה לא שיער מי עומד לאכול ממטעמיו...

בשנת 1961 נפתח בישראל המשפט בו הועמד לדין הפושע הנאצי אדולף אייכמן ימ"ש על מעשיו בשואה. משה לא שוכח את היום בו הובא הפושע לכלא: "שמרתי בשער בית הכלא ג'למה, כאשר ללא התראה מוקדמת ראיתי שיירת מכוניות ארוכה מתקרבת, לא ידעתי מה קורה. הם נעצרו, הקצין בראש הטור, בחור שהכרתי, קפץ החוצה וצעק עלי בתקיפות: 'אידיוט, תפתח!' – לרגע היססתי עד שראיתי שמדובר בפמליה מכובדת ורצינית. מייד כשנכנס הרכב האחרון שוב צעק עלי הקצין: 'אידיוט, תסגור!'. רק מאוחר יותר סיפרו לנו שאייכמן היה בשיירה וכולם היו במתח שמא ינסה מישהו להתנקש בו. הקצין שצעק עלי 'אידיוט' התנצל בפני למחרת והסביר לי על מה היה הלחץ.

במשך השנה בה נערך לאייכמן המשפט הייתי אני הטבח שבישל את הארוחות שלו. אסור היה לי להכין משהו במיוחד עבורו, להיפך, השוטרים היו עומדים כרגיל בתור לאוכל והשומר האישי שלו היה מגיע באופן אקראי לקחת עבורו את הארוחה. השמירה על אייכמן היתה קפדנית, היה חשש שינסה להתאבד, ולכן השגיח עליו סוהר בתאו 24 שעות ביממה. במיוחד חששתי מאחד השוטרים, ניצול שואה מאירופה, שנכנס כל פעם למטבח. שמתי עליו עין שלא יניח אוכל על המגש של אייכמן וינסה אולי להרעיל אותו. כשאייכמן הועבר לירושלים נתבקשתי לעבור לשם ולהמשיך במשימה של בישול ארוחות עבורו ועבור הצוות שלו. סירבתי בעדינות בטענה שזה רחוק מאוד מהמשפחה ונישארתי בצפון, שבעתי מהמתח ומהאחריות. בסיום הפרשה קיבלתי ספר על משפט אייכמן עם הקדשה וחתימה של שר המשטרה שיטרית.

כאשר התקבל גזר הדין של הצורר והוא נידון למוות, ההוראה הייתה לשרוף את גופתו ולפזר את האפר מחוץ לתחום המים הטריטוריאליים של מדינת ישראל.

גיסי מישל בן-יוסף, בעלה של לוסיאן אחות אישתי, ניצול שואה מצ'כוסלובקיה עם מספר ביד, שירת אז במשמר החופים. הוא קבל משימה עם צוות נוסף, לשוט אל מחוץ למים של המדינה ולפזר את האפר. באופן מקרי יצא ששנינו, בני אותה משפחה, היינו קשורים לעניין אייכמן ימ"ש."

* באפריל 1961, נפתח בבית העם בירושלים משפטו של אדולף אייכמן. בפעם הראשונה ניתנה לניצולים האפשרות לספר קבל עם ועולם את סיפורם. בית המשפט ביקש לחשוף גם את חלקו של אדולף אייכמן במנגנון ההשמדה ואת אחריותו.

משה ב"משמר הגבול" של המשטרה באימונים בסְקָנָה

משה המשיך את שירותו ב"משמר הגבול" והתבקש לעבוד כטבח במספנה. הוא קיבל את ניהול המטבח, הכין לצוות מאכלים מצוינים וגילה שהוא לא רגיש לתנודות הגלים ואינו סובל ממחלת ים.

בעקבות חוות הדעת הטובות עליו ביקשו ממנו שיעבור למספנה באשדוד, כיוון שסירב, החלו להפעיל עליו לחצים בדרך שקרית. כאשר גילה את האמת איבד משה את האמון במערכת ודרש לסיים לאלתר את שלוש שנות השרות שלו ולהשתחרר.

משה ורחל

משה שאף למצוא עבודה כטבח על אוניית נוסעים שבה ידוע היה שהתנאים טובים, הן בשכר והן בחוויה שהיא מזמנת. כדי לשפר את הסיכוי שלו להתקבל הוא החליט להרחיב את ידיעותיו המקצועיות, קנה ספרי בישול בצרפתית – שפה בה שלט היטב – ולמד כאוטודידאקט. כשהרגיש בטחון בידיעותיו, הגיש משה את מועמדותו, הוא עבר את המבחן בהצלחה והתקבל לעבודה על אוניות "צים" בתור טבח Second Cook. זה כשלעצמו העיד על רמה גבוהה של ידע ואחריות.

משה עבד על אוניות הדגל הגדולות של החברה, "ירושלים", "תיאודור הרצל", "מולדת". הכנת האוכל המשובח באוניות הללו שהסיעו מאות אנשים, דרשה היערכות אדירה ומלאכת מחשבת. לכל תחום היה בעל מקצוע מומחה, האופה היה אחראי על אפיית לחם, הקונדיטור הכין עוגות ומתוקים, מחלקה אחרת היתה אחראית על המנות הראשונות, היה גם אחראי למרקים, לפטיסרי, וכמובן למחלקת הבשר. השף תכנן את התפריט וכל טבח היה משויך למחלקה מסוימת.

משה: "אני הייתי שף רוטיסייה, מי שאחראי על הבשרים. עיקר עבודתי היתה בין 7 בערב ל-7 בבוקר, זה אומר עבודה במשך לילה שלם בהכנת הבשר ליום המחרת, כולל הכנת הרטבים המתאימים. בסיום המשמרת דאגתי לשים סטופר לסירים (פטנט שעוצר את הסירים מליפול במקרה של רולינג), ורק אז התפנית להתקלח ולישון".

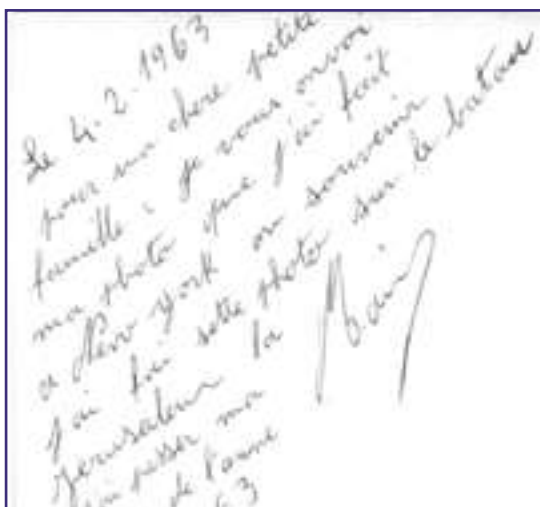

מלבד משמרת הלילה היתה גם עבודה במשך היום: "יש הכנות מוקדמות שנעשות לפני הבישול עצמו, למשל במחלקת הברשים הקצב היה מביא לי בבוקר את הברשים חתוכים למנות בהתאם לתפריט - לסטייקים, לגולש וכד'.

בזמן הארוחות הלחץ במטבח עצום וקצב העבודה מתגבר. יש סדר ברור, השף עומד מחוץ לחלון ומכריז מהן המנות שהוזמנו, כל אחד שומע ומכין את מה ששייך לתחום שלו. השף בודק כל פלטה (!) - האם האוכל חם, האם מסודר כראוי וכד', ורק כשהוא מאשר אותה, המחלק לוקח את הפלטה במעלית לקומת חדר האוכל. מי שלא זריז לא יכול להחזיק מעמד בעבודה כזו".

משה וחברו הטוב להפלגות וייס

מכתבי געגועים הביתה מאבא

אוניית הדגל "ירושלים"

משה שמח על ההזדמנות להתפרנס בכבוד ולראות עולם, בארץ היתה אבטלה קשה ומציאת תעסוקה שמבטיחה פרנסה לחצי שנה היתה הישג גדול. הוא הצטרף למספר "קרוזים" (טיולי שייט) באיים הקריביים. ה"קרוזים" חייבו אותו להיעדר מהבית שישה חודשים רצופים אך העניקו רווחה כלכלית משמעותית למשפחה. כל 'קרוז' יצא ממיאמי, נמל הבית, והפליג סביב כל האיים בטיול שנמשך עשרה ימים.

רחל נשארה לנהל את הבית לבד, אבל נתנה הסכמתה ותמכה בבחירה שלו: "בן אדם חייב לעשות את החשבון הפרטי שלו, לפעמים צריך להקריב משהו כדי להתקדם ואם אתה רואה שיש לך הזדמנות, עליך לנצל אותה".

יעל: אבא לקח את האחים שלי להפלגות לחו"ל (הייתי מעל גיל 18 ולא יכולתי, לצערי, להצטרף). הם "חגגו" והפליגו לגרמניה, צרפת, הולנד. כשהגיעו לגרמניה קנו להם אופניים לרכוב עליהם בזמן הטיול והביאו אותם אחר כך לארץ.

משה על הסיפון

משה

רחל הצטרפה למספר הפלגות לאירופה, היא זוכרת שהשף ניגש אליה פעם ואמר לה: "הבעל שלך יותר טוב פה מכולם! כל הכבוד!"

אוניית "שלום" (הטיטאניק הישראלי)

סיפורה של האונייה "שלום" היה דרמטי, זו היתה אונייה מפוארת שנבנתה ב-1964 בצרפת על ידי מספנות שהתמחו באוניות פאר והותקנו בה כל האיבזורים והפינוקים לתייר. היא היתה עמוסה ביצירות אומנות של טובי האומנים הישראלים. אולם עלות בנייתה הכניסה את חברת "צים" לצרות פיננסיות והיא נמכרה לחברת ספנות גרמנית.

כבר בהפלגת הבכורה שלה בחברה הגרמנית פקד ביש מזל את האונייה. היה זה לילה ערפילי במיוחד. משה שהיה באונייה מתאר את שהתרחש: "סיימתי את העבודה ב-7 בבוקר, התקלחתי והתכוננתי לשכב לישון, פתאום הרגשתי טלטלה חזקה. ירדתי לבדוק מה קרה – הבחנתי שהפעילו נוהלי חירום וסגרו את הדלתות כדי שלא ייכנסו מים. אחר כך התברר שהתנגשנו במכלית נורווגית, שכתוצאה מההתנגשות נקרע ממנה חלקה האחורי באורך 40 מטר, ויחד עם גשר הפיקוד ומגורי המלחים החל החלק לשקוע, כולל כמה מלחים ש'צללו' אתו... למזלנו הגדול, לנו לא היו פגיעות בנפש, אבל בגוף האונייה נוצר סדק מהחרטום לאורך 15 מטרים."

משה ליד
אוניית
"שלום"

האונייה "שלום" המשיכה בהפלגה איטית לנוי יורק כדי לעבור תיקונים והצוות ירד ממנה. הם היו אמורים לחכות שם עד שתגיע אונייה אחרת. פתאום פנה השף למשה בבקשה שיטוס דחוף לדטרויט להחליף טבח ראשי באונייה משא אשר קבל התקף לב. "מכל הטבחים דווקא אותי מצאת?" שאל משה, "כן, אתה הפראייר..", ענה לו השף בחיך, "אבל דע לך ששמת לי לב איך כל יום קמת מוקדם והלכת לקצב לראות איך עושים פירוק פרות. אתה היום היחידי שיודע לעשות את זה במיומנות!". משה נאלץ לבצע את המשימה בעוד חבריו נחים בניו יורק. משימה עליה זכה להערכה רבה.

אולמי "נועם"

באחד הימים הציע חבר מהאונייה למשה שיחליף אותו בתור שף באולם אירועים חדש בחיפה. משה שמח על ההזדמנות לנוח מההפלגות ולקבל תפקיד מעניין בשכר גבוה. "אולמי נועם" ברחוב תל אביב, הכיל 500 מקומות ונחל הצלחה מסחררת, לא היה ערב אחד שלא נערכה בו חתונה. אולם מלחמת יום כיפור שפרצה ב-1973 קטעה את החגיגה, וההזמנות לשמחות פסקו כמעט לחלוטין. בעל האולם רצה לצמצם את הפסדיו והחל ללחוץ על משה להוזיל את התפריט ולשנות אותו באופן שפגע באיכותו ובטעם שלו. הוא חזר והתערב בעבודתו עד שלמשה נמאס, והוא התריס נגדו: "כל עוד אני השף, אני קובע את הבישול ואתה לא נכנס לפה!". הוא מאוד רצה להתפטר אבל רחל ביקשה ממנו שיתאפק כדי שלא יאבד את זכויותיו לפיצויים. בסופו של דבר הוא עזב וכאשר הלך לחברת כח האדם של "צים" (חברת "שהם") לברר את מצבו הכספי, נוכח לדעת שהפסיד עשר שנות וותק על הים. הסתבר ששנים קודם לכן כשמשה בא להוציא כהרגלו כסף שהצטבר בקופה (ממשכורות) הוא בעצם קיבל מהחברה גם את הפיצויים שלו, ללא ידיעתו, ובזאת תם החוזה ביניהם.

”אל הנגב”...

בשנת 1966 עברה המשפחה הרפתקה שהסתיימה במפח נפש. המדרשה בשדה בוקר חיפשה טבח. משה התעניין ונרקמה לה תכנית על פיה כל המשפחה תעבור לנגב למדרשת שדה בוקר, משה יעבוד בתור שף, רחל תעבוד כאם הבית של מגורי הסטודנטים, יעל כמזכירה ושני הבנים ילכו לבית הספר במצפה רמון. אורית שירתה בתקופה זו בצבא ונשארה בצפון.

וכך היה, הם השכירו את דירתם בטירת הכרמל, ארזו מטלטלים רבים וירדו לנגב. דוד בן גוריון ואשתו פולה התגוררו אז ב”צריף” בקיבוץ שדה בוקר, ומדי פעם באו לבקר במדרשה. זה היה אחרי שבן גוריון פרש מהחיים הפוליטיים והתמסר לכתובת זכרונותיו ולהגשמת חלומו ליישוב הנגב.

יעל השתלבה יפה ונשארו לה זכרונות נעימים מהתקופה. בתור צעירה בת 17 היתה לה הזדמנות לפגוש סטודנטים מארה”ב שהגיעו למדרשה לתקופות השתלמות קצרות. נוצר הווי מיוחד ומדי ערב היו החבר’ה הצעירים יושבים במעגל, משוחחים ושרים באנגלית, היא הצטרפה אליהם, נהנתה מהאווירה ושיפרה את כישורי השפה. חדר העבודה שלה בספרייה היה ממוקם מעל נחל צין והיא התאהבה בנופי המדבר. יעל: ”שם ראיתי את עוצמת הטבע מול האדם הקטן. צינור של חול כמו הוריקן, שלפתע התרומם משום מקום ועבר כמה מטרים ממני. צבעי הטבע שינו צורה בכל שעה ובכל יום. אהבתי מאוד לראות את ההרים מעל נחל צין מהמקום בו ישבתי”.

מדרשת בן-גוריון הנו יישוב קהילתי ברמת נגב בסמוך לקיבוץ שדה בוקר, ממוקם בין באר שבע למצפה רמון. בשנת 1962 נבנו המבנים הראשונים בישוב ובשנת 1963 נוסד בית ספר שדה בוקר והחלה בנייתה של המדרשה, לפי חזונו של ראש הממשלה הראשון דוד בן-גוריון.

דוד בן גוריון בביקור במדרשה, משה מיסיר מבט לצלם מעבר לכתפו של המארח

המיטבח וחדר האוכל של מדרשת שדה בוקר היכן שמשה עבד

הנוף...

במרכז: בן גוריון עם פמליה של מלווים, משמאל: גבוהת קומה, יפת מראה ומחייכת, מלכה יעל

אולם המעסיקים של משה לא עמדו בהבטחותיהם ולא ממשו את החוזה במלואו, בלית ברירה החליטו רחל ומשה לעזוב. המשפחה חזרה הביתה כעבור חצי שנה, הישר אל המיתון החזק ששרר בארץ ומשה נשאר מחוסר עבודה.

הם עברו תקופה קשה, כדי לעזור בפרנסה הלכה רחל ועבדה במטבח עם מנהלת קשוחה שמיררה את חיי העובדים. היא חרקה שיניים והמשיכה עד שמשה קבל עבודה על אוניה. הציעו לו להפליג באוניות משא קטנות לתקופה מסוימת ואחר כך לחזור לאוניות הגדולות. ההפלגה באוניות קטנות קשה במיוחד, הן לא יציבות ולפעמים צריך לבשל כשהאוניה נוטה על צידה, או מתנדנדת חזק. משה שמח כשתמה התקופה ופנו אליו בהצעה להפליג שוב באוניות הגדולות.

במהלך השנים התנסתה רחל בעבודות שונות שהעמידו אותה במבחני סבלנות וכוח רצון. באחת השנים הראשונות בארץ שמעה בלשכת עבודה שמחפשים עובדים למשתלה של קק"ל, "זו עבודה בחקלאות" הזהירה אותה הפקידה בלשכה, "שיהיה חקלאות!" ענתה באומץ, סוחפת אחריה עוד אנשים שחיכו בתור. ביום הראשון בעבודה היא הגיעה למשתלה ליד עתלית לבושה חצאית וז'קט, והאחראי שאל אותה: "גברת, את חושבת שכאן זה משרד?". תחילה לקחו אותם לנטוע שתילים על ההרים, והם עבדו בשמש בחוץ, מתכופפים אל האדמה, בתנאים שלא בדיוק התאימו לבגדים שלבשה. כשחזרה הבייתה ניגשה לחנות "אתא" ורכשה 2 זוגות מכנסי אוברול כחולים. לדבריה, שכנות וחברות שראו אותה לראשונה במכנסיים, "אימצו" מיד את האופנה החדשה ועברו גם הן ללבוש מכנסיים...

היא השתלבה היטב במשתלה, נהנתה מהעבודה באוויר הפתוח, וקיבלה יותר ויותר אחריות. "כעבור שנה 'נפלתי בעין' של המנהל והוא הציע לי להיות אחראית על המשתלה. אולם משה שהתחיל את עבודתו במטרה הבטיח לי: 'את לא צריכה יותר לעבוד קשה, המשכורת שלי תספיק לנו'. הסברתי לבוס המאוכזב: 'בעלי בקש ממני לחזור הבייתה, אז אני חוזרת'."

פעם אחרת עבדה בבית הבראה "בית בורוכוב" על הכרמל. המקום היה נחמד והיא עבדה לסירוגין בחדר האוכל ובנקיון, על פי הנדרש. הכל היה תקין עד שנתקלה יום אחד ביחסה של אחת המנהלות. רחל נזכרת: "על כל עובד היו אז עשרה מנהלים, זו היתה השיטה בארץ. באותו יום המנהלת הגיעה לבקורת בנוכחות עוד שלושה מנהלים, ושאלה בקולה הדקיק: 'נקית פה רחל? זה לא נקי, את צריכה ללקק את הרצפה עם הלשון!' – הסתכלתי סביבי על כולם וחשבתי איך אני העבד הקטן מתמודדת עם ההערה הזאת שיצאה מפיה של אשה רעה כל כך.

את המתח שברה מנהלת אחרת בשם חנה שאמרה לי 'בואי אתי', היא חיבקה אותי ולקחה אותי למשרד שלה להרגיע את המצב. התפתחה בינינו שיחה והיא ספרה: 'אני רוצה לגלות לך משהו ומקווה שלא יפגע בך, את מאוד דומה לאחותי שהנאצים רצחו...' אמרתי לה: 'אני שמחה שאני יכולה לתת לך שמחה בלב, ושזה עוזר לך', כשהגיע בעלה, גם הוא נדהם מהדמיון. אולם לאחר המקרה עזבתי את מקום העבודה בהרגשה של 'הכושי עשה את שלו, הכושי יכול כבר ללכת'... המשכתי הלאה בחיים."

רחל, ברקע טירה שהיתה מלאה בסברסים

רחל בשדות הכפר

*Une maman
C'est la tendresse*

*Une maman
Quelle richesse*

Le plus bel amour

Qui existe

*Un grand bonheur
Qui remplit le coeur*

Petite maman

Toi si jolie

Petite maman

Toi si gentile

Ce soir, sans toi

Quelle tristesse

Reviens vers moi

Ne m'abandonne pas

Sans toi, maman

tout paraît ennuyeux .

Sans toi, maman

je suis si malheureux .

**רחל ברדה,
צעירה ויפה,
בתמונה
שהשאיר הצלם
בחלון הראווה**

"מצאתי את אמא ברחוב" ... \ סיפורה של יעל

באחד הימים חלפה יעל על פני חנות צילום בחיפה, להפתעתה ראתה בחלון הראווה תמונת פורטרט של אמא כשהיא צעירה מאוד ויפה. היא נכנסה פנימה לברר את פשר הדבר. בעל החנות שקבל את פניה היה הצלם המקורי של התמונה, והוא זכר את רחל. לאחר שגילתה לו כי היא בתה, התקבלה בחמימות ונשאלה על המשפחה. הסתבר כי באותה תקופה הוא היה "הצלם של טירה" והכיר אנשים רבים ואת הכפר. בסוף הביקור הוא הוציא את התמונה מהוטריונה, עטף אותה ומסר ליעל בעצבות מסוימת של פרידה, - "תמסרי להורים ד"ש חמה ממני" הוסיף. ההורים הופתעו ושמחו כשראו את התמונה, הם הכירו את האיש אך לא חשבו שאחרי עשרות שנים התמונה עדיין תהיה תלויה בחלון הראווה.

במ"ב 682, אתגר במטבח

מודעה בעיתון כי תעשיית במ"ב (בית מלאכה בסיסי) מחפשת עובדים, משכה את עינו של משה. הוא קיווה שתהיה לו הזדמנות לעסוק במשהו שונה מטבחות. כשהגיע למפעל הפנה אותו השומר למשרד של אחת הסדנאות ואז שאל אותו כבדרך אגב: "מה המקצוע שלך?" - "טבח" ענה לו. השומר עצר אותו בהתרגשות ואמר לו: "בשק"ם מחפשים טבח בנרות, אתה חייב לנסות!!" - משה התלבט, חש שיש שם צורך אמיתי ודחוף והחליט לתת לדבר הזדמנות.

במפעל במ"ב התרשמו מנסיונו הרב והוא התקבל לעבודה כמנהל המטבח. מדובר היה במטבח גדול מאוד אשר ארגן והכין מדי יום ארוחות ל-1800 איש! הוא כלל שני חדרי אוכל, צוות פועלים ועוזרים, מחסנאי שהחזיק מחסן של המוצרים היבשים ומשרד עם מנהל. "התחלתי את העבודה ב-4 וחצי בבוקר, העדפתי להתחיל בשקט, לבד. את הבשר, למשל, הוצאתי להפשרה כדי שהפועלים שהגיעו ב-6 וחצי יוכלו מיד לחתוך אותו, אם זה לשניצלים או לתבשילי בשר. התנור היה עצום מימדים - על פלטה אחת אפשר היה לאפות 12 עופות, וכדי לשים את הפלטה העליונה נזקקתי לסולם. המרק התבשל בחמישה סירים ענקיים. כל יום הכנו אוכל טרי והקפדתי לגוון ולתת תפריט עשיר. הצבא לא הסכים שנתרום את מה שנשאר בסוף היום ולצערי זרקנו לא מעט לפח".

מרכז במ"ב (בתי מלאכה לבדק) הוקם בשלהי מלחמת השחרור בשטח בסיס צבאי בריטי. במ"ב 682 בחיפה עסקה בשיקום והסבת אמצעי לחימה והשתתפה בכל מלחמות ישראל. בית המלאכה שימש למשימות שונות של חיל החימוש - פעם העבירו אליו קו שיקום לזחל"מים, פעם אחרת תיקנו בו נשק קל. בהמשך בוצעו בו משימות המתקון והדיגום של מרגמות ושל טילים נגד טנקים על זחל"מים. עם השנים הוא הפך להיות קומפלקס גדול ומפעל רכב 7200.

מאז ראשית מלחמת העצמאות ועד היום עסקו אלפי אנשים בתנאים קשים במלאכה מאתגרת אך מופלאה של בניין הכח של צה"ל ובכך תרמו את חלקם לביטחון המדינה.

למשה זכרונות מהווי האנשים על פי התייחסותם לאוכל ולמטבח: "אני לא שוכח את ההתנפלות של העובדים ביום שהיינו מכינים צ'יפס - מאות אנשים חיכו ליד הדלתות וכשהן נפתחו האנשים התפרצו פנימה כרוח סערה. 'מה קרה', הייתי שואל אותם, 'אצלכם בבית לא מכינים צ'יפס?'... בחנוכה הכנו 3000 סופגניות! וגם להן היה ביקוש עצום".

בנוסף לארוחת הצהריים הוגשה גם ארוחת בוקר שכללה ביצה מטוגנת ולחמניה, ומי שנשאר בערב קיבל סנדוויצ'ים, תקופה מסוימת גויסה רחל לעבוד בהכנתם. לבמ"ב היה וועד עובדים חזק אשר רצה להראות את כוחו גם מול המטבח ולכן באו מדי פעם בתלונות חסרות שחר ותועלת כמו: האוכל מלוח מדי!...

היו אורחים שהוזמנו מבחוץ בשעות לא צפויות וזכו תמיד באירוח קוליני משובח. משה בכשרונו המציא שיטות ייעול ונערך בהתאם להפתעות האלו; הוא שמר במקרה אריזות קטנות של בשרים מוכנים אותם חתך לאחר שהתקררו, וכאשר התבקש להכין ארוחה לאורחים, היה שולף את האריזות ומחמם.

אחד הקצינים הגדיל לעשות וכל יום הודיע שיש לו Party בהשתתפות 10-20 אנשים. משה התרעם על נוהג זה משום ש'החגיגה' בסופו של דבר היתה על חשבון הצבא, דהיינו – על חשבון האזרחים.

המשכורת לא היתה גבוהה אבל התנאים היו טובים מאוד. משה שאף לקבל מחברת השק"ם תקן המבטיח לו קביעות. בכל פעם שערכו את המינוי הוא כעס ושקל לעזוב אותם, אבל רחל עצרה אותו והרגיעה: "שב בשקט, אל תתייחס לכל דבר שלילי שאומרים לך, עשה את עצמך שלא שמעת, חכה עד שתקבל את התקן ואז נהיה בטוחים בעתיד שלנו".

משה קבל אותו לבסוף, ובשנת 1986 הוא זכה להיבחר לעובד מצטיין !!

משה מקבל תעודת עובד מצטיין

סמוך לגיל פרישה, לאחר 18 וחצי שנות עבודה במ"ב, חלה משה והיה זקוק לניתוח לב של ארבעה מעקפים. לאחר שהתאושש, באו למפעל לבדוק האם הוא כשיר לעבודה, כאשר ראו את הציוד הכבד שעליו להפעיל במטבח ונוכחו במאמץ הפיזי הרב הנדרש מתפקידו, קבעו לו נכות של 100%. אולם לאכזבתו, למרות שזכה להיות עובד מצטיין ובריאותו נשחקה בעקבות עבודתו המסורה והמאומצת, לא טרחו האחראים על כוח אדם בחברה לייעץ לו מהי הדרך הנכונה עבורו לפרוש כדי שיקבל את מירב התנאים לטובתו. חוסר המידע גרם לפגיעה משמעותית בגובה הפנסיה שהוא מקבל עד היום.

מגויס במלחמת יום כיפור

במלחמת 'יום כיפור' גויס משה למילואים ומונה להיות אחראי על מטבח צבאי בטירת הכרמל, מטבח שהאכיל חיילים רבים מכל האזור. את המטבח מיקמו זמנית באולם חתונות, ובעל האולם הגיע מדי פעם 'לבדוק' כביכול מה קורה כאשר בפועל ניסה להפקיע לעצמו בשר ומוצרים שונים שהצבא סיפק. העניין לא נעלם מעיניו של משה והוא תפס יום אחד את הבעלים ואמר לו בצורה ברורה: "אמנם אתה בעל הבניין אבל עכשיו אין לך שום זכויות עליו. אם אתה תשים יד על המזון פה, אני מייד מדווח למשטרה, האוכל הוא עבור החיילים בלבד וכל דבר שאתה זקוק לו - תקנה בכסף שלך". משה אומר היום במבט לאחור: "אני מבסוט שהלב שלי, כמו תמיד, בחר בדרך הישר".

נפרדים מהכפר

אל שיכון חדש בטירת הכרמל

בשלהי חורף בשנת 1968 נפתחו ארובות השמיים וגשם חזק ירד ללא הפסקה מעל טירת הכרמל. היה כבר ערב והטלפון בבית צלצל, יעל היתה על הקו ועדכנה את אמה שהיא נשארת לישון אצל חברה. משהסתיימה השיחה חשה רחל בסחרחורת והתעלפה, היא צנחה על הרצפה. כשהתעוררה הרגישה קור עוטף את רגליה, הסתכלה וראתה שהן טובלות בשלולית שנוצרה עקב נזילה מהתקרה, במקום של חיבור בין שני חדרים שלא היה אטום מספיק. היא קמה בזריזות לבדוק מה שלום הבנים הצעירים – הם המשיכו לישון בשלווה, אבל היא היתה נסערת: "הרגשתי באותו רגע שקבלתי מברק מאלוהים האומר שעלי לעזוב את הבית בכפר!".

למחרת הודיעה ליעל: "אנחנו הולכות לקנות דירה". ראשית התעניינה אצל בת השכנים אשר עברה זה מכבר לדירה והתברר שבדיוק לידה סיימו לבנות בלוק חדש ואפשר כבר להירשם. היא לא בזבזה רגע וניגשה עם יעל למשרד הבנייה, שם היה עליהן למלא טפסים ולתת דמי הרשמה.

מספר ימים אחר כך הגיע נציג מחברת הבנייה להראות לה את הדירות בבלוק כדי שתבחר אחת מהן. מייד כשפתח את דלת הדירה בקומה הראשונה נפקחו עיניה של רחל: "הדירה היתה מוצפת קרני שמש, מלאת אור, יפה, ענקית בגודלה לעומת הבית שהיה לנו". היא התלהבה והחליטה מייד שזו הדירה הנבחרת. לא עניין אותה לבדוק דירות אחרות בקומה, ולא בקומות העליונות, זו שראתה מצאה חן בעיניה ובכל מקרה היא העדיפה לגור בקומה ראשונה עם מינימום מדרגות לטפס. על החלטה חכמה זו מברכים רחל ומשה עד היום!

למשה שהיה בהפלגה בארה"ב היא הודיעה נחרצות: "אתה חייב לחזור לארץ עם חמשת אלפים דולר!", הוא הבין ועשה מאמץ נוסף, השקיע ועבד עד שחסך את מלוא הסכום, וכשחזר ארצה הם רכשו אותה.

בזמן שסוף סוף הודיעו להם שהדירה מוכנה לכניסה, היה משה מאושפז בבית חולים עם גב תפוס, יעל השתתפה בצעדת ארבעת הימים (בפעם השנייה! ונהנתה מהחוויה הנהדרת) ואורית למדה באוניברסיטה בירושלים. נותרו בבית רק רחל עם שמעון ושלומי בני ה-14 ו-13. רחל החליטה שלבד עם הבנים הם יעבירו את הדירה, ואפילו עדיף לא לחכות למשה כדי שלא יאמץ שוב את הגב. היא אמרה להם: "ילדים, אנחנו עוברים דירה היום, יש לי את המפתחות, בואו תעזרו לי", "בסדר, אמא" שמחו הבנים לשתף פעולה.

רחל הזמינה את העגלון הרומני גולדברג שברשותו היו עגלה וסוס. על העגלה הם העמיסו את חפציהם, כולל מקרר הקרח, והעבירו את תכולתו של הבית מהכפר, לדירתם בשכונה החדשה. כשהתחילו לסדר את הדירה, התברר להם למרבה ההפתעה שכל הריהוט מתאים בגודלו לדירה החדשה כמו כפפה!

למחרת חזרה יעל מהצעדה, ירדה בתחנת האוטובוס של הכפר והחלה ללכת 'הביתה'. בדרך ראה אותה שכן, הבן של מרסל, ושאל: "לאן את הולכת, אמא שלך עברה לבית החדש, בואי ואראה לך איך להגיע". יעל משחזרת את הרגע בו נכנסה לדירה: "נורה קטנה האירה מעל הכניסה, וככל חשמלי השתלשל מהחלון החוצה. אחד השכנים, אדון רזון האדיב, הסכים שייקחו חשמל מדירתו עד שיחברו אותנו לרשת החשמל. אבל הכי מוזר היה להגיע לבית שהיה עדיין חדש עבורי ולא מוכר ולראות את האחים שלי יוצאים בטבעיות מהחדר 'שלהם' כאילו גרו בו מאז ומעולם..."

משה התרעם תחילה על שלא חיכו לו להשתתף בהעברה, אולם לבסוף השלים עם היוזמה המבורכת של אשתו, ולכבוד הכניסה לדירה הלך וקנה טלויזיה, פריט נדיר באותם זמנים. השמועה פשטה במהירות וכל השכונה הגיעה לחזות ב'פלא'.

כך הסתיימו 20 שנות מגורים בכפר (1949-1969), ומאז הם גרים באושר בדירתם ברחוב הרצל עד היום.

משה ליד שולחן ערוך בבית

רחל ומשה בביתם

בזוגיות טובה

אנחנו פה...
ועוד 50 שנה נראים לנו כסדרה דרך אלוהים...
אנו מקווים שתמיד תהיה איתנו...
ועוד 50 שנה נראים לנו כסדרה דרך אלוהים...
ועוד 50 שנה נראים לנו כסדרה דרך אלוהים...
אנו מאחלים לכם עוד הרבה שנים יחד...
בניאה, נחמה לציבור, בלילות ואהבה.
אחריהם אהבה מאד,
נחמה ונתי ונחמה,
סני וסני, איתנו ואיתנו

דור ההמשך עושה את בחירותיו

רחל: "רצינו שיהיה לילדים שלנו עתיד טוב. דאגתי ורציתי שלכל אחד יהיה מקצוע כך שלא משנה מה יקרה להם בחיים, שייפלו על הרגליים ולא על הראש - זה הדבר העקרי. ואת זה הקפדתי להעביר גם לבנים וגם לבנות".

בסיום השרות הצבאי חיפשה אורית עבודה, אך בארץ שרר מיתון וכל מה שהציעו לה היה בתחום משק בית, נקיון בתים וכד'. השאיפות שלה היו אחרות והיא החליטה ללכת ללמוד באוניברסיטה. שנה ראשונה למדה בחוג לצרפתית באוניברסיטת חיפה ואז עזבה לירושלים שם למדה במשולב בחוג למדעי החברה וצרפתית. היא המשיכה בלימודיה לתואר שני בחיפה, ולתואר שלישי באנגליה.

יעל סיימה את בית הספר לאחיות, ועבדה בבית החולים "תל השומר". מאוחר יותר פקדה את ספסלי האוניברסיטה ולמדה תואר ראשון בגיאוגרפיה ולימודי ארץ ישראל וכן ניהול בתי אבות.

שמעון למד בצבא נהגות. אחרי הצבא התחיל לעבוד בתור נהג אוטובוס וצבר רשיונות נהיגה לכל סוגי הרכב הקיימים, עד הכבדים ביותר.

שלמה בחר מסלול של לימודי אלקטרו אופטיקה בטכניון, עזב לפני סוף הלימודים ורכש תואר נוסף כהנדסאי מכונות וכן הנדסאי מזגנים. בימים אלה הוא משלים את לימודיו לחשמלאי מוסמך.

משפחות חדשות

אורית הכירה באוניברסיטה סטודנט בשם אלי אדרי, בחור ירושלמי מרשים ונאה. לאחר שלוש שנות חברות הם החליטו להתחתן ובחרו לערוך את החתונה בצניעות בבית הכנסת של האוניברסיטה. נולדו להם הבנות: איילת וטלי, הנכדות הראשונות של רחל ומשה. נישואים אלו לא צלחו ואורית ואלי התגרשו ברקע של מלחמת לבנון הראשונה, כאשר אורית רק בת 30 ואם לשתי בנות קטנות.

כעבור 15 שנה נישאה לאליאב נהרין המבוגר ממנה ב-21 שנה, נישואים שהצטיינו באהבה הדדית אדירה, בנתינה והערכה. אליאב, שעבר בינתיים שני ארועים מוחיים (ב-2000 ו-2004), היה זה שחיתן את איילת ואת טלי (בניגוד לרצון ילדיו). בזמן שהכל נראה מושלם, למרות הידרדרות מצבו הבריאותי של אליאב, נחתה על אורית מכה קשה. בניו של אליאב אילצו אותה להתגרש ממנו, זאת בניגוד לרצונם של בני הזוג, שלו ושלה. במשך תקופה קשה זו נולדו לאורית ארבעה נכדים מדהימים, אורי, עידו, תמר ונוגה, שהחזירו את האור והן לחייה והן להורים שלה שהפכו לסבא וסבתא רבא.

שלומי התחתן עם דינה, והזוג הצעיר קבע את מושבו בקיבוץ אורטל. הם הביאו לעולם עוד חמישה נכדים מקסימים לרחל ומשה: שמרית, אמיר-משה, הגר, דור וארז.

סבא וסבתא

לאיילת וסלי

סבתא רחל, אמא אורית, ואיילת

מימין: דוד מישל, סבא משה, הנכדה איילת, סבתא רחל, יושבות - לוסיאן ואורית האמא הטריה שילדה את איילת

מימין: טלי ואיילת

מימין: סבתא רחל, טלי, אורית, איילת, סבא משה עומד

מימין: סבא משה, סבתא רחל, איילת, טלי, אורית, מאחור: שמעון ומלכי, בכרמיאל

לשימרת, אמיר-משה, הגר,
דור וארז

מימין: שלומי, עליו יושב ארז, דור, דינה,
אמיר, הגר, שימרת

דינה, אורית, שלומי,
הבנות טלי ואיילת,
והתינוקת שימרת

מימין: שלומי, אמיר, דינה, דור, הגר, שימרת, מקדימה- ארז

שלומי ואבא משה

הנכדים והנכדות פרחו וגדלו

מימין: שימרית, טלי, הגר, איילת. מקדימה: ארז, בבית סבא וסבתא

מאיילת וטלי באהבה לסבא וסבתא:

איילת: "יש לי זכרונות נעימים מהזמנים שהיינו קטנות, בהם היינו מבלות אצלכם שעות רבות. חלק נכבד מחיינו התעצב בביתכם החם והדואג".

טלי: "בכל פעם שחליתי שלחו אותי לבית של סבתא לטיפול בפינוק. אני זוכרת את הסנדוויצ'ים הטעימים שהיו מכינים, סבא תמיד היה יורד להביא לחמניות חמות וטריות, גבינה צהובה 30% שומן - אבל זה היה כל כך טעים". "סבתא, את מצחיקה שנונה וחכמה, עם המון ידע וניסיון חיים חכם. גם היום תמיד את יודעת לתת עצה טובה, מילה טובה כשצריך, ופשוט כיף לשוחח עמך".

סבא וסבתא מוקפים בכל הנכדים; מימין: רחל, משה, איילת. קדימה מימין: אמיר, הגר, טלי, דור, שימרית, וארז

סבא משה, שימרית, סבתא רחל ושלומי

מאחור: אליאב, דור, איילת, הגר,
רחל, משה, אמיר, למטה: טלי, ארז,
שימרית

משה מברך על היין, מימין: שלומי, משמאל: אורית, איילת, טלי, אמיר, דינה,
ארז. עם הגב למצלמה: הגר ודור. הצלמת: מלכי

סבא משה, ארז, דינה, דור, אמיר, הגר, סבתא רחל, שימרית

חוגגים לסבתא גבורות

מסיבת יומולדת לסבתא רחל, 2008

אורית מברכת את ההורים:

"חשבתי לעצמי, מכל סיפור חייכם - מה לקחתי ממך אבא וממך אמא?

כשאני סורקת את דרכי בחיים, בעיקרון ספגתי את אותם העקרונות רק הסגנון השתנה. אני ספגתי את אהבת האדם, ולראיה, אני מטפלת באנשים כל חיי ובאהבה רבה, ספגתי את תחושת העצמאות והעמידה על שלי ולראיה, למדתי ועבדתי כשאני נושאת באחריות מלאה לדרכי ולמעשי, ספגתי את אהבת הארץ והליכה בעקבות הלב, מה שמסביר את השירות הצבאי שלי ואת הסקרנות הלימודית שאין בה די. ספגתי את אהבת המשפחה ומעולם לא ויתרתי עליה. נכון ומדהים שדווקא עקרונות אלה שבאו לביטוי דרכי לא תמיד התקבלו על ידכם ללא ביקורת. אך זו דרכו של עולם ובשמחה ובעונג רב ובאמונה רבה העברתי מורשת זאת גם לבנותי שהן הפרי המתוק של חיי.

אורית

אני מאחלת לכם שתזכו לראות את הנינים שלכם בבריאות טובה ובשיבה שמחה".

טלי העו"ד מעבירה את הגלימה והשרביט לסבתא שלה - רחל, שלא מימשה חלום נעוריה, להיות שופטת

משה, טלי ורחל

לאמא היקרה

אני מאחל לך המון אושר ושמחה
 בחיים בכל תחום שאת רוצה, ומכל
 החוויות המצפות לך עוד בעתיד.
 אני מקווה שגודל האושר שתחווי,
 יהיה כגודל האהבה שיש לי אליך.
 בהזדמנות זאת אני רוצה לומר לך
 תודה גדולה על כל התמיכה והעידוד
 וההשקעה, אשר בלעדי אלו לא
 הייתי מצליח להגיע לאן שהגעתי
 היום.

באהבה רבה, שמעליה

שמעון, שלומי, יעל, אליאב, אורית, רחל ומשה

יעל מברכת:
 "אמא,

צעירה ברוח וגם במראה
 מלאת חיוניות ושמחת חיים
 מפתיעה בזכרון מדהים ההפליא
 וביכולת לדקלם שירים ודיקלומים
 תאריכים הסטוריים וארועים חשובים

דמויות וקשרים מורכבים ומסובכים
 יודעת לדייק מי היה מאהב של מי
 ולמי נולד דבר מה וממי
 ומה בדיוק אמר נפוליאון לג'וזפיין..."

מלכה יעל

משפחות חדשות

הנכדים והנכדות גדלו לתפארת, ואצל אורית כל בת בחרה את דרכה. איילת למדה עבודה סוציאלית תואר ראשון בתל חי ותואר שני באוניברסיטת חיפה. היא עובדת כמפקחת מחוזית בשיקום האסיר. טלי למדה משפטים באוניברסיטת חיפה, התמחתה בפרקליטות ירושלים אצל עו"ד מזוז (מי שהיה פרקליט המדינה), עבדה שנתיים כעו"ד בנושא רשלנות רפואית והמשיכה לימודיה לתואר שני באוניברסיטת בר אילן במנהל עסקים ומשאבי אנוש. היא עובדת בתחום משאבי אנוש ביישוב בדרום. הנכדות התחתנו והקימו כל אחת משפחה. איילת נישאה לאמיר זומר בחתונה יפה מול הים בקבוץ החותרים. נולדו להם אורי ונוגה. טלי נישאה לשגיאה הס בחתונה של ים ושקיעה מדהימה בחוף פלמחים, נולדו להם עידו ותמר.

והשנה, ב 11.6.2015, נישאו אמיר ברדה ונעמה הירש, בחתונה שמחה ויפה שנערכה בשמורת הטבע נאות קדומים ביער בן שמן. כיאה לבוגר השייטת הביאו חבריו של אמיר סירה, והשיטו את החתן והכלה באגם... סבא וסבתא השתתפו, התרגשו ונהנו בארוע.

איילת עם סבא וסבתא

איילת ואמיר זומר

מימין: ארז, מלכי, שימרית, מאחוריה שלומי, דינה, דור, מאחוריה נתן שליפר, איילת הכלה, אורית, הגר, סבתא רחל, סבא משה, מאחוריהם: טלי ושמעון

טלי ושגיא הס

מימין: שמעון, משה, רחל, מלכי, בני משפחת הס, החתן- שגיא הס, טלי, אורית, איילת, אליאב

אושר גדול למשפחה הביאו הנינים והנינות, דור ה"ריבעים" של רחל ומשה. כל ילד וכל ילדה באישיותם המיוחדת וביופיים, שובים את הלב בקסם ומתיקות. רחל: "הנכדות של אורית יפות וחמודות, לכל אחת אופי בולט וחזק. שני הנכדים, בני הדודים, כשהם רק רואים אחד את השני, מתחילים לעשות ביניהם משחקי מלחמה. הם מאוד קשורים ואם אחד מהם בא לביקור ומגלה שהוא לבד, הוא דואג מדוע בן דודו לא הגיע". סבא רבא משה וסבתא רבא רחל זכו השנה לנינה "טרייה", נכדה לשלמה ודינה, שנולדה להגר והארוס שטיאן נסהיים, ושמה סופיה ברדה נסהיים (12.7.2015).

הגר ברדה ושטיאן נסהיים, אהבה חוצה גבולות...

אמיר ונעמה ברדה

הנתיים והנתינות

נוגה זומר

תמר הס

אורי זומר ועידו הס

במטבח של סבא וסבתא

השולחן ערוך לחג
שבועות

החנוכיה הראשונה שקנו רחל ומשה בארץ

מהראז', מכתש ועלי לטחינת קפה

עוגת "מקרוד"

בסיר כזה חיממו ההורים
את החלב

סירים מקוריים לקוסקוס, בכאלה בדיוק
השתמשו ההורים (מוזיאון הטוניסאי, אתר
"עמית")

שליבים בהכנת הקוסקוס הנעשה
במיומנות ובאומנות על ידי משה -

4. לאחר שהסולת עוברת דרך המסננת,
רואים בתחתית סולת דק

1. הכלים: קערה רחבה לערבול הסולת

5. הסולת דק ומעובד ומוכן להתבשל על אדים

2. מסננת עם חורים גדולים לסינון הסולת
המעובדת

6. סיר האדים. בסיר התחתון מים, ובסיר העליון
שבתחתיתו חורים, הסולת מתאדה

3. לשים ומעבדים את הסולת

הסלטים
המתלווים
לקוסקוס, מימין:
סלט לימונים
מוחמצים,
משמאל: כרוב
אדום וצימוקים

אירועים ומפגשים משפחתיים

תמונה היסטורית משפחתית בחתונה של אורית ואלי בירושלים

בילוי משותף עם ההורים על חוף הים של חוף דור כאשר איילת עדיין בת יחידה

מצטלמים על פי הוראות הצלם, לקראת החתונה של אורית ואלי

ההורים וטלי בחתונה של שלמה ודינה

שלמה ודינה מתחתנים

תמונה משפחתית בחצר הבית ברמת ישי במסיבת החתונה של אורית ואליאב. אבא הכין את הכיבוד שהיה מבוסס על קוסקוס וכל השאר

רגע לפני הגעת האורחים למסיבת החתונה שלנו בחצר הבית

טיול לנחל דן עם ההורים

בילוי בספרד עם ההורים... מצב רוח נפלא לכולם

ימים של פיקניק בגינה של אורית - הגברים מנצחים על מלאכת הנפנוף...

ביקור שורשים של בן הדוד
אלן טייב ומשפחתו בארץ,
בתמונה- חזית הבית ברמת
ישי, הכלבה פנדה שומרת על
אמא כאשר אבא מצלם

ביקור שורשים של אלן טייב ומשפחתו ברמת הגולן אצל שלומי ומשפחתו

מימין: תמונה משפחתית
בחתונה של איילת ואמיר
למטה: בחתונה של טלי ושגיא

הורים יקרים, אבא ואמא מכתב הוקרה מאובעת ילדיכם.

הייתם פעם צעירים, עוד לא נולדנו, עזבתם משפחות, בתים, ארץ מוצא – טוניסיה, השארתם חברים, זיכרונות חוויות טובות ופחות טובות, ויד ביד השלכתם את עצמכם אל הלא נודע, אל ארץ חלומות שעדיין לא קיבלה הכרה, אל הרפתקה של חיים, של אמונה, של אידיאלים, של ציונות תוך גיוס אומץ, ביטחון וגם תמימות נעורים. החלטות של אז, המהלכים והאמונות שהפעילו אתכם קבעו, עם הזמן, את גורלנו – היכן ניוולד, איפה נגדל ואיזה חינוך וערכים ילוו את חיינו. היום, אנחנו גם כן אנשים מבוגרים, הבאנו לעולם הזה ילדים ונכדים לתפארת המשפחה והשבט שלנו. גם אנחנו עשינו את ההחלטות שלנו, את הבחירות שלנו ואת המקומות בהם נחיה ונקים את המשפחות שלנו ואת חיינו. כנראה, זה דרכו של עולם, כל דור והבחירות שלו.

עם כל ההבנה הזאת ועם כל השאיפה להסתכל אל האופק קדימה ולשאוף להגיע לחופים חדשים בחיינו, כולנו מודעים לכך שאין בכוחנו לעוט קדימה ללא שורשים חזקים ואיתנים. אתם, הורים יקרים, הייתם תמיד, עד עצם היום הזה, מקור להשראה ולביטחון, אתם השורשים שלנו אשר בזכותם יכולנו לבחור ולהמשיך בדרכינו, כל אחד ואחת בדרכו שלו המתאימה לו או לה בצורה אופטימלית.

היום, הורים יקרים, זכיתם להיות מוקפים בארבעת ילדיכם, בשבעת הנכדים שלכם ובחמישה נינים ועוד היד נטויה, כן ירבו. אתם הכתובת והגב של כולנו, ואתם מקור לגאווה ולדוגמא אישית של התמדה, חריצות, ואהבת האדם. אתם ההשראה לנתינה ולחום אנושי, אתם המודל לאופטימיות ולשמחת חיים גם בתקופות מאתגרות במיוחד. אתם המשענת והגב שלנו ובזכותכם, בזכות עצם קיומכם בחיינו, אנחנו זוכים להיות עדיין ילדים למרות גילנו המופלג.

בהכרת תודה על שיצרתם עבורנו חוף מבטחים ונמל בית חם שאליו תמיד נוכל לחזור, אנחנו, ארבעתנו, רוצים לומר לכם כמה אנחנו אוהבים אתכם, מוקירים אתכם ורוצים לומר תודה ענקית על כל מה שהשקעתם ותרמתם לנו לאורך החיים ומאחלים לכם עוד שנים רבות של בריאות, שמחה ונחת מהחיים ומאתנו.

שלכם

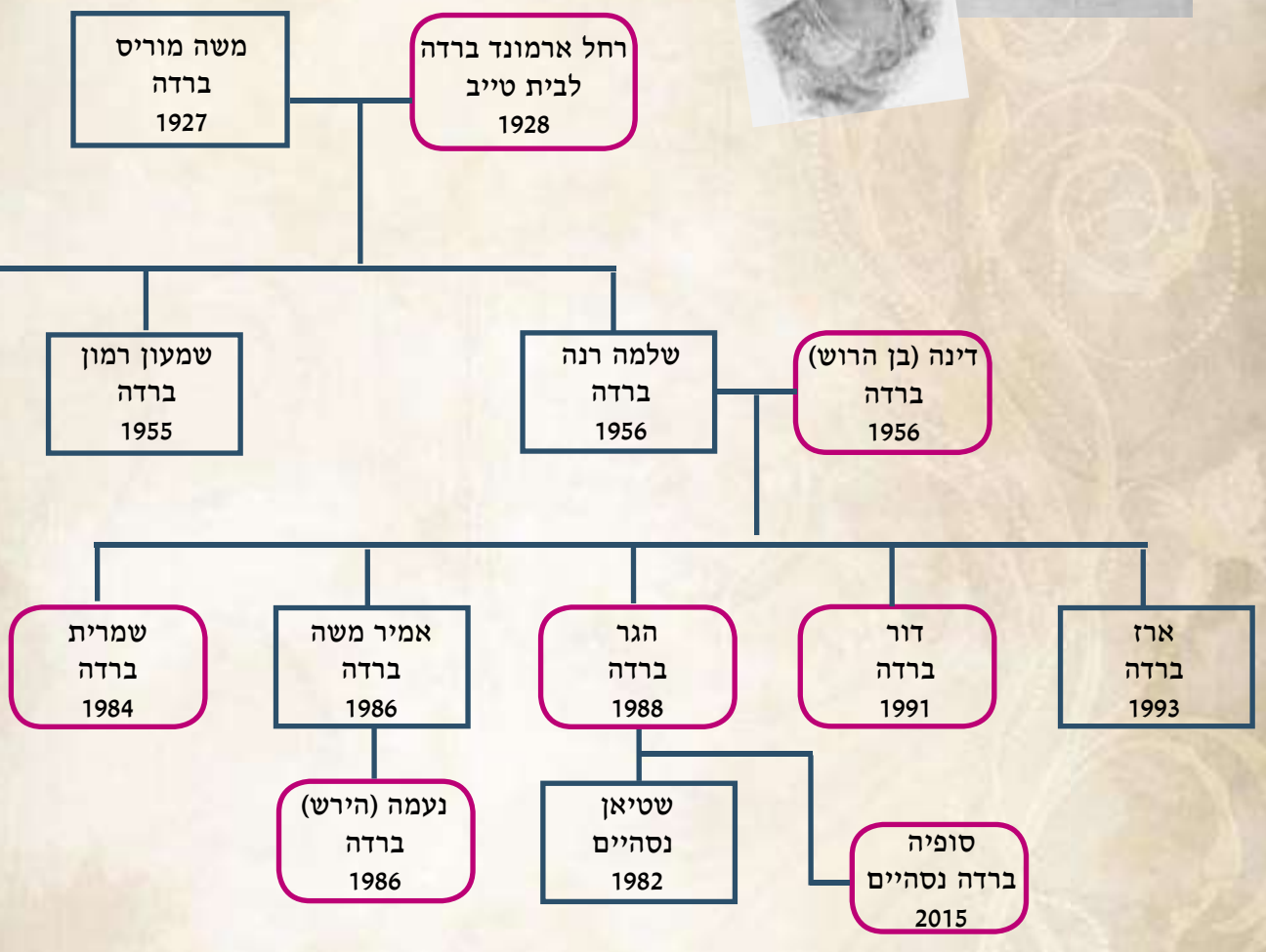
אורית – אורה

יעל – מלכה

שמעון – רמון

שלמה – רנה

עץ המשפחה

איטן

נעה

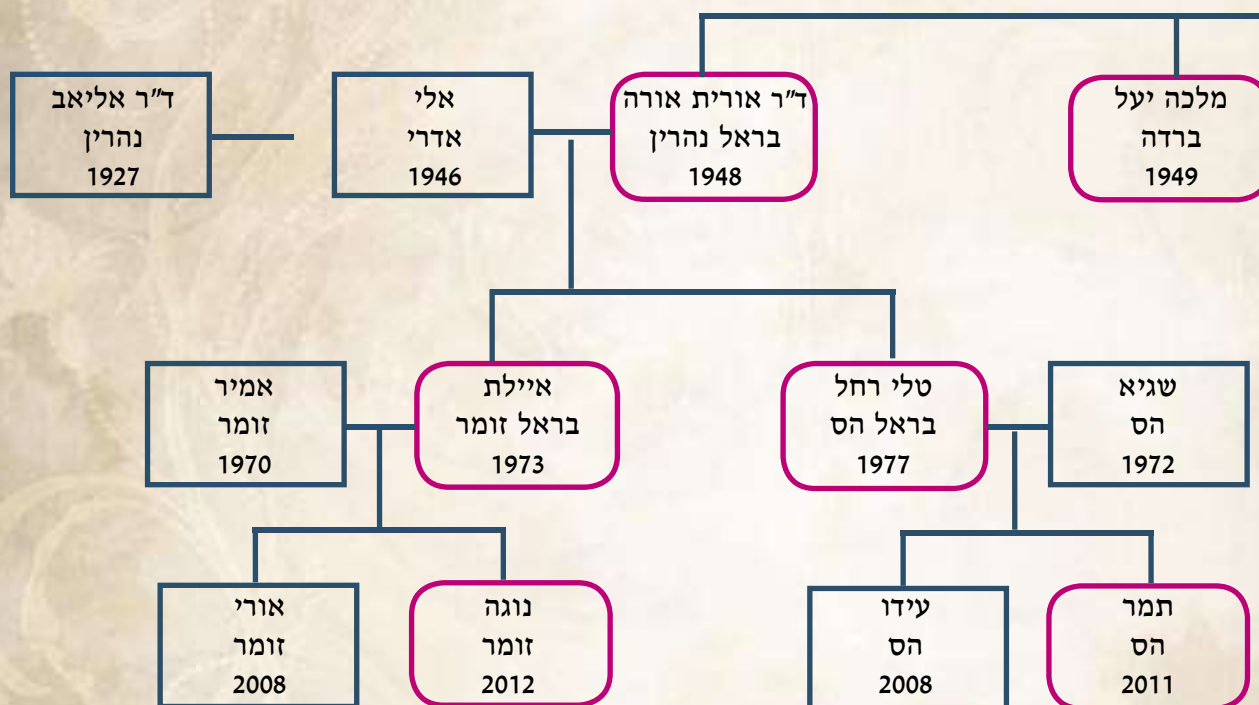
אורי

תליר

סופיה

*עין המשפחה המלא נמצא באתר MyHeritage, בנתה ומעדכנת אותו מלכה יעל.

מאתנו למשפחתנו בגאווה ובאהבה

נולדנו וגדלנו בקהילה עתיקה ומפוארת, רבת מסורת והיסטוריה בטוניסיה. לאחר מאות שנות גלות, הצטרפנו לקבוצת חלוצים בראש המחנה שעלה לארץ ישראל. הרבה תקוות ואמונה מילאו את ליבנו כשעזבנו את המשפחות מבלי לדעת מה צופן העתיד. על אף שהיינו צעירים, כבר גילינו שטמונות בנו נחישות, עקשות וכוח סבל לשאת את טלטולי הדרך ולהתמודד כנגד כל מי שעמד בדרכנו.

בזכות בתנו הבכורה שנולדה במחנה המעצר בקפריסין, קבלנו אישור להגיע לארץ, ומשהגענו נשמרה לנו עוד זכות אחת - להלחם על עצמאותה. מאז ועד היום אנחנו מלווים את המדינה המחליפה פנים ומשתנה. היא נשארה יקרה לנו, ואת האמונה שלנו בצורך של היהודי הנווד במדינה משלו, הטמענו בילדים.

עברנו שנים של עבודה ללא לאות בהר, בים וביבשה, במאמץ לבנות משפחה ובית, לדאוג לעתיד ארבעת ילדינו. חייננו אותם לצניעות, להסתפקות במועט, וליכולת להסתדר. אם בבית הכל פתוח ומותר, לא יוצא מזה משהו טוב. אנחנו גאים בהם על היותם אנשים ישרי דרך וטובי לב. הם הביאו לעולם ולנו שבעה נכדים נהדרים, שמילאו את חיינו בשמחה ואופטימיות. תמיד נהננו לארח אותם, ביומיום ובחגים. עכשיו שגם לנינים ונינות זכינו, אנחנו מאושרים.

שואלים אותנו איך מחזיקים זוגיות טובה כמו שלנו כל כך הרבה שנים – והתשובה, כבוד הדדי, הקשבה ותשומת לב, אחר כך אהבה...

הילדים, הנכדים והנינים, מביאים לנו שמחה ללב ואנחנו מברכים אותם להצלחה ובריאות לדורי דורות.

רחל ומשה ברדה

נספחים

תעודות

אישור אזרחות ממשרד הפנים
בתוניסיה עם הפרטים של משה
ושמות ההורים:

Berda Maurice
Solomon Berdah
Couca Fitoussi

הדרכון הצרפתי של רחל

המשפחה המורחבת של רחל

לראות את אחי. הבן, בעצמו רופא, אמר לרופא המטפל: 'זו אחות של אבא שלי'. 'רואים, הם דומים'... אחי היה ונשאר יפה, בשיער המלא שלו נשמר הצבע השחור משולב עם מעט לבן. ליטפתי אותו ונישקתי אותו. העלינו זכרונות ילדות, הוא נזכר בדוד שנתן לנו דמי פורים, 'גם לך הוא נתן 20 פרנק?' שאל... בסוף הביקור אמר לי: 'אני מבסוט שבאת'... אני שומרת את זכרון המפגש בלבי עד היום".

האחות החמישית, ז'ורז'ט, נולדה ב-1919. כשעלתה ארצה בשנת 1949 היא הגיעה לטירה לחפש את ארמונד. ז'ורז'ט גרה אצלה תקופה, אחר כך הצטרפה להורים שגרו באוהל במעברה בפרדס חנה, ממנו עברו כולם לדירת ההורים בבת ים. בבת ים הכירה את בעלה לעתיד שלמה שליפר שהיה בנו של מנהל בית החרושת "ארטיק". הם נישאו והולידו 2 ילדים, בן נתן דניאל ובת יהודית. ז'ורז'ט למדה כובענות, היא עבדה בזה בחו"ל והמשיכה בארץ. לאחר נישואיה נאלצה להתמודד עם משפחת בעלה שהתנגדה מלכתחילה לנישואיו אתה בגלל מוצאה. גם אחרי שהתחתנו הם העזו להציע לו שיתגרש ממנה... ז'ורז'ט ניפטרה וקבורה בבית קברות הירקון בתל-אביב.

האחות השישית, ארלט, נולדה ב-1921. עלתה ארצה בשנת 1949. גם היא הגיעה קודם לרחל בטיירה, עברה למעברה בפרדס חנה עם ההורים, ולבסוף התיישבה בבת-ים. נישאה ולא נולדו לה ילדים. קבורה בבית קברות ירקון בתל אביב.

האחות השביעית, לויסיאן, נולדה ב-31.1.1924 והייתה חברה קרובה לרחל. כשהגיעה לארץ עם ההורים עזרה לה רחל להתארגן. לויסיאן הלכה לגור עם ההורים במעברה בפרדס חנה, שם הכירה את מי שעתידי להיות בעלה. המחזור הנלהב היה ממוצא צ'כי, שריד מחנות הנאצים, מישל בן יוסף שמו. כאשר ראה אותה יפה וחתיכה, הוא הסתנוור ולא הירפה. תחילה אמרה לו שהיא מעוניינת רק בדובר צרפתי ועל כך הוא השיב: "בשבילך אני אלמד צרפתי". הוא פנה לאביה ובקש בנימוס את ידה, האבא ענה לו: "אם אתה יהודי, אתה יכול לקחת את מי מהבנות שתצצה בך, בשבילי אין אשכנזי או ספרדי, כולם יהודים", ולבתו אמר: "הוא בחור טוב". לויסיאן כעסה על אבא: "אם הוא מוצא חן בעיניך, תתחתן איתו אתה!".

רחל הגיעה להכריע בדבר. היא ראתה את הבחור מסתובב ליד החצר וכשנשאלה: "נו, מה את חושבת?", ענתה בפסקנות: "C'est bien! הבחור נחמד, יפה, עיניים

אחותה הבכורה של רחל, סוזן, נולדה ב-1911. היא נישאה בטוניס לאלי בוקובזה, אלמן עם תינוקת בשם אני חנה אותה גידלה כמו בת. לשניהם נולד בן יחיד סרג'ו יצחק. הם עלו לארץ ב-1949, והתמקמו במושב פתחיה. סוזן ניפטרה ונקברה במושב.

האח השני, ויקטור, נולד ב-1913. נישא לאישתו אודט בטוניס והם עברו לגור בצרפת. לשניים נולדו 3 ילדים, ג'ין, על שם נונה, ק'מון ורפאל רפי. ויקטור ניפטרה בשיבה טובה בגיל 98. קבור בפריז.

האחות השלישית, איבון, נולדה ב-1916. היא ניסתה את מזלה בצרפת ועברה לגור אצל אחיה בפריז אך דוקא מזג האוויר שבר אותה, לא יכלה לשאת את הקדרות והקור, הידיים שלה קפאו והיא התגעגעה לשמש ולחום. ב-1949 עלתה ארצה, התגייסה לצבא ושירתה בבית חולים דג'אני ביפו. את בעלה לעתיד אברהם היא הכירה במהלך השירות הצבאי, הם נישאו ונולדו להם 2 ילדים, הבכור יצחק והבת שרה. שניהם על שמות הורי בעלה שניספו בשואה. ניפטרה וקבורה בקריות.

האח הרביעי, ז'וז'ו, נולד ב-1918. שירת בצבא הצרפתי במהלך מלחמת העולם השנייה, נפל בשבי הנאצים והיה ב"סטלאג-4" במשך חמש שנים. במסגרת השבי עבד אצל הנאצים במפעל, והכיר שם את אישתו סוזי. לאחר המלחמה נישאו ונולדו להם 2 בנים, מישל ואלן. הוא נשאר לגור בצרפת, לא חזר לטוניסיה. ניפטרה וקבור בעיר בורדו שבצרפת.

ילדיו של ז'וז'ו מוכשרים ומאוד מצליחים. האחד מנהל בכיר בחברת ביטוח והשני פרופ' לרפואה ומנהל מחלקה בבית חולים גדול בבורדו. מדי פעם מזמינים אותו לארץ במסגרת העבודה ולכנסים רפואיים ואז רחל מקבלת טלפון: "דודה, אני פה", "בטח, תבוא, אנחנו רוצים לראות אותך". הם מכירים היטב את משפחתו ואת שלושת ילדיו.

באחת ההפלגות אליהן הצטרפה למשה הגיעה רחל לצרפת. היא בקרה את האח ויקטור בפריז ויחד נסעו לבקר את האח ז'וז'ו בבורדו.

"כשאחי ז'וז'ו חלה טלפן אלי הבן שלו ואמר לי: 'דודה, את רוצה לראות את אבא? הוא במצב סופני', 'מחר אני באה' ענית לו". אמנם אשתו של ז'וז'ו התנגדה כי חששה שהביקור ירגש מדי את בעלה ואולי יזיק לו, אבל הבן התעקש, הוא הרגיש שיש למפגש הזה משמעות וחשיבות הן לאביו והן לרחל אחותו. "סידרתי את הפספורט ונסענו לצרפת, משה ואני. כשהגעתי, ישר הלכתי לבית החולים

יעל מספרת על הקשר בין אמא ואחיותיה:

"לוסיאן אדית וארמונד היו קרובות בגיל וחברות טובות כל חייהן. אחת גרה בחדרה והשנייה בעכו לכן הכי נוח היה להפגש באמצע - אצל רחל. כאשר המשפחות היו צעירות והילדים היו קטנים, בכול חג גדול כמו ראש השנה או פסח, באו כולם להורים בטירה. תמיד היו דיבורים, שיחות, תסרוקות, רכילויות (לא ממשיות), צחוקים. הרבה צחוקים. המשפחות נהנו אחת בחברת השנייה. אנחנו הילדים בילינו עם הדברים שעניינו אותנו. היינו בערך שתי קבוצות של גילאים. שמענו רדיו, שירים, פיטפטנו ועוד. כשהילדים בגרו הם כבר לא רצו להצטרף להורים בחגים ולאט לאט זה ניפסק. אך האחיות המשיכו להיפגש.

לפעמים אימא קבעה פגישה עם לוסיאן בהדר שבחיפה, והן היו מטיילות, אוכלות פלאפל, נהנות. לפעמים הגיעו לוסיאן ואדית יחד לביקור אצל רחל, וזו הייתה באמת 'חגיגה' עם צחוקים שהגיעו לשמיים.

עם האחיות הבוגרות נשמרו יחסים פחות

קרובים אבל טובים. לרחל היה יחס של כבוד אליהן, תמיד צילצלה בחגים לברך אותן והיתה מדברת עליהן רק טובות".

רחל ואדית במסיבת נישואין של אדית ושלמה סוכמן

בריתה לאיילת. בתמונה רואים מימין: אורית, לולו, לוסיין, אדית, רחל מחזיקה את איילת. מאחור - משה, שמעון ושלמה סוכמן בעלה של אדית.

כחולות". הגיע הרגע להחליט והצעירים קבעו פגישה. לוסיאן נשבעה שהתכוונה להשיב לו בשלילה, אבל ברגע האחרון "הסתובב לי הפה", כך סיפרה, וענתה לו בחיוב על הצעת הנישואין... רחל: "אמא העבירה לי את האחיות לדאוג לאחיותיי. כאשר איבון ואברהם החליטו להתחתן ולא ידעו מה לעשות, עזרתי לארגן את החתונה. אמרתי להם 'אני יודעת מה הזכויות שלכם, אתם חיילים ויכולים לעשות חתונה עם רב צבאי'. הזמנתי את כולם אלי הביתה לטירה, היה ל"ג בעומר, הבאתי את הרב וערכנו חתונה, וזהו זה!" לאחר שהתחתנו, גרו מישל ולוסיאן בגב-ים (קרית ים של היום), ואחר כך עברו לעכו. נולדו להם 2 בנות, אולגה וג'ני. לוסיאן נפטרה וקבורה בעכו.

האחות השמינית אדית, נולדה בחנוכה, ב-19 בדצמבר 1925. גרה בגבעת אולגה והייתה חברה קרובה של רחל. אדית הכירה את בעלה שלמה סוכמן בישראל, דרך מישל המחזר של לוסיאן.

הדעות הקדומות צצו שוב בקשר שבין אדית למחזר שלה שלמה. אמו הפולנייה לא היתה מרוצה מהבחירה שלו. אמנם היא עצמה הייתה נשואה לעגלון, אבל מבנה ציפתה שיבחר לפחות עורכת דין. האבא העגלון, היה דוקא איש נחמד ועדין שהביא לכלתו מדי פעם תפוחים מהעגלה. בסופו של דבר אדית לא הסכימה שהחותנת תבקר אותה בביתה וגם כשהזדקנה היא סירבה לארח אותה: "בן אדם צריך לשלם על מה שהוא עושה..." אמרה.

רחל: "עצוב לראות איך הגזענות החריבה משפחות, אצלנו בבית לא דברנו אף פעם על ספרדים מול אשכנזים". שני הזוגות, מישל ולוסיאן, אדית ושלמה, התחתנו בהפרש של חודש. לאדית ושלמה נולדו 3 ילדים, לילי, מישל ודליה. כל השנים גרו בגבעת אולגה. אדית ניפטרה וקבורה בבית קברות בקיבוץ "אודים", שם גר בנה מישל.

האח העשירי רמון-שמעון, נולד ב-1.1.1931. הוא הגיע עם הוריו לארץ ב-1949, למעברה בפרדס חנה משם עברו לגור בבת ים. התגייס לצבא ושירת בגולני. ניפטר ב-1953 מדלקת קרום המוח בהיותו חייל. קבור בבית הקברות הצבאי קרית שאול.

האח האחד עשר ובן הזקונים, יבל"א, הוא ז'קו, נולד באפריל 1935. עלה עם הוריו לארץ בהיותו בן 14 והתגורר אתם במעברה, אח"כ עברו לעיר בת-ים. שירת בצבא שם הכיר את אישתו מרגלית, הם נישאו והולידו 4 ילדים, שתי בנות - אסתר וסיגלית, ושני בנים - ניסן (ע"ש נונו) ורונן. הם גרים בבת-ים בבית הוריו של ז'קו.

רמון-שמעון אחיה הצעיר של רחל, נולד בעיר סוס שבטוניסיה בתאריך 1.1.1931. כמו אחיותיו ואחיו לפניו הוא למד בבית ספר "אליאנס". כמו כן למד נגרות והיו לו ידיים מתאימות למקצוע. היה נער יפה תואר. בשנת 1949 עלה עם הוריו לארץ ועבר אתם את התלאות עד שעברו לגור בבת-ים.

רמון שמעון התבגר להיות בחור גדול, חזק ויפה והתגייס ל"גולני". במהלך שירותו הוא חלה בדלקת קרום המוח שתחילה לא זיהו אותה, ולא נתנו לו טיפול מתאים. האח הלך ונחלש. רחל ראתה את המצב ולקחה אותו לרופא אזרחי אשר בישר לה שהמחלה נמצאת בשלב מתקדם ולא ניתן לרפאו. אחיה הגיע אליה הביתה תשוש, היא טיפלה בו ככל שיכלה אך הוא לא החזיק מעמד ונפטר.

רחל: "יש בינינו שלוש שנים הבדל, היינו כמו תאומים. הכאב היה גדול מאוד. לא הייתי מסוגלת להשאר בבית שגרנו אחרי האסון שקרה בו, והחלפנו לבית אחר בכפר".

רמון שמעון טייב

המשפחה המורחבת של משה

הבכור, ויקטור, נולד ב-1913 בעיר טוניס בטוניסיה. היה נשוי לנינט ונולד להם בן - שלמה ז'ילו. הם עלו לארץ ב-1949 והתיישבו ביישוב יהודייה לימים יהוד. ויקטור נפטר בשיבה טובה ב-17.4.2010 בגיל 97, וקבור ביהוד. גם רעייתו נינט שנפטרה ב-30.6.1991, ובנו יחידו שלמה שנפטר ב-16.12.2003, קבורים ביהוד.

קלמון נולד בעיר טוניס שבטוניסיה בשנת 1916. הוא עלה ארצה עם משפחתו ב-1949 והתיישב ביהוד. היה נשוי לסוזן ונולדו להם 5 בנים ו-5 בנות: נירה, זוהר, רוני, רחל, שמוליק, דב, מאיר, מלי, זהבה ודינה. כל חייהם חיו ביהוד. קלמון נפטר ב-14.8.1986 בגיל 70, וקבור ביהוד. אשתו סוזן נפטרה ב-2012 וקבורה ביהוד.

האחות השלישית, רחל – רָשֶׁל, שכניראה נולדה ב-1921, נפטרה בגיל 9 וקבורה בטוניס.

האח הרביעי פרנסואה, נולד ב-1924 בעיר טוניס שבטוניסיה. היה נשוי למימי ונולדו להם 3 ילדים: שמעון-קלוד, אורה, פטריק. ב-1949 עלה לארץ, גר ביהוד עם משפחתו, ולאחר שנה עבר לגור בפריז. ביקר הרבה בארץ. לימים, אחרי שמימי נפטרה, התחתן עם אלין. הוא נפטר בצרפת ב-1996, והובא לקבורה בארץ, ביהוד. אלין מתגוררת בצרפת והיא בקשר עם המשפחה. בנו הבכור של פרנסואה, קוקו-שמעון חזר בתשובה וגר בשומרון מזה שנים רבות עם אישתו וילדיו. הבת אורה עלתה לארץ וגרה בתל אביב עם בני ביתה. הבן הצעיר פטריק נישאר לגור בצרפת. אישתו מימי ואם ילדיו קבורה בפריז.

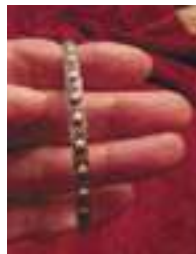
מימין: קלמון, זהר (הבן) וסוזן ברדה

מימי ופרנסואה ברדה עם ילדיהם אורה וק'וקו-שמעון

שלמה (הבן של ויקטור ברדה) ונירה ברדה (הבת של קלמון ברדה)

צמיד עתיק, מזכרת מסבתא אונרייט-קוויקה, שנמסר לרחל ביום נישואיה מידי נינט

ויקטור, משה, פרנסואה

מימין: ויקטור, קלמון, פרנסואה, משה

ימולדת 80 לויקטור

תם אך לא נשלים...

בתמונה: רחל ומשה חוגגים 67 שנות נישואים, מרץ 2014.

שניהם נלחמים בעוז רוח לשמור על בריאותם, עוזרים זה לזו, וזו לזה במסירות ואהבה, ומביטים באופטימיות והומור על החיים.

